T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN TERCÜME-İ HİKMETÜ'L-BEYÂN FÎ SÛRETİ'R-RAHMÂN ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

Mehmet TURAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM

2025

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN TERCÜME-İ HİKMETÜ'L-BEYÂN FÎ SÛRETİ'R-RAHMÂN ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

Mehmet TURAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM

İZMİR – 2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Adı ve Soyadı : MEHMET TURAN

Öğrenci No : 2009801397

Tez Başlığı : Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-i Hikmetü'l - Beyan fi Sureti'r Rahman Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili

Savunma Tarihi : 27/03/2025

Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Akif YILDIRIM	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Doç.Dr. Veysel GENGİL	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Çol	-Adnan Menderes Üniversitesi	.....

MEHMET TURAN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Ahmed Rüşdü Paşa’nın Tercüme-i Hikmetü’l-Beyân fî Sûreti’r-Rahmân Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili” adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
24/1/2025
Mehmet TURAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fi Sûreti'r-Rahmân Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili

Mehmet TURAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

Rahmân sûresi faziletine dair rivayetler bulunan ve kâinatın yaratıcısı Allah-u Teâlâ'nın zatından, nimetlerinden, cennet ve cehennem ahvâlinden bahsedilen sûrelerinden birisidir. Bu sûre Allah'ın nimetleri hakkında insanoğlunu tefekküre sevk edip cennete karşı arzu ve istek, cehennemden sakınmayı öğütlemektedir.

Biz bu çalışmamızda daha önce hakkında geniş akademik çalışma yapılmamış, son dönem Osmanlı devlet adamlarından Ahmed Rüşdü Paşa'nın daha önce Arapça olarak telif ettiği Rahmân sûresi tefsirinin yine kendisi tarafından Osmanlıca Türkçesine tercüme ettiği *Tercüme-i Hikmetü'l Beyân fî Sûreti'r-Rahmân* adlı esrini ele aldık. Giriş, İki bölüm ve sonuç halinde hazırladığımız tezimizin birinci bölümünde Ahmed Rüşdü Paşa'nın hayatı, eserleri, sûrenin genel özellikleri, eserin tanıtımı, müellfin üslûbu ve kaynaklarını; ikinci bölümde ise eseri rivayet yönünden, dirâyet yönünden, lügat, sarf, nahiv, belağat ve kelâm ilmi yönünden tahlilini yaptık.

Bu çalışma ile amacımız, Osmanlıca bir tefsir eserini daha gün yüzüne çıkarmak, sonraki akademik çalışmalara kaynaklık etmek ve değerli ilim ve devlet adamı olan Ahmed Rüşdü Paşa'nın akademik camiada daha fazla tanınır olmasını sağlamaktır. Araştırmalarımız sonucunda Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın Yazma Eserler Portalı'nda Ta'yînü'l-Vezâif fî Hakki'l-Müteşâbihât, Hakâyık-ı Kur'aniyeden Bir Nebze, Hall-i Mesele-i Tufan, Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân adlı eserlerinin varlığını tespit

ettik. Araştırmamıza konu olarak da Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân adlı eserini ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Osmanlıca, Rahman Sûresi, Ahmed Rüşdü Paşa, Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân

ABSTRACT

Master's Thesis

A Critical Edition and Analysis of Ahmed Rüşdü Pasha's Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân

Mehmet TURAN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

The Surah Rahman is one of the most significant chapters of the Qur'an, the supreme and final divine book, which also has narrations regarding its virtues. It speaks about Allah the Almighty, the Creator of the universe, His essence, blessings, and the conditions of paradise and hell. This chapter invites humanity to reflect upon Allah's blessings, fostering desire and longing for paradise and urging avoidance of hell.

In this study, we focused on Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân, a work by Ahmed Rüşdü Pasha, one of the late Ottoman statesmen. This is his own Ottoman Turkish translation of his earlier Arabic exegesis of Surah Rahman, which has not been the subject of extensive academic study before. Prepared in the format of an introduction, two main chapters, and a conclusion, the first chapter of our thesis discusses Ahmed Rüşdü Pasha's life, works, the general features of Surah Rahman, the introduction of the text, the author's style, and his sources. In the second chapter, we analyzed the work in terms of transmission (rivayet), reasoning (dirayet), as well as linguistic, grammatical (sarf and nahiv), rhetorical (belagat), and theological (kelam) aspects.

Our aim with this study is to bring another Ottoman tafsir work to light, to provide a resource for future academic studies, and to contribute to the recognition of Ahmed Rüşdü Pasha, a distinguished scholar and statesman, within the academic community.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Ottoman Turkish, Surah Rahman, Ahmed Rüşdü Pasha, Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân

AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN TERCÜME-İ HİKMETÜ'L-BEYÂN FÎ SÛRETİ'R-RAHMÂN ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

İÇİNDEKİLER

TE Z ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xi
EKLER LİSTESİ xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI 4
1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ 5
1.3. ESERLERİ 5
1.3.1. Ta'yînü'l-Vezâif fî Hakki'l- Müteşâbihât 6
1.3.2. Hakâyık-ı Kur'aniyeden Bir Nebze 6
1.3.3. Hall-i Mesele-i Tufan 7
1.3.4. Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân 8
1.4. RAHMÂN SÛRESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ 9
1.4.1. Sûrenin İsmi ve Âyet Sayısı 9
1.4.2. Sûrenin Nüzulü 9
1.4.3. Sûre İçindeki Nüzûl Sebebi Bilinen Âyetler 10
1.4.4. Sûrenin Fazileti ile İlgili Rivâyetler 11
1.4.5. Sûrenin Muhtevası 12

1.5. AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN TERCÜME-İ HİKMETÜ'L-BEYÂN FÎ SÛRETİ'R-RAHMÂN ADLI ESERİNİN TAHLİL, TAHKİK VE TERCÜMESİ 12
1.5.1. Eserin Tanıtımı ve Tahlili 12
1.5.2. Ahmed Rüşdü Paşa'nın Eserindeki Uslûbü 13
1.6. ESERİN TEMEL KAYNAKLARI 15
1.6.1. Kur'ân-ı Kerim 15
1.6.2. Hadîs-i Şerif 15
1.6.3. Tefsirler 15
1.6.3.1. Kadî Beyzâvî (ö. 685/1286), "Envârü't-Tenzîl" Adlı Eseri 15
1.6.4. Kelâmcılar 16
1.6.5. Kıraât Farklılıkları 16

İKİNCİ BÖLÜM
AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN RAHMÂN SÛRESİ TEFSİRİNDEKİ METODU

2.1. TEFSİR İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ 17
2.1.1. Rivâyet Tefsiri Yönünden Rahmân Sûresi'nin Tahlili 17
2.1.1.1. Âyetin Âyetle Tefsiri 18
2.1.1.2. Âyetin Hadisle Tefsiri 22
2.1.1.3. Kırâat İlmiyle Tefsir 23
2.1.1.4. Arap Şiirinden Yararlanma 23
2.1.2. Dirâyet Tefsiri Yönünden Rahmân Sûresi'nin Tahlili 23
2.1.2.1. Lügat Yönünden Tahlili 24
2.1.2.2. Sarf İlmi Yönünden Tahlili 25
2.1.2.3. Nahiv İlmi Yönünden Tahlili 26
2.1.2.4. Belâğât İlmi Yönünden Tahlili 27
2.1.2.5. Kelâm İlmi Yönünden Tahlili 29
2.1.2.5.1. Allah'ın Zât ve Sıfatları (Tevhid ve Sıfatullah) 29
2.1.2.5.2. Kâinatın Düzeni ve Hikmet (Nizâm-ı Âlem) 31
2.1.2.5.3. İnsanın Yaratılışı ve İlahî Kudret (Bedî ve Tekvîn Sıfatı) 31

2.1.2.5.4. Ahiret ve Kıyamet (Meâd ve Ba‘sü Ba‘de’l-Mevt) 32
2.1.2.5.5. Allah’ın Nimeti ve Şükrün Gerekliliği 33
2.1.2.5.6. Bazı Kelâmî Tartışmalar 33
2.2. KUR’ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN TAHLİLİ 36

SONUÇ 37
KAYNAKÇA 39
EKLER

KISALTMALAR

(a.s.)	Aleyhisselam
(c.c.)	Celle Celâluhü
(k.v.)	Kerremallahu vecheh
(r.a.)	Radıyallahü Anh
(s.a.v.)	Sallallahu Aleyhi ve sellem
a.g.e.	Adı geçen eser
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
dia	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
hz.	Hazreti
hzl.	Hazırlayan
no.	Numara
ö.	Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
TTK Yay.	Türk Tarih Kurumu Yayınları
vb.	Ve benzeri

EKLER LİSTESİ

EK 1: Tahkikli Metinek s. 1

EK 2: Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân Adlı Eserinin Transkripsiyon Metni ek s.39

EK 3: Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân Adlı Eserinin Tercümesi ek s.81

EK 4: Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân Adlı Eserin Başlangıç ve Bitiş Görselleri ek s.130

GİRİŞ

Yüce Allah, yarattıklarının en şerefli olan insanı başıboş bırakmamış, onları dünyada bazı sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklarının sonucu yerine getirip getireme durumuna göre cennetle mükâfatlandırıp cehennemle cezalandıracağını bildirmiştir. Bu sorumlulukları bildirme işini yerine getirmek için peygamberler ve kutsal kitaplar göndermiştir. Gönderilen bu kitaplardan olan Kur'ân-ı Kerim insanlığın kıyamete kadar geçerliliğini devam ettirecek olan ve diğer kutsal kitaplar arasında herhangi bir değişikliğe uğramamış son ilahî kitaptır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'i açıklama görevini son peygamber Hz. Muhammed'e vermiştir. Kur'ân-ı Kerim öyle bir kitap ki; açıklanması sadece Hz. Peygamber'le sınırlanamaz. Daha İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren vahiy katibleri yazdıkları âyetlerin yanına açıklama babında notlar almaya başladılar. Sonraki zamanlarda Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etme çalışmaları yapılmıştır. Buna ilk tam tefsir örneği olarak Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) eseri gösterilebilir.[1]

Uzun bir dönem tefsirler tam ve Arapça olarak yazılmıştır. Fakat bu süreçte İslâm coğrafyası genişlediği için farklı milletlerde de tefsir çalışmaları yapılmıştır. Bu tefsir çalışmaları Kur'ân-ı Kerim'in tamamı şeklinde olduğu gibi sûre ve âyet bazında da gerçekleşmiştir. Tam tefsir çalışmalarına örnek olarak *Taberî'nin Câmiʿu'l-Beyân'ı, İmam Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı, Râzî'nin Mefâtîhu'l-Ğayb'ı, İbn Kesîr'in Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm'i, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı, Nesefî'nin Medâriku't-Tenzil'i, Kadı Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl* vb. gösterilebilir. Sûre ve âyet bazında da gün yüzüne çıkmış ve çıkmamış çok örnek verilebilir.

Sûre ve âyet tefsiri yazan müelliflerin, tam tefsir yazmama gerekçesi olarak; kendilerinde o yetkinliği görememe, eserinin tamamının okunmaması endişesi, müellifin önemli bir konuya dikkat çekmek istemesi, tam tefsire başlarsam bitirmeye ömrüm vefa etmeyebilir endişesi, Allah'ın huzuruna hiç olmazsa bir sûre tefsir etmiş olarak varayım gibi düşünceler gösterilebilir.[2]

[1] Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân. **Tefsîru Mukâtil b. Süleymân** (nşr. Abdullâh Mahmûd Şehâte), Beyrut, 1423/2002. c. 4, s. 64

[2] Hidayet Aydar, "Müellifleri Tarafından Tamamlanamamış Tefsirler", **Darulfunun Ilahiyat** 32, sy. 1 (Haziran 2021), ss. 117-45.

Osmanlı İmparatorluğunda da bazı müstesna âlimlerimiz İslâmî ilimlerde eşsiz eserler telif etmişlerdir. Bu İslâmî ilimlerden olan tefsir ilminde gerçekten araştırmaya değer zengin bir kaynak ve literatür oluşmuştur. Osmanlı'da ilk süre tefsiri yazan kişi Muslihuddin Mustafa b. Muhammed'dir.[3] Yazılan eserler kütüphanelerde toplanarak ilim adamlarının ve halkın istifadesine sunulmuştur. **Maalesef ülkemizde gerçekleştirilen harf devriminin neticesi olarak sonraki nesiller kütüphanelerde yatan bu hazinenin değerini bilmediğinden veya bu eserleri okuyup anlayamadığından bu zengin hazine yeterince gün yüzüne çıkarılamamıştır.** Ancak üniversitelerde ödev, yüksek lisans tezi ve doktora tezi gibi zorlayıcı sebeplerle ilgi görmektedir. Fakat bu ilgi de yeterli değildir.

Biz de bu çalışmamızda Beyazıt Kütüphanesinde 1305 İstinsah tarihli, BM14806/3 Koleksiyon no. ve 576006 Bibliyografik kayıt no. şeklinde kayıtlı ve tek nüshası bulunan sûre tefsiri olan Ahmed Rüşdü Paşa'nın (ö. 1315/1897) *Tercüme-i Hikmetü'l Beyân fî Sûreti'r-Rahmân* isimli eserini inceleyerek bu zengin mirasın gün yüzüne çıkmasında âcizâne bir katkı sunmayı amaçladık.

Çalışmamıza kaynak olarak; *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri'*ni, TDV İslâm Ansiklopedisi[4], Muhammed Abay'ın *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* adlı yüksek lisans tezini, Ahmet Er'in *Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Adamlarının Tefsir İlmine Katkıları* adlı yüksek lisans tezini, İSAM'ın tahkik yazım kılavuzunu; sözlük olarak da; Ferit Devellioğlu (1906-1985)'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*'ını, internet ortamındaki Osmanlıca sözlük ve Kubbealtı Lügatı'nı belirledik.

a) Araştırmanın Konusu ve Amacı

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'i son ilahî olarak insanlığa indirmiştir. Yüce Allah bu son kitabında kendinden ve nimetlerinden de bahsetmiştir. Bu kendinden ve nimetlerinden bahsedilen sûrelerden biri de Rahmân Sûresi'dir. Araştırmamızda konu olarak Rahmân Sûresi'ni belirledik.

Araştırmamızdaki amaç; yüzyıllar süren bir zamanda oluşan tefsir litearatüründen hiç olmazsa bir tanesini gün yüzüne çıkarmak, sonraki çalışmalara kaynaklık etmek ve sonraki nesillerden dua almaktır.

---

[3] Ahmet Faruk Güney, **"Gaza Devrinde Kur'ân'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri",** Dîvân İlmi Araştırmalar 10, No.18, (2005): 210-211.

[4] Yaşar Çolak ve diğerleri, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2018.

b) Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızın yöntemi; sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden 'Nitel Araştırma Yöntemi' dir. Veri toplama tekniği olarak Nitel Araştırma Yöntemi' nin 'doküman incelemesi' esası dikkate alınmıştır. Toplanan verilerin analizi ve veriler arası ilişki yapılarının tanımlanması ve yorumlanması da 'içerik analizi' ne dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Teorimizi ortaya koyarken takip ettiğimiz metot ise; tek tek verilerden yola çıkarak genel yargılara ulaşmayı hedefleyen 'tümevarım' yöntemidir.

c) Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Eserin Beyazıt Kütüphanesinde Beyazıt koleksiyonunda BM14806/3 no., 576006 Bibliyografik kayıt no. şeklinde tek nüshası olduğu tespit edilmiştir.

Tahkikte takip edilen metod:

- Eser açık ve net bir şekilde matbaada yazıldığı için biz de metni elimizden geldiğince en doğru bir şekilde aktarmaya çalıştık.
- Eserde sayfalar 3'ten başladığı için hem Osmanlıca metninde hem de traskripsiyon metninde sayfaları parantez içinde 3'ten başlattık.
- Eserin içindeki âyet ve hadisleri dipnotlu; kalıplaşmış ifadeleri de dipnotsuz bir şekilde parantez içinde verdik.
- Eserde müellifin yararlandığı ayetleri ve hadisleri kaynakları ile beraber dipnotta belirttik.
- Eserde tespit edilen yazım yanlışlarını dipnotta yer verip aslına uygun şeklinde yazdık.
- Eserde tekrarlanan "فبای آلاء ربکما تکذبان" ayetlerinin bazı yerlerde yazılmadığını, bazı yerlerde fazladan yazıldığını ve bazı yerlerde yanlış yerde yazıldığını tespit ettik. Bu tespitlerimizi de dipnotta belirttik.

d) Araştırmanın Önemi

Rahmân Sûresi, Allah'ın nimetlerini, birliğini ve kudretini gösteren kâinat delilleri ve günahkârların kıyamette karşılaşacakları korku ve şiddet gibi konuları anlatan en belirgin sûrelerden olması, faziletlerinin yüksek olduğu ile ilgili rivayetlerin olması vb. olarak ifade edebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM
AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde çalışmamızın konusu olan Ahmed Rüşdü Paşa'nın hayatını, eserlerini, Rahmân sûresinin genel özelliklerini, Ahmed Rüşdü Paşa'nın *Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân* adlı eserinin tanıtımını ve tahlilini, müellifin eserdeki üslûbunu ve müellifin eseri yazarken yararlandığı kaynakları ele alıp inceleyeceğiz.

1.1. HAYATI

Tam adı Ahmed Rüşdü Paşa olan müellif, Kütahya'nın Gediz ilçesinde 1249/1833 tarihinde doğdu. Ulemadan Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Sinan Paşa Medresesi'ne girdi. Usulü dairesinde tahsilini bitirerek icazetname aldı ve müderris oldu. Bayezid Câmii'nde beş sene kadar ders okuttu. Daha sonra eski Mülkiye Mektebi'ne girerek oradan da diploma aldı. 1277/1860 senesinde mülâzemet rütbesine nail oldu. 1278/1861 senesinde Siirt sancağına bağlı Eruh kazası müdürlüğüne tayin olundu. 1279/1862'de istifa etti. Yine o sene Şaban ayında Mersin İskelesi Müdürlüğü'ne tayin edildi. 1281/1864 senesinde istifa etti. 1282/1865 senesinde İnebolu müdürü oldu. Vilayetlerin teşkili sırasında İnebolu kaymakamlığa tahvil olunduğu için 1284/1867'de açıkta kaldı. 1285/1868 senesinde Kula kazası kaymakamlığına tayin ve bu görevi 1286/1869'da Alaşehir kaymakamlığına tahvil olundu. 1287/1870'te bu görevinden ayrıldı. 1288/1871'de Bosna vilayeti dâhilindeki Travnik sancağına bağlı Dom kasabası kaymakamlığına tayin edildi. 1290/1873'e bu görevinden ayrıldı. 1291/1874'te Sinop sancağına bağlı İstefan kaymakamlığına atandı. 1292/1895'te azledildi. 1293/1876'da Sungurlu kaymakamlığına tayin olundu ve 1295/1878'e bu görevinden ayrıldı. 1296/1879'da Midilli sancağı Bidâyet Mahkemesi reisliğine tayin ve daha sonra bu görevi 1297/1880'de İzmit Mahkemesi Cezâ Dâiresi reisliğine tahvil olundu. 1298/1881'de Niğde sancağı mutasarrıfı[5] oldu. 1299/1882'de sâniye rütbesi verildi. 1300/1883 Cemaziyelevvelinde Konya merkez sancağı

[5] Mutasarrıf; "Osmanlı Devlet Teşkilâtında kazâ ve vilâyet arasında kalan sancak yahut livanın en büyük amiri, sancak beyi"dir. Bkz. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, cilt 2, s. 2158.

mutasarrıflığına tayin olundu. 1301/1884'te bu görevinden ayrıldı. 1303/1886'da rütbesi mütemâyizliğe[6] terfi edilmek suretiyle Leskovik mutasarrıflığına tayin edildi. Buradaki bazı olumsuz davranışlarından dolayı 1304/1887'de azlolundu. 1312/1894 senesinde Draç mutasarrıflığına atandı. Yine burada da yaptığı bazı olumsuz hareketlerinden ve kalp hastalığından dolayı Cemâziyelevvel 1313/1895'te görevinden azledildi. İstanbul'a döndü. İki yıl kadar sonra 1315/1897 senesinde İstanbul'da vefat etti.[7]

1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Ahmed Rüşdü Paşa'nın Arapça, Farsça, Türkçe okuyup yazdığı, Sırpça ve Kürtçeye aşina olduğu bilinmektedir.[8] Yazdığı eserlerden de anlaşılacağı üzere özellikle kelam alanında ilmî yetkinliğe sahip olup tam bir tefsir yazabilecek kadar tefsir ilmine vâkıftır.

1.3. ESERLERİ

Yaptığımız araştırmada Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın Yazma Eserler Portalı[9] ekseninde aşağıda isimleri ve bilgileri verilen eserlere ulaşabildik.

---

[6] Mütemâyizlik; Osmanlı devlet teşkîlâtında Tanzîmat'tan sonra bir süre kullanılan ve mülkî rütbelerden sâniye ile ûlâ sânîsi arasında yer alan bir rütbe [Askerî rütbelerden miralay (albay) karşılığı idi]. Bkz. İlhan Ayverdi, c. 2, s. 2174.

[7] Ayhan Öztürk, (hzl.) (2008). Mehmed Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmânî Zeyli**. c. XV. Ankara, TTK Yay.

[8] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri,** c. 2, s. 213; Muhammed Abay, **Osmanlı Dönemi Müfessirleri,** Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Bursa, 1992, s. 179-180, Ahmet Er, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Adamlarının Tefsir İlmine Katkıları,** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2016, s. 22.

[9] Yazma Eserler Portalı, **"Aranan: Ahmed Rüşdü Paşa"** (Erişim 3 Aralık 2024).

1.3.1. Ta‘yînü’l-Vezâif fî Hakki’l- Müteşâbihât

Ahmed Rüşdü Paşa, İslâmî ilimlerde müstesna yeri olan İmam Gazâli’nin *İlcâmü’l-Avâm an İlmi’l-Kelâm* adlı eserini tercüme edip kendi görüşlerini de bu eserde yer verip açıklamalar yapmıştır. Eser 3 babtan oluşup başlıkları da şunlardır:

1. Bab: Ahbâr-ı Müteşâbihe Hakkında Mezheb-i Selefin Hakîkâtinin Beyânı[10]

2. Bab: Evvel Babda Hak Olan Selefin Mezhebi Bulunduğunun ve Onlara Muhâlif Olanlarının Mübtedi‘ Olduğunun Burhânı[11]

3. Bab: Şu Fende Nâfia Olan Bir takım Fusûl-i Müteferrikanın Zikr-i İtyânı Hakkında[12]

Eserde müteşâbihât ile ilgili hadis-i şerifler, haberler ve selef alimlerinin kabul ettiği yedi tavır hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eserde, takdis, tasdik, itiraf bi’l-acz, sükût, keffü’l-batın, imsak, sahib-i irfan olan zat-ı maal-i simata teslim gibi tavırlardan bahsederek Müslümanların bunlara uymasının vacip olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklar.[13] Müellif yazdığı bu eserinde sadece Ku’ân-ı Kerim’de değil hadis-i şerifler ve haberlerdeki müteşâbihât konularını ele almıştır. Müellif bu eserini 23 Zi’l-Ka’de 1301 tarihinde tamamlamıştır.[14] Bu eser Süleymaniye Kütüphanesinde Necib Erdem koleksiyonunda 00068-001 no., 383704 Bibliyografik kayıt no. şeklinde Hakâyık-ı Kur’aniyeden Bir Nebze adlı eserle birleştirilmiş olarak kayıtlıdır.[15]

1.3.2. Hakâyık-ı Kur’aniyeden Bir Nebze

Toplam 27 sayfa olan bu eserin besmele, hamdele ve salveleden sonra giriş ve önsözü kısmı olmaksızın doğrudan âyetleri ele alarak söze başlar. Bu âyetler de fennî ilimlere ait tabiat ve kozmoloji ile ilgili olup bunların hakikat olduğunu bahseden müellif, okuryazar olmayan bir peygamber kanalıyla insanlara aktarılmasının Kur’ân-ı Kerim’in vahiy mahsulü olduğunu belirtir. Bazen kelam konularına da

[10] Ahmed Rüşdü Paşa, **Ta‘yînü’l-Vezâif fî Hakki’l- Müteşâbihât,** ss. 2-63.
[11] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 63-76
[12] Ahmed Rüşdü Paşa, **s**s. 76-122.
[13] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 6-7.
[14] Er, ss. 24-25
[15] Yazma Eserler Portalı, **“Aranan: Ahmed Rüşdü Paşa”** (Erişim 3 Aralık 2024).

değine müellif, üç semâvî dini mukayese ederek İslâm dininin yüceliğine üstünlüğüne değinir. Müellif eseri 3 Zilkade 1301 tamamlayıp İstanbul'da Ebu'z-Ziya Matbaası'nda 1302/1886 yılında bastırmıştır.[16] Bu eserin, Süleymaniye Kütüphanesinde Necib Erdem koleksiyonunda 00068-001 no., 383704 Bibliyografik kayıt no. şeklinde ve Millet Kütüphanesinde Ali Emiri Müteferrik koleksiyonunda 9035 no., 399639 Bibliyografik kayıt no. şeklinde 2 ayrı nüshası bulunmaktadır.

1.3.3. Hall-i Mesele-i Tufan

60 sayfa olan bu eser, ihtar başlığıyla başlayıp bu eserin önemi ve yazılma sebebi olarak müellif Nuh tufanı ile alakalı halk arasında dolaşan İsrailiyat ve yanlış bilgilere karşı yazmış olduğunu ifade etmektedir.

Eser besmele, hamdele ve salvele başlamaktadır. Sonra felsefeciler, tabiatçılar, materyalistler ve ehl-i kitap arasında Nuh tufanı hakkında eskiden beri ihtilaflar bulunduğunu söyler ve bu ihtilaflar hakkında kısa bilgiler sunar.[17] Bu ihtilafların varlığını Tevrat ve İncil'in tahrif olması ile açıklar ve Ona göre doğru bilgi Kur'an-ı Kerim'de bulunmaktadır.[18] Bu değerlendirmeler sonucunda Nuh Tufan meselesinin doğru bir şekilde anlaşılması ve hakikatinin ortaya çıkarılması için ilgili surelerin ve âyetlerin araştırılmasını öncelikli görür.[19] Bu açıklamalardan sonra Tevrat'ın Tekvin bölümünün 6. 7. ve 8. bâblarının tercümelerini yani Nuh tufanı ile ilgili kısımları eserine alan müellif[20] bunların akabinde Kur'an-ı Kerim'de Nuh tufanı ile ilgili âyetleri, başına âyetlerin bulundukları surelerin isimlerini parantez içerisinde belirterek Arapça olarak sıralamıştır.[21] Müellif Tevrat'a yapmış olduğu bu eleştirilerinin ardından Kur'an-ı Kerim'in konuyla ilgili âyetlerinin doğruluğunu ispatlamış ve halk arasında dolaşan kıssayla ilgili yanlış bilgileri, aklî delillerle bilimsel verilerle tenkit etmiştir.[22] Müellif, bu konuda felsefecileri, tabiatçıları ve materyalistleri olumsuz anlamda eleştirdiği gibi onların yapmış olduğu araştırmalar

[16] Er, ss. 22-23
[17] Ahmed Rüşdü Paşa, **Hall-i Mesele-i Tufan,** ss. 6-7.
[18] Ahmed Rüşdü Paşa, ss.8-10.
[19] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 5-10.
[20] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 11-19.
[21] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 20-26.
[22] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 37-40.

sonucunda bu konuda Kur'ân-ı Kerim'e tabi olduklarını beyan ederek onlar hakkında olumlu değerlendirmede bulunmuştur.[23]

Müellif bu eserini Hicrî. 3 Cemâziyelâhir 1303/ Rûmî. 25 Kanûnisâni 1301 senesinde tamamlayıp İstanbul'da, Ebu'z-Ziya Matbaası'nda bastırmıştır. Bu eserin Beyazıt Kütüphanesinde Beyazıt koleksiyonunda BM7631 no., 580000 Bibliyografik kayıt no.; Süleymaniye Kütüphanesinde Şerif Muhiddin Targan koleksiyonunda 00499 no., 333887 Bibliyografik kayıt no. ve Millet Kütüphanesinde Ali Emiri Müteferrik koleksiyonunda 003112/04 no., 391146 Bibliyografik kayıt no. şeklinde 3 farklı nüshası bulunmaktadır.[24]

Ayrıca bu eseri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Vahid Paşa Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğünde Araştırmacı Tarihçi olarak görev yapan Halil Kahraman beyefendi orijinal metin ve günümüz dili şeklinde Türkçeye tercüme etmiştir. Bu tercüme eser Gediz Belediyesi Kültür Yayınları'nda bulunmaktadır.[25]

1.3.4. Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân

Eser 77 sayfadan müteşekkildir. Eser önce hamdele, salvele ve dua cümleleri ile başlamaktadır. Müellif, eseri yazma sebebini, daha önce yazmış olduğu *Hakâyık-ı Kur'aniyeden Bir Nebze, Hall-i Mesele-i Tufan ve Ta'yînü'l-Vezâif Fî Hakki'l-Müteşâbihât* isimli eserlerinin büyük bir teveccüh ve itibar gördüğünü buna binâen Kur'an-ı Celili'ş-Şan'ın da hiç olmazsa bir sûre-i celîlesini tefsir etmek isteği olarak gösterir.[26] Bunun üzerine Rahman Suresi'ni Arapça olarak *Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân* ismiyle tefsir ettiğini ve daha sonra bu esere Maarif-i Umumiye Nezaretince Hicri 25 Recep 1303/Rûmi 17 Nisan 1302 tarihinde 156 numaralı tasdiknamesi verildikten sonra bu eserini *Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân* ismiyle Türkçeye tercüme ettiğini ifade eder.[27] Müellif önce âyet-i kerimeyi parantez içinde vermekte ardından tefsirini yapmaktadır. Eserde rivayet yerine **dirayet yönteminin** kullanıldığı anlaşılmaktadır. Rivayetlere yok denecek kadar az yer vermiştir. Müellif, bazı kelimeler üzerinde dil tahlilleri ve tanımlamalar yapar ve

[23] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 40.
[24] Yazma Eserler Portalı, **"Aranan: Ahmed Rüşdü Paşa"** (Erişim 3 Aralık 2024).
[25] Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, **Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü**, 2021.
[26] Ahmed Rüşdü Paşa, **Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân**, s. 5.
[27] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 3-5.

ara ara belağat kaidelerine değinir.[28] Sûrede tekrarlanan "فبای آلاء ربکما تکذبان" şeklindeki âyetleri, geçtiği yere göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.[29] Bazı kelâmî meselelere değinmekle beraber Ehl-i Kitap ile Materyalistleri, tabiatçıları ve fiozofları muhatap aldığı, onlara karşı kıyaslamalar ve tenkit ettiği ifadeler de vardır.[30] Müellif birkaç yerde "bazı müfessirîn" diyerek müfessirlerin açıklamalarına yer vermektedir.[31] Bu eserde Kadı Beyzâvi'nin tefsiri[32], İmâm Bûsırî'nin *Kasîde-i Bürde*[33] ve Ebu'd-Derdâ'dan gelen bir rivayet[34] dışında herhangi bir eser ismi bulunmamaktadır.

Eser 5 Cemâziyel-Evvel 1304 ve 17 Kanun-i Sani 1303 tarihinde tamamlanıp 1305/1887 tarihinde İstanbul'da Ebu'z-Ziya Matbaası'nda basılmıştır.[35] Bu eser, Beyazıt Kütüphanesinde Beyazıt koleksiyonunda BM14806/3 no., 576006 Bibliyografik kayıt no. şeklinde tek nüshası vardır. [36]

1.4. RAHMÂN SÛRESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.4.1. Sûrenin İsmi ve Âyet Sayısı

İlk âyetinde geçen ve Allah'ın isimlerinden olan "Rahmân" kelimesi sûreye ad olmuştur. "Arûsü'l-Kur'ân" diye de anılır. 78 âyettir.[37]

1.4.2. Sûrenin Nüzulü

Mushaftaki sıralamada elli beşinci, iniş sırasına göre doksan yedinci sûredir. Ra'd sûresinden sonra, İnsân sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.[38] Tamamının Mekkî olduğu veya bir kısmının Mekke'de bir kısmının ise Medine'de

[28] Örnek için bkz. Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 5-6.
[29] Örnek için bkz. Ahmed Rüşdü Paşa, s. 37, 43.
[30] Örnek için bkz. Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 59-62.
[31] Örnek için bkz. Ahmed Rüşdü Paşa, s. 71.
[32] Örnek için bkz. Ahmed Rüşdü Paşa, s. 41.
[33] Örnek için bkz. Ahmed Rüşdü Paşa, s. 9.
[34] Örnek için bkz. Ahmed Rüşdü Paşa, s. 50.
[35] Er, ss.25-26.
[36] Yazma Eserler Portalı, **"Aranan: Ahmed Rüşdü Paşa"** (Erişim 3 Aralık 2024).
[37] Komisyon, **Diyanet Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,** c. V, s. 151.
[38] Komisyon, **Diyanet Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,** c. V, s. 151.

indiği görüşleri de vardır.[39] Şevkânî, sûrenin hem Mekke'de hem de Medine'de indiğine dair rivayetler bulunduğu dikkate alınarak kısmen Mekkî kısmen Medenî olduğunu kabul etmenin uygun olacağını belirtir.[40] Atıyye'nin İbn Abbâs'tan rivayetinde ve İbn Mes'ûd kavlinde Medine-i Münevvere'de [41]ve Ra'd Sûresinden sonra nazil olmuştur. El-Hasen, Urve ibnu'z-Zübeyr, İkrime, Atâ ve Câbir ise Sûrenin Mekke-i Mükerreme'de indiği görüşündedirler. Alûsî bu görüşü cumhura nisbet eder.[42] İbn Abbâs'dan gelen bir rivayette de o, bu sûrenin medenî oluşundan "Göklerde ve yerde kim varsa hepsi O'ndan ister. O, her gün bir şe'n içindedir."[43] âyetini istisna etmiştir.[44] Bunun tersi de söylenmiştir. Yani ona göre sûre medenî, bu âyeti ise mekkîdir.[45]

1.4.3. Sûre İçindeki Nüzûl Sebebi Bilinen Âyetler

29. Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir.

Âyetin nüzul sebebi ile ilgili rivayetler: Mukâtil der ki: "Yahudiler: "Allah cumartesi günü hiçbir şeye hükmetmez." dediler de bu âyet-i kerime bunun üzerine nazil oldu."[46]

46. Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır.

Âyetin nüzul sebebi ile ilgili rivayetler:

1- İbn Şevzeb ve Atâ'dan rivayete göre bu âyet-i kerime Hz. Ebu Bekr hakkında nazil olmuştur.[47]

2- İbn Ebî Hâtim'in ve Kitâbu'l-Azame'de Ebu'ş-Şeyh'in Atâ'dan rivayetle tahriclerine göre "Hz. Ebu Bekr bir gün kıyameti, mizanı, cenneti ve cehennemi, meleklerin saf saf dizilmesini, kıyamette göklerin dürülmesini, dağların savrulmasını,

---

[39] Ebu'l-Kâsim Mahmud b. Ömer b. Ahmed Zemahşerî, **El-Keşşâf,** 4/49.
[40] Muhammed b. Ali Şevkani, **Fethu'l-Kadîr,** 5/151.
[41] Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, 8/105.
[42] Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Alûsî, **Rûhu'l-Meâni**, 27/96.
[43] Rahmân Sûresi, 55/29.
[44] Alûsî, c. 27, ss. 96-97.
[45] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, **El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. 17, s. 99.
[46] İbnü'l-Cevzî, c. 8, s. 114.
[47] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. 8, s. 476; İmam Celaleddin es-Suyuti, **Lübâbü'n-Nükûl Fî Esbâbi'n-Nüzûl,** Fatih Yayınevi, c. 2, s. 630.

güneşin dürülmesini, yıldızların saçılmasını anmış ve düşünmüş de: "İsterdim ki şu yeşillikler gibi bir yeşillik olayım da bir hayvan gelsin, beni yesin ve ben hiç yaratılmamış olayım." demiş ve işte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuş."[48]

3- İbn Ebî Hâtim'in babası kanalıyla Atıyye ibn Kays'dan rivayet ettiğine göre "Bu âyet-i kerime, "Beni ateşte yakın. Belki böylece Allah'ın azabından kurtulurum." diyen birisi hakkında nazil olmuştur. O, bu sözü söyledikten sonra böyle söylediği için bir gün bir gece tevbe etmiş ve Allah Tealâ da onun tevbesini kabul buyurarak onu cennetine koymuştur."[49]

4- Hafız İbn Kesir ise şöyle der: "Doğru olan, İbn Abbâs ve başkalarının da dedikleri gibi, âyetin umum ifade etmesidir."[50]

1.4.4. Sûrenin Fazileti ile İlgili Rivâyetler

Câbir b. Abdullah radıyallahu anh'tan nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına Rahmân sûresini okumuş, onların sükût etmesi üzerine de, "Ben bu sûreyi kendilerine mahsus gecede cinlere okuduğumda sizden daha güzel bir karşılık verdiler. 'Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?' âyetlerine geldiğim zaman onlar, 'Hayır, ey Rabbimiz, senin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmeyiz, hamd ve şükür sana mahsustur' dediler" buyurmuştur.[51]

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Hadid, Vakı'a ve Rahman surelerini okumaya devam eden kişi, göklerin ve yerin melekûtunda, 'Firdevs Cennetinin sakini' diye isimlendirilir.[52]

Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki "Her şeyin bir gözdesi vardır. Kur'an'ın gözdesi de Rahman Suresi'dir."[53]

---

[48] es-Suyuti, Fatih Yayınevi, c. 2, s. 630; Alûsî, c. 27, s. 117.
[49] İbn Kesîr, c. 8, s. 476.
[50] İbn Kesîr, c. 8, s. 476; Abdülfettâh El- Kâdi, **Esbâb-ı Nüzûl**, Fecr Yayınevi, s. 399.
[51] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, **Sünenü't Tirmizi**, Tefsîru'l-Kurʾân, no. 55.
[52] es-Suyuti, **Cami'us-Sağîr,** c. 4, s. 467, no. 6001.
[53] es-Suyuti, **El-İtkan**, c. 2, s. 338.

1.4.5. Sûrenin Muhtevası

Sûrenin muhtevasını Tabiatın yaratılışı ve işleyişini, insanların ve cinlerin hizmetine verilişini, Allah'ın huzurunda mükellef tutulan bu iki türün ahiret âlemindeki hayatını konu edinen iki bölüm halinde ele almak mümkündür.

Birinci bölüm Allah'ın insana verdiği değerin vurgulanmasıyla başlar ve yaratıcının ihsan ettiği nimetlere dair bazı örnekler verilir. Bunların başında Cenâb-ı Hakk'ın insana okumayı, düşünüp anladığı ve duyduğu şeyleri anlatmayı öğretmesi gelir. Bu nimetler arasında belli bir hesap ve düzen içinde insana hizmet için görevini yerine getiren güneş, ay, yıldızlar, gök ve yer, ağaçlar, bitkiler, çeşit çeşit meyveler, yer küresinin su kısmını oluşturan denizlerde hâkim olan düzen ve bunların hayat için sağladığı faydalara temas edilir. Ardından yeryüzünde bulunan herkesin öleceği, sadece azamet ve kerem sahibi Allah'ın bâki kalacağı, göklerde ve yerde mevcut herkesin O'ndan talepte bulunduğu, tabiatı O'nun yönettiği ve tabiatın işleyişine kimsenin müdahale edemeyeceği belirtilir (âyet 1-36).

Sûrenin ikinci bölümünde kıyametin kopmasına değinilerek suçluların (inkârcılar) kötü akıbeti kısaca tasvir edilir (âyet 37-45); daha sonra dünyada iken rabbinin huzuruna çıkma endişesini taşıyan müminler zümresinin cennet hayatı anlatılır. Bu tasvirler arasında çeşit çeşit ağaçlar, meyveler, pınarlar, kalınacak yerler ve hûrilerden söz edilir (âyet 46-78).[54]

1.5. AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN TERCÜME-İ HİKMETÜ'L-BEYÂN FÎ SÛRETİ'R-RAHMÂN ADLI ESERİNİN TAHLİL, TAHKİK VE TERCÜMESİ

1.5.1. Eserin Tanıtımı ve Tahlili

Ahmed Rüşdü Paşa eserine eser te'lif âdetine uygun olarak önce besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır.[55] Sonra Kur'ân-ı Kerim'in maddi ve manevi hükümleri kapsadığından ve onun ebedi ve en büyük nurların, ilahi nimetlerin ve

[54] M. Kâmil Yaşaroğlu, **"RAHMÂN SÛRESİ"**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2007, c. 34, s. 417 (15.04.2025).
[55] Ahmed Rüşdü Paşa, **Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân**, ss. 3-4.

Sübhânî inayetin ışığı olduğundan bahsetmiştir.[56] Bu eseri te'lif etme sebebi olarak da şunları ifade etmektedir:

> *Önceki nesiller onun bazı dini ve dünyevi hükümlerini beyan etseler de ancak (ilk nesiller sonraki nesillere ne bıraktı?) anlayışı, -Ve Yüce Allah şanını, ömrünü ve saltanatını bol(uzun) buyursun- Peygamberimizin halifesi ve adil sultanların öncüsü olarak, bize ihsan edilen padişahımız Sultan Abdülhamid Han'ın ilimlerin yayılması ve özellikle dinî hükümlerle ilgili gayretleri, aydınlık ve yüksek etkisiyle, ilk olarak gücü yettiğince İslâmî ilimlerin yayılması, özellikle de dini hizmette ve eserlerin ortaya konmasında geri durmadıkları, Kur'an'ın yüce hükümlerinden, aciz gönlümde ortaya çıkmasına neden olan bazı açık hükümlerin izâh ve beyanıyla, kendimce dinî hizmette bulunma cüretini bahşetmesiyle ve Hz. Muhammed'in mukaddes feyzlerin yardımıyla âcizâne yazıp te'lif ettiğim (Hakâik-i Kur'âniye'den Bir Nebze) ve (Hall-i Mesele-i Tûfân) (Ta'yînü'l-Vezâif Fî Hakkı'l-Müteşâbihât) gibi, Kemal ve Hakikat sahibi olanlar arasında kabul ve değer bulmuş dînî hükümler risâleleri ve kitapların şevke getirmesiyle Kur'ân-ı Celîli'ş-şân'ın hiç olmazsa bir sûre-i celîle'sini gücüm yettiğince tefsir etmek meyli âciz gönlümü şevke getirdi.*[57]

Ahmed Rüşdü Paşa'nın Rahmân Sûresini seçmesini sebebi olarak da; Kur'ân-ı Kerim'i eline aldığında rastgele açtığında neresi denk gelirse orayı tefsir edeceğini ifade etmiştir.[58] Bu ifadeye göre Ahmed Rüşdü Paşa'nın Kur'ân-ı Kerim'in tamamını tefsir edebilecek ilmî birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Rüşdü Paşa eseri önce Arapça olarak tefsir ettiğini ve bu Arapça esere Maârif-i Umûmiye Nezâreti Celîlesince (H. 25, Receb,1303) (R. 17, Nisan, 1302) tarih ve 156 numaralı tasdiknamesi verildiğini bildirmiştir. Fakat biz bu Arapça eserin nerede olduğu ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Ahmed Rüşdü Paşa daha sonra bu eseri letafete eriştiren Osmanlıcaya tercüme etmeyi uygun bulduğunu ve ismini de "*Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân*" olarak belirlediğini ifade etmiştir.[59]

1.5.2.Risalesindeki Uslûbü

Ahmed Rüşdü Paşa risalesini yazarken edebî bir üslûb kullanmış ve belağat konularına sıkça yer vermiştir. Cümleleri genellikle uzundur. Yani 4-5 cümleyi birleştirerek ifadelerini uzatmıştır. Bazen bu cümleler daha da uzun olabilmektedir. Fakat Türkçede böyle anlatım tarzı yaygın olmadığından biz bu cümleleri Türkçeye uygun bir şekilde bölümlere ayırdık.

---

[56] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 4.
[57] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 4-5.
[58] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 5.
[59] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 5.

Ahmed Rüşdü Paşa Osmanlıcada sıkça kullanılmayan sözcükler kullanmıştır. Kanaatimizce müellif, burada edebî sanatlarda ustalığını göstermek istemiştir. Mesela bazı sözcükleri Osmanlıca sözlüklerde bulamadık. Bu sözcükleri ancak internetten geniş araştırmalar sonucu bulabildik. Uzun kelâmî tahlillerde bulunduğundan bu tefsire kelâmî tefsir denebilir. Soru sorma yöntemini kullanarak okuyucuyu düşünmeye sevk eder. Tevazu göstergesi olarak da "Kelbe-i Hakîrâne", "Zamîr-i Âcizâne", "Taraf-ı Kemterâne" gibi ifadeler kullanır.[60] Eserinde dirâyet yöntemini benimsediği ve rivayet yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Allâhü Teâlâ'nın isimlerini kullanırken genellikle "Bârî Teâlâ, Fâtır-ı Fıtrat, Cellet Azametuhû, Hâlık-ı Kâinât" gibi ifadeleri kullanır. Peygamberimiz için de "Nebiyyinâ Hazret-i Muhammed ibn Abdullâh ibn Abdülmuttalib el-Arabî el-Hâşimî el-Kureyşî Hazretleri" ifadesini kullanır. Kur'ân-ı Kerim için ise "Azîmü'ş-Şân, Celîlü'ş-Şân" ifadelerini kullanır. Peygamberlerin özellikle de Hz. Peygamber'in insanların nazarındaki değerini ve üstünlüğünü mıknatıs ve bazı maden elementlerinden benzetmelerle açıklar. Kur'ân-ı Kerim'in diğer kutsal kitaplardan üstünlüğünü insan fıtratına ve aklına uygunluğu üzerinden açıklar. "Demek İsterim ki" ifadesini kullanarak tefsirini yaptığı bazı âyetleri biraz daha detaylandırır. Bir yerde deyim "ابدع الامكان ما كان (mümkün olanın en güzel biçimi)" kullanmıştır.[61] Bazı yerlerde (استطراد)[62] diyerek konu dışı açıklamalarda bulunur. Sık sık dil tahlilleri yapar. Bazı kelâmî meselelerde Ehl-i Kitap ile Materyalistlerin, Tabiatçıların ve Filozofların görüşlerine karşı tenkitlerde bulunur. Sık sık Vâcibü'l-Vücûd, Mükevvin, Asl-ı Evvel, İllet-i Ûlâ, Maddetü'l-Esîr gibi kelâm ilmiyle ilgili kavramları kullanır. Müellif materyalistlere ve tabiatçılara bu sapkın düşüncelerinden dolayı onların hidayeti hakkında duada bulunur.[63] "Bazı Müfessirler" ifadesi kullanarak bazı yerlerde onların görüşlerine yer verir. Cennet ve cehennem tasvirlerini detaylandırır. Sadece bir yerde dipnot kullanmıştır.[64] Sûrede tekrarlanan "فبای آلاء ربكما تكذبان " şeklindeki âyetleri, 50. Âyete kadar kendinden önceki âyetle bağlantılı olacak şekilde tefsir etmiştir.

[60] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 5.
[61] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 25.
[62] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 41, 66.
[63] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 17.
[64] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 11.

Eserin sonunda da hamdele ve salvele getirdikten sonra eserinde hata ve kusurlarının olabileceğini, eğer varsa bunların tashihi konusunda istirhâm ve ricâda bulunur.

1.6. ESERİN TEMEL KAYNAKLARI

1.6.1. Kur'ân-ı Kerim

Ahmed Rüşdü Paşa bazı âyetleri tefsir ederken yine asıl kaynak olan Kur'ân-ı Kerim'den yararlanmıştır. Yani âyetleri âyetle tefsir etmiştir.

1.6.2. Hadîs-i Şerif

Müellif sadece 4 yerde hadîs-i şeriflerden faydalanmıştır. Fakat bunlardan üçü orijinal metin[65], diğeri rivayetin varlığından bahsetme şeklinde eserinde yer vermiştir.[66] Bunlardan ikisini kaynak belirtmeden vermiştir.[67]

1.6.3. Tefsirler

Ahmed Rüşdü Paşa, tefsir eserlerinden sadece bir yerde Kadî Beyzâvî'den alıntı yapmıştır.[68] Fakat Ahmed Rüşdü Paşa, zaman zaman "Bazı Müfessirler" ifadesi kullanarak bazı yerlerde isimlerini zikretmeden onların görüşlerine yer verir.

1.6.3.1. Kadî Beyzâvî (ö. 685/1286), "Envârü't-Tenzîl" Adlı Eseri

Tam adı, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el- Beydâvî'dir. Müfessirin doğum yeri ile ilgili, İran'ın Beydâ kasabasında veya Azerbaycan bölgesinde doğduğuna dair farklı rivayetler olduğu gibi doğum tarihiyle ilgili de farklı rivayetler bulunmaktadır. Beydâvî, hicri VII.

[65] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 16, 38, 70.
[66] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 50.
[67] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 16, 70.
[68] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 41.

asırda yetişen önemli tefsir âlimlerindendir. Azerbaycan bölgesinde yetişip "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl" adlı eseriyle İslâm dünyasında ün yapmıştır. Orta hacimli diyebileceğimiz bir eser olan bu eser, İslâm dünyasında çok rağbet görmüş, üzerine 250'den fazla şerh ve haşiye yazılmıştır. Bu eser, Osmanlılar zamanında yıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.[69]

1.6.4. Kelâmcılar

Ahmed Rüşdü Paşa, herhangi bir kelâm müellifi ve eseri zikretmeden[70] kelâm ilminden edindiği bilgilerle âyetleri tefsir eder.

1.6.5. Kıraât Farklılıkları

Ahmed Rüşdü Paşa, yine eserinde herhangi bir kıraât ilmi eseri zikretmeden sadece birkaç kıraât İmamının ismini zikrederek bir başka âyette de isim zikretmeden[71] bir kelimenin okunuşundaki farklılıktan bahsetmiştir.[72]

[69] Hayatı ve eserleri için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l Müfessirîn**, c. 1, s. 350; Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Mellifîn**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut (t.y), c. 6, ss. 97-98.

[70] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 23.

[71] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 15.

[72] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 56.

İKİNCİ BÖLÜM
AHMED RÜŞDÜ PAŞA'NIN RAHMÂN SÛRESİ TEFSİRİNDEKİ METODU

Bu bölümde eserimizi tefsir ilmi ve Kur'ân ilimleri (Ulûmü'l-Kur'ân) açısından ele alıp inceleyeceğiz.

2.1. TEFSİR İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Tefsir ilmi **kaynak ve yöntemleri açısından rivayet tefsiri ve dirayet tefsiri olmak üzere iki ana** bölümden oluşmaktadır. Biz söz konusu eserimizi bu kısımda rivayet tefsiri açısından ele alıp inceleyeceğiz.

2.1.1. Rivâyet Tefsiri Yönünden Rahmân Sûresi'nin Tahlili

Tefsir ilmi, kullandığı kaynak ve yöntem açısından rivâyet, dirâyet, işârî, lügavî ve karma şeklinde sınıflandırmaya gitmiştir. Biz burada Ahmed Rüşdü Paşa'nın eserini rivâyet ve dirâyet yönünden ele alacağız.

Rivayet tefsiri, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini açıklarken doğrudan Hz. Peygamber'in hadislerini, sahâbenin ve tâbiîn neslinin görüşlerini esas alan bir tefsir yöntemidir. Bu tür tefsir, nakle dayalıdır ve âyetlerin anlaşılmasında akıl yürütme veya içtihada başvurmaktan ziyade, İslam'ın ilk kaynaklarına sadık kalmayı amaçlar.

Özellikleri:

Kaynağı İlâhîdir: Rivayet tefsirinde temel kaynak, öncelikle Kur'ân âyetleridir. Örneğin, bir âyeti açıklarken başka bir âyetle tefsir etmek, en muteber yöntem olarak kabul edilir. Hz. Peygamber'in sözleri (hadisler) ve uygulamaları da bu bağlamda en önemli ikinci kaynaktır.[73]

Sahâbe ve Tâbiîn Görüşleri: Sahâbe, Hz. Peygamber'e yakın olmaları sebebiyle Kur'ân'ın manasına dair önemli bilgiler taşırlar. Tâbiîn nesli ise sahâbîlerden aldıkları bilgileri aktarmışlardır.[74]

Sened Sistemine Dayanır: Rivayet tefsirinde aktarılan bilgilerin sağlamlığı için sened (rivayet zinciri) önemlidir. Güvenilir ravilerden gelen nakiller tercih edilir.

[73] İsmail Hakkı İzmirli, **Tefsir Tarihi**, İstanbul, 1925, ss. 89-92.
[74] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân**, c. I, ss. 5-10.

Ancak sened eleştirisi yapılmadığında bazı zayıf rivayetlerin tefsire karışma ihtimali vardır.[75]

Akıl Yürütmeden Kaçınılır: Rivayet tefsirinde, âyetlerin anlamlandırılmasında fazla yorum yapılmaz. Müfessirler, âyetin anlamını açıklamak yerine, âyetle ilgili aktarılan rivayetleri sunar.[76]

Taberî (ö. 310/923): Câmiʿu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kurʾân adlı eseri, rivayet tefsirinin en önemli örneklerinden biridir. Taberî, âyetleri açıklarken detaylı sened bilgisi vererek nakilleri eleştirel bir gözle değerlendirmiştir.

İbn Kesîr (ö. 774/1373): Tefsîru'l-Kurʾân il-ʿAẓîm adlı eseri, rivayet ağırlıklı tefsirlerin klasik örneklerindendir.

Suyûtî (ö. 911/1505): ed-Dürrü'l-Mensûr, sadece rivayetleri toplamak amacıyla hazırlanmış bir eserdir.

Avantajları: Kur'ân-ı Kerîm'in ilk nesiller tarafından nasıl anlaşıldığını ve uygulandığını öğrenmeyi sağlar. İslam'ın temel kaynaklarına bağlı kalmayı teşvik eder.

Dezavantajları: Bazı zayıf veya uydurma rivayetlerin tefsir literatürüne karışmış olması bir sorun teşkil edebilir.

2.1.1.1. Âyetin Âyetle Tefsiri

Âyetin âyetle tefsiri, Kur'ân-ı Kerîm'in kendi kendini açıklama yöntemi olarak tanımlanır. Bu yöntem, bir âyette geçen bir ifadenin başka bir âyetle açıklanmasını esas alır ve rivayet tefsirinin en güvenilir kaynaklarından biri kabul edilir.

Avantajı: Bu yöntem, Kur'ân'ın bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlar ve yorum farklarını en aza indirir.

Ahmed Rüşdü Paşa, bazı âyetleri tefsir ederken yine âyetlerden faydalanmıştır. Fakat yararlandığı âyetleri yazarken bazı kelimeleri yanlış yerlerde yazdığını tespit ettik.[77] Bu hatalar kendi yaşadığı zamandaki matbaa teknolojisinden

[75] M. Fuat Sezgin, **Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, İstanbul, 1956, ss. 123-130.
[76] İbn Kesîr, c. I, ss. 12-14.
[77] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 18, 38, 42, 52, 53, 58, 61, 67, 69,

kaynaklanan hatalar mı yoksa kendi şahsî hataları mı bilemiyoruz. Çünkü eserin sonundaki hata sevap cetvelinde bunlara yer verilmemiştir.

Ahmed Rüşdü Paşa, (خلق الانسان) (İnsanı yarattı)[78] âyetini tefsir ederken bunun neyden gerçekleştiğini anlatmak için(و الله خلقكم من سلالة من طين) (Ve Allah sizi çamurdan alınmış bir özden yarattı)[79] (والله انتكم نباتا), (Ve sizi (yeryüzünde bitki gibi) bitirdi.)[80] ve (انا كل شئ خلقناه بقدر) (Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.)[81] âyetlerinden yararlanmıştır.[82]

Ahmed Rüşdü Paşa, bazı müfessirlerin (والسماء رفعها ووضع الميزان) (Gökyüzünü yükseltti ve mizanı koydu.)[83] âyetinde mizan kelimesini anlamını daraltarak tefsir ettiklerini, fakat bunun kanaatince uygun olmadığını belirtmek için (ويل للمطففين الذين اذا اكتالوا على الناس يستوفون و اذا كالوهم اووزنوهم يخسرون) (Vay hâline o eksik tartanların ki, insanlar için ölçtüklerinde tam alırlar, fakat onlara tartıp veya ölçtüklerinde eksik yaparlar.) [84] âyetini delil göstererek şu ifadeleri kullanır:

> *Bazı müfessirler (Allah onlara rahmet etsin), (Gökyüzünü yükseltti ve mizanı koydu.) âyetindeki genel ve kapsamlı (ifade gücü yüksek) kelime olan mizan kelimesini, insanlar arasında alışverişte kullanılan ölçü ve tartıya özel olarak yorumlamışlar ve (Ölçüyü adaletle tutun, mizanı eksiltmeyin.) âyetinde de bu ölçü ve tartıya vurgu yapılmıştır. Ancak, bu tür bir tefsir o ifadedeki genişliği ve kapsamı daraltma, kapsayıcı ifade tarzını sınırlama yönünde bir açıklama olur. Demek isterim ki, kâinâtın tümünde, Yüce Allah'ın koymuş olduğu doğal ve kaderî bir ölçü ve yükümlülük sistemi altında, varlıklar gibi insan da bu düzene tabi ve dâhildir. Kâinâtın yaratılışında, doğası gereği bu ölçü ve yükümlülük dengesi ne kadar uyumlu ve itaatkâr ise, insan da hayatındaki doğum, gençlik ve yaşlılık gibi durumlarda tabiî olarak bu dengeye uyar ve bu ölçüye göre hareket eder. Yüce Allah, insana akıl, irade ve çeşitli nimetler bahşettiğinden dolayı, insan da bu iradesini kullanarak her türlü fiil, davranış, durum ve inançlarında adalet ölçüsünü korumak ve dengeyi bozmamakla yükümlüdür. Bu nedenle, alışveriş ve diğer işlemlerde kullanılan ölçü ve tartıda adaleti sağlamak ve eksik tartmamakla ilgili olarak, Allah Teâlâ (Vay hâline o eksik tartanların ki, insanlar için ölçtüklerinde tam alırlar, fakat onlara tartıp veya ölçtüklerinde eksik yaparlar.) gibi açık âyetlerle bu konuda özel bir emir ve yasak koymuştur. Bu âyetlerde ifade edilen kapsamlı ve genel anlamı daraltarak*

[78] Rahmân Sûresi, 55/3

[79] Mü'minûn Sûresi, 23/12. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık)

[80] Nûh Sûresi, 71/17. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)

[81] Kamer Sûresi, 54/49. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)

[82] Buradaki âyetlerin yazımında yanlışlıklar bulunmaktadır.

[83] Rahmân Sûresi, 55/7

[84] Mutaffifîn Sûresi, 83/1-3.

sadece günlük ölçü ve tartıya indirgeyerek sınırlandırmak âcizâne bir içtihad olarak uygun değildir.[85]

Müellif, (والارض وضعها للانام) (Yeryüzünü canlılar için döşedi.)[86] âyetinde yeryüzünün canlılar için olduğunu ve onlar için kullanışlı kılındığını (جعل لكم الارض ذلولاً فامشو في مناكبها) (Sizin için yeryüzünü kullanışlı kıldı, onun üzerinde dolaşın.)[87] âyetiyle ifade etmiştir.[88]

Müellif, (خلق الانسان من صلصال كا لفخار) (O, insanı, ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.) [89] âyetini, (ولقد خلقنا الانسان من طين من حماء مسنون) (Andolsun ki, insanı, kokmuş balçıktan yarattık)[90], (و قد خلقناكم اطوارا) (Biz insanı farklı aşamalarla yarattık.)[91] ve (والله انبتكم من الارض نباتا) (Ve Allah, sizi yerden bitirip yetiştirmiştir.)[92] gibi âyetlerin delil desteklediğini beyân eder.[93]

Ahmed Rüşdü Paşa, (خلق الجان من مارج من نار) (Ve cinleri ateşin mavi alevinden yarattı.)[94] âyetini (قل ائنكم لتكفرون بالذي خلق الأرض في يومين) (De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsunuz?)[95] -bu âyeti Kadı Beyzâvî tefsirinden yararlanarak- (والارض بعد ذلك دحيها) (Ve yer, ondan sonra yayılıp döşendi.)[96], (والارض وما طحيها) (Yeryüzüne ve onu döşeyene and olsun.)[97], (الم نجعل الارض مهادا) (Biz yeryüzünü bir döşek yapmadık mı?)[98], (لئن سألتهم من خلق السموات والأرض ليقولن خلقهن العزيز العليم الذي جعل لكم الارض مهدا) (Onlara, gökleri ve yeri kim yarattı diye soracak olsan, mutlaka, onları güçlü ve her şeyi bilen Allah yarattı diyeceklerdir; O, sizin için yeri bir döşek yapandır.)[99], (امّن خلق السموات والارض وانزل لكم من السماء ماء فانتنا به حدائق ذات بهجة ما كان لكم ان تنبتوا شجرها ءاله مع الله بل هم قوم يعدلون امّن جعل الأرض قرارا وجعلخلالها انهارا وجعل لها رواسى وجعل بين البحرين حاجزا ءاله مع الله بل اكثرهم لا يعلمون) (Gökleri

[85] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 20-22.
[86] Rahmân Sûresi, 55/10.
[87] Mülk Sûresi, 67/15.
[88] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 35-36.
[89] Rahmân Sûresi, 55/14.
[90] Mü'minûn, 23/12. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[91] Nûh, 71/14. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[92] Nûh, 71/17.
[93] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 38.
[94] Rahmân Sûresi, 55/15.
[95] Fussilet Sûresi, 41/9.
[96] Nâziât Sûresi, 79/30.
[97] Şems Sûresi, 91/6.
[98] Nebe Sûresi, 78/6
[99] Zuhruf Sûresi, 43/9-10

ve yeri kim yarattı ve sizin için gökten su indirip onunla güzel güzel bahçeler bitiren kimdir? O ağaçları sizin bitirmeniz mümkün değildi. Allah ile beraber başka bir ilah mı var? Hayır, onlar (gerçekten) sapan bir topluluktur. Yeri durak kılan, onun arasına nehirler yerleştiren, dağlar var eden ve iki deniz arasında bir engel koyan kimdir? Allah ile beraber başka bir ilah mı var? Hayır, onların çoğu bilmezler.)[100] âyetlerden yararlanarak dünyanın iki safhada yaratıldığını; ilk safhada cânn (cinler) ateş, alev ve hararetten, İkinci safhada ise insan ve diğer canlılarla ağaç, çiçek, deniz ve nehir gibi şeylerin yaratıldığını belirtir.[101]

Müellif, (يرسل عليكما شواظ من نار ونحاس فلا تنتصران) (Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız.)[102] âyetini kıyamet sahnelerini ve gerçekleşeceği zamanı anlatan şu (اذا زلزلت الارض زلزالها) (Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında;)[103] ve (واذا الارض مدت والقت ما فيها وتخلت) (Yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp boşaldığı zaman,)[104] âyetleriyle tefsir etmiştir.[105]

Ahmed Rüşdü Paşa, (فاذا انشقت السماء فكانت وردة كالدّهان) (Gök yarılıp gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman!)[106] âyetinin (انّ زلزلت الساعت لشيء عظيم) (Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır.)[107], (و اذا السماء كشطت) (Gökyüzü (yerinden) sıyrılıp koparıldığı zaman,)[108] ve (اذا السماء انفطرت واذا الكواكب انتثرت) (Gök yarıldığı zaman, Yıldızlar saçıldığı zaman,)[109] gibi âyetleri gereği yerine getirildiğinde meydana geleceğini belirtir.[110] Bunların sonucunda da Yüce Allah(C.C.)'ın (وان عليه النشأة الأخرى) (Öteki yaratma da (öldükten sonra diriltme) O'na aittir.)[111] âyetinin gereğini yerine getireceğini belirtir.[112]

---

[100] Neml Sûresi, 27/60-61
[101] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 41-42.
[102] Rahmân Sûresi, 55/35.
[103] Zilzâl Sûresi, 99/1.
[104] İnşikâk Sûresi, 84/3-4.
[105] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 56.
[106] Rahmân Sûresi, 55/37.
[107] Hacc Sûresi, 22/1. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[108] Tekvîr Sûresi, 81/11.
[109] İnfitâr Sûresi, 82/1-2.
[110] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 58.
[111] Necm Sûresi, 53/47.
[112] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 58.

2.1.1.2. Âyetin Hadisle Tefsiri

Ahmed Rüşdü Paşa, (ووضع الميزان) (Ve mizanı koydu.)[113] âyetini tefsir ederken hadis-i şerifle desteklerken kaynak vermeden (بالعدل قامت السموات والارض) (Gökler ve yer adaletle ayakta durur.)[114] hadis-i şerifine yer vermiş fakat biz yaptığımız araştırmada bunun orijinal hadis-i şerif olmadığını tespit ettik. Bu ifadenin; Hayber zaferinden sonra Hz. Peygamber'in Abdullah b. Revâha'yı Yahudilerden hurmaların tahsilatı için gönderdiğinde aralarında geçen bir olaydan sonra Yahudilerin söylediği bir söz olduğunu tespit ettik.[115]

Müellif, (خلق الانسان من صلصال كا لفخار) (O, insanı, ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.)[116] âyetini açıklarken Ebû Hüreyre'den rivayetle İbn Merdûye'nin şu (ان الله تعالى خلق آدم من طينه جابية الى آخر الحديث) (Allah Teâlâ, Âdem'i, topraktan (çamurdan) yarattı…ilâ âhıri'l-hadis) hadisini nakletmiştir.[117] Yine yaptığımız araştırmada bu hadisin Ahmed Rüşdü Paşa'nın ifade ettiği gibi sahih değil bilakis zayıf olduğunu tespit ettik.[118]

Ahmed Rüşdü Paşa, (كل يوم هو في شأن) (O her an yaratma halindedir.)[119] âyetini tefsir ederken "O (Allahü Teâlâ), nice kavimleri alçaltır, nicelerini de yüceltir, zorlukları çözer, işleri kolaylaştırır ve günahları affeder." manasına gelebilecek Ebû'd-Derdâ(r.a.)'nın ilim, huşû ve toplumların refahı konularında birçok sahih rivayetlerinden[120] iktibas yaparak açıklamıştır.[121]

Müellif, (هل جزاء الاحسان الا الاحسان) (İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir.)[122] âyetini açıklarken âyette geçen "İhsan" kelimesinin ıstılâhî anlamına uygun olarak Cibrîl hadisinde geçtiği şekliyle (İhsan, Allah'a onu görüyormuşcasına

[113] Rahmân Sûresi, 55/7.
[114] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 16.
[115] İmam Mâlik, **Muvatta**, Müsâkât, no. 2.
[116] Rahmân Sûresi, 55/14.
[117] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 38.
[118] Emîr e's-San'ânî, **Et-Tenvîr**, c.3, s. 304; Nâsırüddin el-Elbânî, **Zaîfü'l-Câmi'**, s. 1603.
[119] Rahmân Sûresi, 55/29.
[120] Tirmizî, **İlm,** 5, 2655, Buhârî, **İlim**, 34; Müslim, **İlim**, 13.
[121] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 50.
[122] Rahmân Sûresi, 55/60.

ibadet etmendir. Nitekim sen O'nu görmesen de, O seni görüyor.)[123] diye açıklamıştır.[124]

2.1.1.3. Kırâat İlmiyle Tefsir

Ahmed Rüşdü Paşa, (والسماء رفعها) (Ve semayı yükseltti)[125] âyetini kırâat ilmi açısından tefsir ederken herhangi bir eser veya isim zikretmeksizin şunları şöyler:

> *Bir de zaten ve öncelikle, bazı kıraat imamları tarafından 'gökyüzü' anlamına gelen 'سماء ' kelimesinin 'yükselme' anlamında (رفع) ile okunması, şu nazm-ı celîl yaratılışın kesinlikle bir düzen içinde olduğuna işaret etmez. Demek isterim ki, kâinattaki güneş, ay, dünya ve içindekilerin daha sonradan yaratıldığına dair kesin bir kanıt yoktur.*[126]

Müellif, (يرسل عليكما شواظ من نار ونحاس فلا تنتصران) (Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız.)[127] âyeti açıklarken isim zikrederek "Kurrâ imamlarından İbn Ömer ve Ya'kûb'un okuyuşuyla, İbn Kesîr'in kırâatine uygun olarak, kelime kesre ile okunmuş ve (نار) üzerine atfedilmiştir." şeklinde farklı okuyuşun da olduğunu bildirir.[128]

2.1.1.4. Arap Şiirinden Yararlanma

Ahmed Rüşdü Paşa, (علم القرآن) (Kur'an'ı öğretti.)[129] âyetini tefsir ederken Kur'ân-ı Kerim'in insan aklına, fıtratına maddî ve manevî açıdan uygunluğunu ve bunun sonucunda Kur'ân-ı Kerim'e iman edildiğini açıklamak için İmam Bûsîrî hazretlerinin meşhur "Kasîde-i Bürde" şiirinde geçen şu ifadeyi eserinde yer vermiştir:[130] (لم يمْتحنّا بما تعْيَا العقول به حرصاً علينا و لم نرتب و لم نهم) "Bizi aklın kavrayamayacağı tekliflerle imtihan etmedi, biz de hiçbir şüpheye düşmeden ve hiç bir vehme kapılmadan ona iman ettik."[131]

2.1.2. Dirâyet Tefsiri Yönünden Rahmân Sûresi'nin Tahlili

Bu kısımda eserimizi tefsir ilminin kaynak ve yöntem açısından bir çeşidi olan dirayet tefsiri yönünden ele alıp inceleyeceğiz.

---

[123] Müslim, **Îmân,** 1, 5; Buhârî, **Îmân**, 37; Tirmizi, **Îmân,** 4; Ebû Dâvûd, **Sünnet,** 16; Nesâi, **Mevâkît,** 6; İbni Mâce, **Mukaddime**, 9.
[124] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 70.
[125] Rahmân Sûresi, 55/7.
[126] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 15.
[127] Rahmân Sûresi, 55/35.
[128] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 56.
[129] Rahmân Sûresi, 55/2.
[130] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 9.
[131] Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî, **Kasîdetü'l-Bürde, (Peygambere methiye bölümü),** 19. Beyt.

2.1.2.1. Lügat Yönünden Tahlili

Ahmed Rüşdü Paşa, (كانهنّ الياقوت والمرجان) (Sanki onlar yakut ve mercandır.)[132] âyetini tefsir ederken Arapların, bedenin saflığı, fıtratının zarafeti, vücut yapısının güzelliği, alnının çekiciliği, yüzünün parlaklığı tek ve eşsiz olanları vasfedip övdükleri zaman "O, tıpkı yakut ve mercan gibidir." ifadesini kullandıklarını belirtir.[133]

Müellif, (ولا تخسروا الميزان) (Tartıyı eksiltmeyin.)[134] âyetini uzun uzadıya tefsir ederken burada; her şeyin yaratılması ve var edilmesinin harika bir üslûbla hikmete tam olarak uygun ve akıl ve düşünceye en uygun şekilde tamamlanmış bir yaratılış tarzı olduğunu ifade için (ابدع الامكان ما كان) "mümkün olanın en güzel biçimi" denildiğini belirtir.[135]

Müellif, (متكئين على رفرف حضر و عبقرى حسان) (Yeşil, hârikulâde güzel yastıklara yaslanmışlardır.)[136] âyetini açıklarken, "Herhangi bir şeyin zarafeti, inceliği ve sanatındaki güzellik ve nezaketi en üst düzeyde ve hayret verici bir şekilde olursa, Araplar o şeyin en yüksek zarafet ve incelikte olduğunu (عبقرى) ifadesiyle dile getirip tarif ederler." der.[137]

Ahmed Rüşdü Paşa, (مرج البحرين يلتقيان) (O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi.)[138] âyetindeki "مرج" (merace) kelimesi için şu açıklamasında bulunur:

> *Dolambaçlı bir çalkantı demek olup,(ارسل) ve (خلا) gibi iki farklı manaya gelir: Birinci yoruma göre, iki deniz (bahreyn), med ve cezir (gelgit hareketleri) ya da rüzgarlarla biri diğerine gönderilmiş (hareket ettirilmiştir). İkinci yoruma göre, Yüce Allah, iki denizi birbirine komşu ve bitişik halde yaratmış, fakat (birbirine karışmadan) serbest bırakıtı ve gönderdi. Körfezler vasıtasıyla Akdeniz (Bahr-i Sefîd) ve Büyük Deniz (Atlas Okyanusu) ile yine Baltık Denizi ve Karadeniz gibi büyük denizler birbirine kavuşur ve buluşur.* [139]

Müellif, (سنفرغ لكم ايها الثقلان) (Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!)[140] âyetindeki 'فراغ' kelimesinin, 'فرغ زرخه' ifadesi

[132] Rahmân Sûresi, 55/58.
[133] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 70.
[134] Rahmân Sûresi, 55/9.
[135] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 25.
[136] Rahmân Sûresi, 55/76.
[137] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 75.
[138] Rahmân Sûresi, 55/19.
[139] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 44.
[140] Rahmân Sûresi, 55/31.

gibi, soyutlanma anlamında kullanıldığını, bunun, tıpkı soyutlanma ve boş kalma manasını ifade ettiğini, böyle bir durumda, bu nazm-ı celîlin anlamının:

> *Ey insanlar ve cinler! Sizin mutlak acizlik ve zayıflığınızı en yüksek kesinlikle(yakîn) bilip, nimetlerin inkârından ve cezalandırılmaktan sakınmanız içindir. Bu nedenle, sizi herhangi bir bağla sınırlandırmadan, mutlak bir boşluk ve soyutlanma ile sizi serbest bırakıyorum ve hiçbir bağlayıcılık olmaksızın özgür bırakıyorum.*

demek olduğunu belirtir.[141]

Ahmed Rüşdü Paşa, (فاذا انشقت السماء فكانت وردة كالدّهان) (Gök yarılıp gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman!)[142] âyetindeki (وردة) "Kırmızı bir gül" anlamında ve (دهان) "erimiş kırmızı bir boya" gibi anlamlar taşıdığını, bunun da kıyamet sahnelerinin gerçekleşmesi sonucunda âlemin boşluğunda hararetin ve ateşin şiddetiyle, kırmızı deriye benzeyen bir gökyüzü (hava) tabakasının meydana gelmesiyle gerçekleştiğini ifade eder.[143]

Ahmed Rüşdü Paşa, (و من دونهما جنتان) (Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır.)[144] âyetini açıklama sadedinde şöyle der:

Kâdı Beyzâvî (rahmetullāhi aleyh) ve bazı diğer müfessirlerin, bu yüce âyeti tefsir ederken, 'korku içinde olan yüce bir topluluğun (Tâife-i âliye-i hâifîn) derecelerinin hemen altında bulunan, 'saygın bir topluluk (zümre-i muhtereme)' için, önceki bölümde açıklanan cennetlerin derecesinin altında iki cennetin daha olduğunu ifade ettikleri gibi, başka bazı müfessirler de (rahimahumullâhü teâlâ), (دون) kelimesini (غير) (başka) ve (ماعدا) (hariç) anlamında yorumlamışlardır. Buna göre, korku içinde olan yüce topluluk için açıklanan cennetlerden başka, yine bu topluluk için iki bahçe (ravza) daha olduğunu belirtmişlerdir.[145]

2.1.2.2. Sarf İlmi Yönünden Tahlili

Ahmed Rüşdü Paşa, (الرحمن) kelimesinin (رحم) fiilinden türetilmiş olduğunu, büyük bir yücelik ifade eden Allah'ın isimlerinden biri olduğunu, bu kelimenin, hem nicelik (miktar) hem de nitelik (kalite) açısından bir mübalağa ifade ettiğini bildirir.[146]

---

[141] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 51.
[142] Rahmân Sûresi, 55/37.
[143] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 58.
[144] Rahmân Sûresi, 55/62.
[145] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 71.
[146] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 6.

Ahmed Rüşdü Paşa, (رب المشرقين ورب المغربين) (O, iki doğunun da rabbi, iki batının da rabbidir.)[147] âyetindeki (مشرق) ve (مغرب) kelimelerinin ikili (müsennâ) sığasında kullanılması, yaz, kış, bahar ve sonbahar gibi mevsimlere, farklı hükümler ve etkilere sahip olan yönler olarak düzenlediğini delalet etmek için olduğunu söyler.[148]

Müellif, (كل من عليها فان) (Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir.)[149] âyetini sarf ilmi yönünden açıklarken şöyle der:

> *Burada "insan" kelimesi de aynı şekilde, bir harf-i cer ile "yeryüzü"ne ait olan zamire raci olarak bağlanmış ve (على) "üzerine" anlamını ifade eden isti'lâya konu olmuştur. Ancak her ikisinde (insan ve yeryüzü) galip olan genel ifade kullanılmıştır. Anlam olarak, yeryüzü ve ona bağlı olan ruh taşıyan ya da taşımayan tüm mahlûkat, bileşenler ve unsurlar fena bulmaya (yok olmaya) yönelmiştir.*[150]

Müellif, (يسأله من فى السموات والارض) (Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır.)[151] âyetini tefsir sadedinde "Bu ifadenin, "من" (kim) zamiri ile bütün varlıklara yaygın şekilde hitap ettiği açıklanmıştır." diye ifade eder.[152]

Ahmed Rüşdü Paşa, .(ذواتآ افنان) (İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur.)[153] âyetinde bulunan (افنان) kelimesi (فن) kelimesinin cemîsi(çoğulu) veya (فنن) kelimesinin cemisi(çoğulu) olduğunu söyler.[154]

Ahmed Rüşdü Paşa, yine (فيهن خيرات حسان) (Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var.)[155] âyetini sarf ilmi yönünden ele alarak şöyle der: "(خيرات), (خير)'nin çoğulu, (حسان) ise (حسناء)'ın cemisi (çoğulu)dir."[156]

2.1.2.3. Nahiv İlmi Yönünden Tahlili

Ahmed Rüşdü Paşa, eserinde nahiv ilmine yer vererek bazı âyetlerden örnekler vermiştir. Şöyleki: (رب المشرقين ورب المغربين) (O, iki doğunun da rabbi, iki

[147] Rahmân Sûresi, 55/17.
[148] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 44.
[149] Rahmân Sûresi, 55/26.
[150] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 48.
[151] Rahmân Sûresi, 55/2.
[152] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 49.
[153] Rahmân Sûresi, 55/48.
[154] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 68.
[155] Rahmân Sûresi, 55/70.
[156] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 73.

batının da rabbidir.)[157] âyetindeki (رب) Kelime-i Celîlesinin mahzuf (هو) zamirinin haberi olduğunu veya (خلق الجان) ibaresindeki (خلق) fiilinin fâil-i mahzufunun sıfatı olduğunu belirtir.[158] Ahmed Rüşdü Paşa, (يخرج منهما اللؤلؤ والمرجان) (Onlardan inci ve mercan çıkar.)[159] âyetinde muzaf olan 'küll' kelimesi hazfedildiğini ifade etmiştir.[160]

Müellif, (يرسل عليكما شواظ من نار ونحاس فلا تنتصران) (Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız.)[161] âyetinde bulunan (نحاس) kelimesinin Kırâat imamları tarafından kesre ile okunduğunu ve ve (نار) üzerine atfedildiğini söyler.[162]

Ahmed Rüşdü Paşa, (متكئين على فرش بطآئنها من استبرق) (Cennettekiler) içleri atlasla dokunmuş sergiler üzerine kurulmuşlardır.)[163] âyetiyle ilgili "(متكئين)(yaslanmışlar) kelimesi, (من خاف) (korkan kimse) ifadesinde geçen (من) kelimesinden türeyen bir övgü sıfatı hâldir." der.[164]

Müellif, (حور مقصورات في الخيام) (Otağlarına kapanmış hûriler var.)[165] âyeti ile ilgili "(حور) müennes isim olup, (خيرات) kelimesinin karşılığı (bedel) veya açıklayıcı bir ifadesi (aṭf-ı beyân)'dir. (مقصورات) kelimesi, onun(حور) sıfatıdır."[166] ve (متكئين على رفرف حضر و عبقرى حسان) (Yeşil, hârikulâde güzel yastıklara yaslanmışlardır.)[167] âyetiyle ilgili olarak da "(متكئين) kelimesinden kastedilen ve manası (من)(kim) olan dâhilin(cennete girenler)'den haldir. Refref halı veya yastıktır.(حسان) mana itibariyle (رفرف) veya (عبقرى) kelimesinin sıfatıdır." der.[168]

2.1.2.4. Belâğât İlmi Yönünden Tahlili

Ahmed Rüşdü Paşa, Belâğât ilmine de önem vermiş ve bunu yazmış olduğu tefsirinde göstermiştir. Bunnlara örnek olarak da aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

[157] Rahmân Sûresi, 55/17.
[158] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 44.
[159] Rahmân Sûresi, 55/22.
[160] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 46.
[161] Rahmân Sûresi, 55/35.
[162] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 56.
[163] Rahmân Sûresi, 55/54.
[164] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 69.
[165] Rahmân Sûresi, 55/72.
[166] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 73-74.
[167] Rahmân Sûresi, 55/76.
[168] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 74.

Rahmân suresi, Yüce Allah'ın insanlara ihsan ettiği türlü lütuf ve nimetleri beyan eder. Ayrıca, surede bu konuya yönelmenin nedeni, başlangıçta (الرحمن) (Rahmân)[169] "çok merhametli" sığasının kullanılmasıyla anlamı güçlendirmektir. Bu sığa, edebi bir sanatı ifade etmek amacıyla mübalağa formunda "Berâat-i İstihlâl" kullanılmıştır.[170]

Müellif, (والنجم والشجر يسجدان) (Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.)[171] âyetini belâğât ilmi yönünden ele alırken şu ifadeleri kullanır: "Bitkiler, ağaçlar ve madenler; tabiatları ve yaratılışları gereği Allah'ın emrine, ibadet eden ve secde edenler gibi itaat eden varlıklardır. Onların, Allah'ın emrine gönüllü ve kendi istekleriyle boyun eğmelerine benzetilerek, beliğ kelime olarak (يسجدان) kelimesi kullanılmıştır."[172]

Ahmed Rüşdü Paşa, (والارض وضعها للانام) (Yeryüzünü canlılar için döşedi.)[173] nazm- ı celîli için "Bu bahsedilen manalara işaret etmek için Allah Teâlâ, Kur'an'da yeryüzü hakkında (خلقها) "yarattı" kelimesini kullanmamış, onun için (وضعها) "döşedi" (veya yerleştirdi) şeklinde (Kelime-i Belîğa-ı Câmia) çok anlamlı ve kapsamlı bir ifade kullanmıştır." ifadelerini kullanır.[174]

Ahmed Rüşdü Paşa, (وخلق الجان من مارج من نار) (Ve cinleri ateşin mavi alevinden yarattı.)[175] âyetiyle ilgili olarak da:

> *Bu ve benzeri açık ayetler ile net deliller, dünyanın iki safhada yaratıldığını gösterir. İlk safhada cânn (cinler) ateş, alev ve hararetten yaratılmıştır. İkinci safhada ise insan ve onun gibi ruh sahiplerinin meydana gelip yerleşmesine, gelişmesine ve yaşayışına uygun bir yer olarak, yeryüzü ağaçlar, çiçekler, denizler ve nehirlerle donatılarak hazırlık yapılmıştır. Ve Cenâb-ı Bârî, yeryüzünün sahibi olarak ilk safhanın her yerinde Halaka(خلق), Fatara(فطر) ve Bedea (بدع) gibi beliğ kelimelerle ifade etti. İkinci safhada ise Ceale(جعل), Vedaa(وضع), Dehaye(دحى) ve Tahaye(طحى) gibi ayetlerin hikmetli kelimeleriyle ifade buyurdu ki anlamın genişletilmesi ve gerçeğin açıkça anlaşılması sağlansın.*

beyânında bulunur.[176]

---

[169] Rahmân Sûresi, 55/1.
[170] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 6.
[171] Rahmân Sûresi,55/ 6.
[172] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 13.
[173] Rahmân Sûresi, 55710.
[174] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 35.
[175] Rahmân Sûresi, 55/15.
[176] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 41-42.

Müellif, (يخرج منهما اللؤلؤ والمرجان) (Onlardan inci ve mercan çıkar.)[177] âyetini açıklarken şu ifadeleri kullanır: "Bunların faydası, çıkarılmalarıyla belirginleştiği için, Yüce Allah, burada (خلق) 'yarattı' ve (حصل) 'meydana geldi' ifadelerini kullanmayıp 'çıkarır' anlamındaki belağat dolu (يخرج) ifadesiyle bu durumu ifade etmiştir."[178]

Ahmed Rüşdü Paşa, (يطوفون بينها وبين حميم آن) (Onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler.) [179] âyetini belâğât açısından ele alırken şu beyânda bulunur:

> *Ateşin içine" ya da "kızgın bir kaynağa"(deniz) düşen bir insanın en uç noktadaki dehşeti ve çırpınışlarından dolayı parçalanarak ateşe ve o kaynar yere doğru gidip geldiği gibi, o suçlular da cehennemdeki şiddetli çırpınışları, korkuları, acıları ve etkileri arasında, kızgın ateş ile aşırı sıcak suyun bulunduğu yerlerde çırpınır ve koşturur. Bu durum, alaycı bir üslupla ifade edilerek (يطوفون) şeklinde belirtilmiştir.*[180]

2.1.2.5. Kelâm İlmi Yönünden Tahlili

Ahmed Rüşdü Paşa, te'lif ettiği bu değerli eserinde âyetleri tefsir ederken Kelâm ilminden yararlanarak uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuştur. Biz de burada bazı konu başlıkları altında sadece bir ve birkaç örnekle tahlilini yapacağız.

2.1.2.5.1. Allah'ın Zât ve Sıfatları (Tevhid ve Sıfatullah)

Ahmed Rüşdü Paşa, Allah'ın (الرحمن) isminin hem nicelik (miktar) hem de nitelik (kalite) açısından bir mübalağa ifade ettiğini, Nicelik bakımından anlamının, ilk yaratılışta yani bu imtihan ve deneme yeri olan dünyada, nimetleri, lütufları ve ihsanları müminlere ve müşriklere genel olarak yayıp, hepsine çeşitli nimetleri, hesapsız lütufları ve inayetiyle rızıklandıran ve nimetlendirdiğini, nitelik bakımından anlamının, zatında ve sıfatlarında Allah'ın birliğine iman ve kesin bilgi ile, O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınarak imtihanın gereğini yerine getirenlere, nimetlere şükredenlere, ikinci bir yaratılış yani ceza ve mükâfat yeri olan

[177] Rahmân Sûresi, 55/22.
[178] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 46.
[179] Rahmân Sûresi, 55/44.
[180] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 67.

kıyamet gününde, sonsuz nimetlerle ve İlahi lütuflarla ödüllendiren olduğunu belirtir.[181]

Müellif, Allah'ın "O her gün bir iştedir." "Ve öteki yaratma da öldükten sonra dirilme ona aittir." buyruğunda belirtildiği gibi, kâinatı yaratan Zât-ı Zû'l-Celal'in (Varlığı zorunlu olan Allah'ın) sonsuz, ebedi ve yok edilmesi mümkün olmayan bilgisi ve İlahi fiillerinin gereği olduğunu, bu sebeple, Allah'ın bilgisi ve fiilleri doğrultusunda, yani varlığın yok olduktan sonra yeniden yaratılmasını gerektiren bu ebedi dönüşüm ihtiyacının bir zorunluluk olduğunu ifade eder.[182]

Müellif, akıllı ve hikmet sahibi kimselerin, düşüncelerini dikkatlice yürüttüklerini ve zorunlu varlık olan Yüce Allah'ın, ancak ilk neden (İllet-i Asliye-i Ûlâ) olarak yaratma ve meydana getirme gücüne sahip olduğunu kabul ettiklerini, kâinatın yaratılış ve oluşumunda fıtratın yaratıcısının varlığına ihtiyaç olmadığını iddia edenlerin ise tabiatçılar ve maddeciler olduğunu, hatta bu aşırı görüş sahipleri, kâinattaki denge ve düzeni sağlayan, varlıkları ve neden-sonuç ilişkisini kuran, her şeyin doğasını ve şeklini belirleyen, her işinde bilgili ve hikmet sahibi olup fiillerinde özgür olan yüce Allah'ın ilahi varlığını inkâr ederek, doğanın yaratıcısı olan yüce varlığın varlığını göz ardı edip sapkınlık ve ahmaklık bataklığına düştüklerini beyân eder.[183]

Ahmed Rüşdü Paşa, dilediği her şeyi gerçekleştiren Yüce Allah'ın, birliğinde teklik (Vahdaniyet) üzere iken, ezelî iradesiyle âlemi yarattığını ve var etmeyi dilediğinde, kendiliğinden, maddesiz ve sebepsiz olarak, Muhammedî Nur'u -ki bu, sevgili Muhammedî hakikattir- bir anda yarattığını, bu hakikatin, aslü'l-usûl (tüm ilkelerin aslı) ve illetü'l-ilel (tüm sebeplerin ve sonuçların nedeni) olduğunu, bir kısım topluluğun, bu hakikat ve aslı akl-ı evvel (İlk Akıl) olarak kabul ettiğini; bir diğer kısmının ise Maddetü'l-İlliyyeti'l-Esîriyyeti'l-Latîfe (Latîf esîr maddesi) olarak ifade ettiklerini, Bârî Teâlâ Hazretlerinin, bu hakikat ve asılda öyle bir gereklilik, özellik ve nedensellik yarattığını, O'nun (yaratılış) gereği olarak basit varlıkları, ardından birleşimlerden ve cisimlerden sonra kâinatı yaratıp ortaya çıkardığını belirtmiştir.[184]

[181] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 6-7.
[182] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 16.
[183] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 17.
[184] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 17-18.

2.1.2.5.2. Kâinatın Düzeni ve Hikmet (Nizâm-ı Âlem)

Ahmed Rüşdü Paşa, bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

Ve o kâinatın bütününde ve parçalarında, cinsler, çeşitler, bölümler, şahıslar ve zerrelerinde, ayrılık ve birleşmelerinde, durumlarında, hareket ve sükûnetlerinde ve tüm hal ve vaziyetlerinde -Allah'a sığınırım- (Biz her şeyi bir ölçüyle yarattık.) nazm-ı celîli üzerine bir miktar ve özel ölçü üzerine bir özellik, gereklilik, yapı ve kabiliyet yarattı ki, her şeyin kabiliyetine göre gereğini yerine getirmesi icap eder. İşte bu ölçü, adalet, denge ve uyum, göklerde, yerde ve içindekilerin her bir durumunda vardır. Bu, adalet terazisi ile ayakta duran ve özel bir düzen üzerine sürekli olarak var olan bir sistemdir.[185]

Kanaatimizce Ahmed Rüşdü Paşa'nın bu ifadeleri, klasik İslam düşüncesini yansıtan değerli bir entelektüel bakış açısı sunar. Ancak çağdaş okuyucu için hem dili hem de içerdiği metafizik varsayımlar açısından eleştiriye açıktır. Bu tür ifadeler, hem felsefi hem de teolojik açıdan zengin tartışmalar doğurabilecek niteliktedir.

2.1.2.5.3. İnsanın Yaratılışı ve İlahî Kudret (Bedî ve Tekvîn Sıfatı)

Müellif, bununla ilgili şu ifadelerde bulunur:

Fâtır-ı Fıtrat Celle Celâlühû (Fıtratın Yaratıcısı, Yüce Zat), yaratılışın başında, Hakikat-i Külliye-i Muhammediye olan ilk aslı(Asl-ı Evvel) yarattı. Bahsedilen bu hakîkat, insanın özel mahiyetinin, ezeli ilahi ilme uygun olarak var olmasıdır. Bahsedilen mahiyet, mevcut bir hakîkatın sonucu olan Esîr'e intikal etmekle Esîr'in doğasında ilahi hikmete uygun olarak şekillenir. Sonraki aşamada, bu Esîr'in sonucu olup ondan yaratılan basit unsurlar ve elementlerin intikaliyle bir başka aşamaya geçilir. Bu geçişte, basit unsurlar ve elementlerin bilinmeyen yönleri(şifreleri) ve bunların bileşiklerinin sonucu gerçekleşir. Ve bundan yaratılan bileşiklerin intikaliyle sonraki aşama olarak, insanın kimliği, bileşiklerdeki özel düzen ve faydalı vasıtaların yardımıyla, yeryüzünde, doğanın oluşumunda gizli olarak var olur. Yeryüzünün yüzeyi ve oradaki yerleşim yerlerinin, yer elementi olan su ve toprak karışımından oluşan çamur, belirli bir süre boyunca su ve toprağın birbirine karışmasıyla meydana gelir. Uzun süreli bir yakınlık ve etkileşimde, hava ve ısı gibi dışsal etkiler de devreye girer. Bu karışım, çürümeye başlar ve her şeyin maddesinde, Allah'ın yaratıcı fıtratının özel bir etkisi olarak, belirli bir düzen ve gereklilik, etki ve tepki, hareket ve etkilenme, yaratma kabiliyetiyle yeni bir şekil alır. Bu çürüyen bileşimde, Allah'ın kudretiyle, belirli bir doğa yasasına uygun olarak, yaratılışın özellikleri ortaya çıkar ve bu süreçle birlikte, boş ve saf bir form, yeni bir şekil alabilecek şekilde şekillenir. Bahsedilen bu formun doğal kabiliyeti, belirli bir şekil almasını gerektiren doğal gerekliliklerin etkisiyle, hayatiyetin kabulüne uygun hale gelir. Diğer aşamalarda, belirli bir şekil almış, bedenlerinde hayvani ruh bulunan özel bir form ortaya çıkar. Sonuç olarak, Fâtır-ı Fıtrat ve Mubdi-i Âsâr-ı Kudret Azze Azametühû Hazretleri, su ve toprak karışımından, şahit olduğumuz üzere canlıları ve hayvanları yeryüzünden tahliye ve yeniden

[185] Ahmed Rüşdü Paşa, **a.g.e.,** s. 18.

yaratma şeklinde irade buyurdu. Yaratılıştan sonra, ilk insan olan Hazreti Âdem Safiyyullâh (Allah'ın selamı üzerine olsun) ve soyunun devamı, uygun aracıların yardımıyla, belirli bir düzen ve şekil alarak meydana geldi. Bu süreçte, su ve toprak karışımından oluşan bir bileşimle, çürümeye ve ayrışmaya uğrayarak yaratılış gerçekleşti. Sonrasında, insan soyunun devamı için evlenme ve üreme yoluyla nesil oluşturuldu.[186]

Kanaatimizce Ahmed Rüşdü Paşa'nın bu ifadeleri, dönemin düşünce dünyasını, tasavvufî felsefeyi, klasik İslam kozmolojisini ve sembolik yaratılış anlatılarını bir araya getiren zengin fakat modern bilimle uyuşmayan bir ifadelerdir. Günümüz açısından bu açıklamalar, tarihsel ve felsefi bağlamda anlamlı, bilimsel değil, metafizik ve sembolik düzlemde değerlendirilmeli ve üslup açısından sadeleştirilmeye muhtaçtır.

2.1.2.5.4. Ahiret ve Kıyamet (Meâd ve Ba'sü Ba'de'l-Mevt)

Müellif, bu konuyla ilgili yeryüzü ve ona bağlı olan ruh taşıyan ya da taşımayan tüm mahlûkatın, bileşenlerin ve unsurların fena bulmaya (yok olmaya) yöneldiğini, kâinatın, zatı ve varlığı itibarıyla mümkün (varlığı zorunlu olmayan, sonradan yaratılmış) olduğu için nihayetinde yok olması kaçınılmaz olduğunu, onun türleri ve fertlerinin gözlemlenen yok oluşu ile hem istikra (genelleme), hem akıl yürütme, hem de delil çıkarma yoluyla kâinatın yok olmaya ve sona ermeye mahkûm olduğu açıkça anlaşıldığını, sonuç olarak, her şey silinip gidecek ve yok olacağını, ezelden ebede kadar ilahî zâtı, varlığı zorunlu olan (vacibü'l-vücûd) Allah Teâlânın, bütün âlemlerden mutlak anlamda müstağni olduğunu, O'nun azametinin ve büyüklüğünün sadece kendisine mahsus olduğunu, ayrıca rahmet, şefkat ve genel lütuf sahibi olan Hak Celle ve Alâ Hazretlerinin bâki olduğunu, çünkü O'nun varlığının zorunlu olup zorunlu olan bir varlığın fâniliğinin ise imkânsız olduğunu anlatır.[187]

Burada Ahmed Rüşdü Paşa bu ifadelerinde Klasik İslam ontolojisinin temel taşlarını, rasyonel ve metafizik bir düzlemde savunur. Evrenin faniliği ve Allah'ın bâkiliği fikrini kelâmî ve felsefî temellere dayandırarak işler. Kanaatimizce bu ifadeler, hem üslup hem de içerik açısından yüksek soyutlama gerektirdiği için günümüz okuyucusu açısından zorlayıcı olabilir. Çağdaş düşünce açısından, bu tür metinler inançla felsefe arasında bir köprü oluşturur ama aynı zamanda yoruma ve sorgulamaya da açık kalmalıdır.

[186] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 38-40.
[187] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 48-49.

2.1.2.5.5. Allah'ın Nimeti ve Şükrün Gerekliliği

Ahmed Rüşdü Paşa, bu konuyla alakalı olarak genellikle (فبای آلاء ربکما تکذبان) âyetinin geçtiği yere göre kelâmî açıklama yapmıştır. Bir örnek verirsek:

> *Yani akıl, düşünce, konuşma ve ifade yeteneği ile Allah'ın nimetlerinden faydalandığınız halde, insan ve cinler olarak size verilen bu nimetlere rağmen şu nimetlerden hangisini inkâr, hangisini Hâlik Teâlâ Hazretlerinin yaratması ve şekillendirmesi ilâhî irade ile olmadı diyerek kudret, azamet ve Allah'ın nimetini nasıl ve hangi delille yalanlayabiliyorsunuz.*[188]

Ahmed Rüşdü Paşa'nın bu pasajı, şu yönleriyle değerlendirilebilir: Ayeti bağlamına uygun şekilde akıl-nimet ilişkisi kurması, hitabet ve irşad yönünün kuvvetli olması, kelâmî geleneğe yaslanan sağlam bir argüman sunması açısından **olumlu**; İnançsızlık ya da farklı açıklamaları sadece inkâr gibi sunması, sorgulamaya kapalı, sorgulayanı suçlayan bir üslup içermesi, modern düşünceyle diyalog eksikliği olması açısından ise **olumsuz**dur.

2.1.2.5.6. Bazı Kelâmî Tartışmalar

Ahmede Rüşdü Paşa, eserinde bazı kesimlerin Kelâmî konulardaki görüşlerine eleştirip bazılarına cevaplar vermiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse:

> ***a-*** *Ancak tabiatçılar ve maddeciler arasında çoğunlukla akıl ve bilgiye daha çok önem verenler, Bârî'nin birliği, ilmi, kudreti ve yaratması ile ilahî oluşunu kabul eder, Bârî'nin mükemmel sıfatlarla donatılmış, hikmet sahibi olduğunu kabul eder ve doğrularlar. Ancak Vâcib Teâlâ Hazretlerinin ilmi, yaratması ve varlık oluşturması İlletü'l-Ûlâ (Allah)'ya bağlıdır ve o illet zorunlu olarak başka bir sonucu doğurur, sonra o sonuç başka bir sonucu doğurur ve böyle devam ederek, olan olur ve olacak olan, zorunlu olarak oluşmuş ve varlık kazanmış olur. Ve Vâcib Teâlâ'dan sadır olan ilk asıl(Asl-ı Ûlâ) ve ilk illet(İllet-i Ûlâ), Vacib Teâlâ'nın yarattığı şeylerin gerekliliğinden ve sebebiyetinden dolayı zorunlu olarak başka bir sonucu ve gerekliliği oluşturur. Bu şekilde, ikincil ve üçüncül sonuçlar sonsuz bir zincir içinde zorunlu olarak meydana gelir. Ancak bu ikinci ve üçüncü gibi sonsuz sonuçların varlık kazanmasında, başka başka yaratılma ve oluşum için Bârî'nin yaratması ve ilahi bilginin bu oluşumlara bağlanmasına gerek duyulmaz. Varlıkların oluşumu ve meydana gelişiyle, varlıklarının başlangıç ve kaynağı olarak Vâcib Teâlâ Hazretleri kabul edildiğinden, Vâcib Teâlâ Hazretleri, kâinatın yaratıcısıdır, derler. Bunların(aşırı tabiatçılar ve sapkın maddeciler) bu görüşlerinin geçersizliği ve bâtıllığı ise aklî deliller ve hikmetli kanıtlarla da açıklanmış ve ortadadır. Şöyle ki: ilk aslın(Asl-ı Evvel) yaratıcısı kaynağı ve başlangıcı Vâcib Teâlâ Hazretleri olup, O, sebep ve doğa gereği bir düzen ve yaratılış ortaya koymuş; varlıkların yaratılış ve oluşumunu akıl ve bilgi ile detaylandırarak sebepler ve araçlarla ilişkilendirmiştir. Bu yüzden, Bârî'nin ezelî iradesi ve Rabbanî muradı öne geçmiş ve ona bağlanmıştır. Yaratılış olayında, Bâri Teâlâ'nın düzeni öyle bir tarzda yürütülmüştür ki, Vâcib Teâlâ Hazretleri'nin sebepler, nesneler, basit ve*

[188] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 38, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52-53, 56, 58, 62, 66, 68, .

birleşik varlıklar ile genel ve özel tüm şeylerde yarattığı özel nitelik, gereklilik, etkileme ve etkilenme her ne ise onun gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.[189]

Ahmed Rüşdü Paşa'nın buradaki açıklamasının; felsefî temellendirme açısından Klasik kelâm çizgisine bağlı, ancak filozoflarla tartışması yüzeysel kalmış; maddeci görüşün temsili açısından temsilde adil, ancak karşı argümanda derinlik eksik; düşünce tutarlılığı açısından kendi içinde tutarlı ama alternatifleri dışlayıcı; anlatım düzeyi açısından akademik ve yoğun, fakat zorlayıcı uzunlukta; ikna kabiliyeti açısından metafiziksel zeminde ikna edici, ama felsefi eleştiriye açık olduğu kanaatini taşımaktayız.

b- *Allah Teâlâ Hazretlerinin ilmi, kudreti ve yaratması (halk ve tekvini), illetler ve sonuçlar, basitler ve bileşikler, genellikler ve ayrıntılar, durumlar ve keyfiyetler, olmuş ve olacak şeyler ile zerrelerin ayrıntısına kadar kapsamlı olduğu için, yalnızca bir sebebe veya bir şarta münhasır ve mahsus kabul edilemez. Bu gerçek, Allah'ın kemâlinin mutlak olduğunun açık bir yönüdür. Aklın apaçık bir şekilde hükmettiği üzere, birinci yön hakikatin kemâlidir; ikinci yön ise ilk sebebe kıyasla daha eksik bir haldir. Bu durumda, tabiatçılar (doğacılar) ve birçok filozofun Allah Teâlâ'nın Vacibü'l-Vücûd (varlığı zorunlu) ve tüm kemâl sıfatlarını toplayan bir varlık olduğu konusundaki kabul ve tasdikleri, yukarıda açıklanan görüş ve düşüncelerine kıyasla en aşırı şekilde çelişkili ve uyumsuzdur. Onlara göre, ilim, kudret, yaratma ve var etme (tekvin) noksan olan ve sonuç olarak mümkün bir varlık (mümkinü'l-vücûd) olan bir zatı ilahî ve kâinatın yaratıcısı olarak kabul etmek, hakkın ve doğrunun özü olabilir mi? Kesinlikle doğru olamaz. Çünkü bunun batıl olduğu açıktır. Bu tür düşünceler ve görüşler, zorunlu olarak bir bozulmayı ve sapkınlığı beraberinde getirir.*[190]

Kanaatimize göre bu ifadeler, kelâmî bir savunma metni olarak başarılı, fakat felsefî düzlemde diyaloğa kapalı ve eleştirel düşünceye az yer bırakan bir muhtevaya sahiptir. Eğer Paşa'nın amacı tabiatçıları ikna etmekse, daha çok argümana, daha az hükme; daha fazla açıklamaya ve daha az yargılamaya ihtiyacı olduğunu düşünmekteyiz.

c- *Ehl-i Kitap'tan olan Nasrâniler, ilahîlik konusunda teslisi (üçleme) kabul etmişler ve Cenâb-ı Bârî Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nin insan suretini kabul edip giymiş olduğuna inanmışlardır. Onlara göre, Cenâb-ı Bârî Teâlâ,* ***Uknum*** *(kişilik/hipostaz) Baba,* ***Uknum*** *Oğul ve* ***Uknum*** *Ruhü'l-Kudüs'ten, yani bu üç Uknum'dan ibarettir. Bu Uknumlar bir olmakla beraber, diğer insanlar gibi evlenme ve nesil yoluyla doğmamış, yani bir insan babası bulunmaksızın, Hazret-i Meryem (r.anhâ) validemizden dünyaya gelmiş olan Hazret-i İsa da (a.s.), insan suretinde görünmüş ve diğer insanlar gibi doğmuş olmasına rağmen, işaret ettikleri üzere tek bir ilahtır, derler. Şimdi, Nasrânilerin bu inançlarının, sözlerinin ve mezheplerinin bozukluğu ve batıllığı, ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, aklî deliller, hikemî (felsefî) kanıtlar ve naklî delillerle sabit ve apaçık bir şekilde ortadadır. Hatta Nasrâni âlimleri dahi (bu inanç, her ne kadar aklî delillere ve hikemî kanıtlara aykırı olsa da, İncil'in öğretilerinin tamamı onların dayanağı olduğu için, Nasrâniler tarafından kabul*

[189] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 27-28.
[190] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 28-29.

edilmektedir) derler ve bu şekilde söylemek zorunda kalırlar. Ve eğer bir dinî emir veya öğreti, aklî ve hikemî delillerle çelişirse, ona böyle inanmak uygun ve muteber değildir, dikkate almaya da değmez. Aynı şekilde Çin ve çevresinde bulunan ve sayıca Hristiyanların miktarını hatta onlardan daha fazlasını teşkil eden Budavîler (Budizm mensupları) dahi, Hristiyanlar gibi Yüce Allah'ın insan bedenine hulul ettiğine ve insan suretini kabul ettiğine inanmışlardır. Bu topluluğa göre, Hazreti İsa aleyhisselamdan birkaç yüz yıl önce Çin kıtasında, bir kadından babasız doğmuş Buda namında bir şahsın ilah olduğuna inanmışlar ve Yüce Allah'ın o şahsa hulul ederek insan suretinde göründüğünü iddia etmişlerdir. Şimdi, bu kimselerin bu tür inançlarının ve görüşlerinin aklî ve hikemî delillerle yanlışlığı ve geçersizliği apaçık bir şekilde ispatlanmıştır. Aynı şekilde, bazı gizli ve batınî bir topluluk da Hazreti İmam Ali bin Ebî Tâlib (r.a.) ve (k.v.)'in ulûhiyetine inanmışlardır. Ona, kendi anlamlarıyla, ismi ve sıfatıyla her devirde ve her dönemde görünür olduğu iddiasını yüklemişlerdir. Dediklerine göre, nasıl ki kendi zamanlarında Âdem (a.s.), Nûh (a.s.), Mûsâ (a.s.) ve İsa (a.s.) görünür olmuşlarsa, Hazreti Muhammed (a.s.) zamanında da İbn Ebî Tâlib (yani Hazreti Ali) olarak görünmüştür. Ve son devirde (âhir zamanda) Mehdi olarak da ortaya çıkacaktır, derler. İşte bu şekilde inanıp, bu inancı rivayet ederler. Eğer bahsedilen rivayet doğruysa, bu mezhep mensuplarının söyledikleri ve inançları, aklî ve hikemî deliller ile naklî delillerle açıkça yanlış olduğu ortaya çıkmış ve belirgin bir şekilde görülmüştür. Ayrıca, Hazreti İmam (Hazreti Ali) hakkında söylenenler, tamamen saçmalık ve boş laflardan ibaret olup, Hazreti Ali'nin, Yüce Allah'ın birliğine ve Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) risaletinin doğruluğuna tam bir imanla inandığı, ayrıca dört halife-i râşidînin (radıyallahu anhüm) en öncelikli ve en belirgin liderler olduğuna dair görüşleri, tamamen doğru ve açık bir şekilde ortaya konmuş ve doğru kabul edilmiştir.[191]

Bu açıklamalar, klasik kelâmî gelenekte yazılmış güçlü bir tevhid savunusudur. Ancak karşıt inançların felsefî ve tarihî yönleri yeterince temsil edilmediği için, diyalojik değil, polemiksel bir karakter taşır. Eğer metin daha çok **"ikna etmeyi"** değil de **"kanıtlamayı"** hedefliyorsa bize göre başarılıdır; fakat inançlar arası felsefî tartışma zemini açısından gelişime açıktır.

d- *Filozofların çoğu ile tabiatçı ve maddeci düşünceye sahip kimseler arasından dikkatle inceleme yapanlar (mudakkıkîn) ve derinlemesine düşünenler (muammıkîn), bu kâinatın yok olup harap olacağına ve tamamen sona ereceğine dair asl-ı evvele(ilk sebebe) dönüş ve geri dönüş (yeniden var oluş) esasına dayanan maddi, doğal deliller ve hikmetli kanıtlarla istidlal ve ispatta bulunmuşlardır. Böylece, âlemin yok oluşunu kabul ve tasdik etmişlerdir. Şu kadar ki, bahsedilen asıl (ilk kaynak), başka bir yaratılış âlemini (yeni bir varlık boyutunu) gerektirir mi, yoksa gerektirmez mi? Başka bir ifadeyle, illet-i evveli(ilk sebep) ve asl-ı evvel(asıl kaynak), bu kâinatın yok olup sona ermesinden sonra başka bir sonuç olarak ortaya çıkacak bir âlemin, yani ceza ve ödül günü (kıyamet ve ahiret) için bir yaratımı ve varlığı zorunlu kılar mı, yoksa kılmaz mı? Sonuç olarak, kıyamet günü ve sonraki varlık âlemi (ahiret) yaratılacak mıdır, yaratılmayacak mıdır? İşte bu noktada tereddüt ve şaşkınlık içerisindedirler. Bu kimselerin söz konusu tereddüt ve şaşkınlıkları, bu âlemin yaratılışında, âlemin kaynağı ve Hâlık-ı Kâinât(kâinatın yaratıcısı) Cellet Azametuhû(Azameti yüce olan) Hazretlerinin sadece başlangıçta zorunlu bir*

[191] Ahmed Rüşdü Paşa, ss. 32-34.

şekilde (isteksiz olarak) bir asıl (ilk sebep) ortaya koyduğu ve o asıldan bir başka sonuç (mâlûl), ardından bir başka sonuç, böylece adım adım kâinatın zorunlu bir şekilde oluştuğu şeklindeki görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Bu düşünce ve açıklamaların yanlışlığı ve geçersizliği deliller ve kanıtlarla açıkça ortaya konulmuş ve bunların zikredilen bu görüş ve açıklamaları, Bârî(Yüce Allah)'nin fiillerindeki iradenin devre dışı bırakılmasını, ilim ve bilgilerinin sınırlı olduğunu, ayrıca kabul ettikleri Kemâlât-ı İlâhiye(Allah'ın mutlak kemal sıfatları)'nin eksik olduğunu gerektirdiği için, bu düşüncelerin imkânsız ve mümkün olmayan şeyler olduğu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.[192]

İslâmî kelâm geleneği içinde Tanrı'nın fiillerinin iradîliğini ve ahiretin zorunluluğunu savunan kuvvetli bir teolojik tez içermesine rağmen bu ifadelerin, karşı görüşlerin temsilinde felsefî derinlik eksikliği ve çoğulculuğa mesafeli yaklaşımı, bu açıklamaları tartışmaya açık hale getiriyor. Kanaatimize göre daha adil temsil, tarihsel zenginlik ve çağdaş yaklaşımlarla ilişkilendirme, bu tür ifadeleri daha evrensel hale getirebilir.

2.2. KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Rahmân sûresinde Tekraru'l-Kur'ân, Muhkem, Müteşâbih, İ'câzü'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimleri bulunmasına rağmen Ahmed Rüşdü Paşa bu konulara değinmemiştir.

[192] Ahmed Rüşdü Paşa, s. 59.

SONUÇ

Rahmân sûresi Allah'ın sıfat ve nimetlerini anlatması hasebiyle Kur'ân-ı Kerim'in en önemli sûrelerindendir. Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid dönemi âlimlerinden Ahmed Rüşdü Paşa, daha önce yazmış eserlerin teveccühe mazhar olmasıyla bir de Kur'ân-ı Kerim'den bir sûreyi tefsir ederek tefsir ilmine katkıda bulunmuştur. Biz de bu eseri gün yüzüne çıkararak bundan sonraki ilmî çalışma kaynak olmaya çalıştık.

Ahmed Rüşdü Paşa, eserini genel olarak dirâyet yönüyle ele almıştır. Kelamî konulara oldukça fazla yer verip tabiatçılar, maddeciler, filozoflar ve ehl-i kitap arasında yaşanmış tartışmalara yer verip cevap vermeye çalışmıştır. Belağat özelliklerine ağırlık vermiştir. Bazı yerlerde bazı kelimelerin özellikle kullanıldığını vurgulamıştır. Nakil yok denecek az ve nakilde bulunduğu yerleri eser ve isim zikretmeden eserinde yer vermiştir. Her ne kadar dönemin genel atıf anlayışı böyle olmasına rağmen eser isimleri ve müellif isimleri zikretmemesi eleştiri konusu yapılabilecek bir husustur. Ahmed Rüşdü Paşa kanaatimizce bu konuda kolaya kaçtığını düşündürmektedir. **Nakilde bulunduğu hadislerin metninde ve kaynaklarında problemler olduğu tespit edilmiştir.** Haliyle bu durum eser için eleştiri konusu yapılmaya müsaittir. Bazı âyetlerin yazımında yanlışlıklar olduğunu tespit ettik. Fakat bu yanlışlar matbaa hatasından mı yoksa şahsî hatası mı bilemiyoruz. Eğer şahsi hatası ise tefsir yazmaya girişen bir kişi için eleştiriye sebep olur. Tefsir eserlerinden sadece Kadı Beyzâvi'den bir rivayette bulunmuştur. Bu durumun da bir tefsir çalışması için yeterli olmadığını düşünüyoruz. Bazı yerlerde "Bazı müfessirler", "Bazı tabîiyyûn ve maddiyyûn" gibi isim zikretmeden genel ifadelerle görüşleri açıklamaktadır. **Sanki burada müellif gelebilecek eleştirilere set çekmek istemiş izlenimi vermektedir.** (فبای آلاء ربکما تکذبان) âyetini 50. âyete kadar önceki âyetle bağlantılı olarak tefsir etmiştir. Müellif bununla ilgili olarak da çalışmanın sonuna doğru eserini kısa tutup esrini bitirmek istemiş gibi izlenim vermiştir. Kelâmî konuları uzun uzadıya işlemiştir. Kanaatimizce bu kelamî konulara gereğinden fazla yer vermiştir. Bunun yerine biraz daha rivayetlere yer verseydi daha isabetli olurdu. Tevrat, İncil, Budizm, Şia gibi inançların Teslis, Hulûl, Reenkarnasyon gibi İslâm inancıyla bağdaşmayan kısımlarıyla ilgili bilgiler vermiş

ve bunların yanlışlığından bahsetmiştir. Filozofların, tabiatçıların ve maddecilerin bazı sapkın görüşlerini ortaya koyup bunlara cevaplar vermiştir. Eser ve müellif isimleri vermemesi bu eserle ilgili araştırma yapacak kişiler için yeterli malzeme elde etmesini kısıtlamaktadır.

Hâsılı Ahmed Rüşdü Paşa'nın "*Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân*" adlı eseri tefsir ilmiyle ilgilenen kişiler için yoğunluklu olarak dirayet, kelâm ve belağat açısından araştırma ve inceleme yapılabilecek bir eserdir.

KAYNAKÇA

Abay, Muhammed. **Osmanlı Dönemi Müfessirleri,** Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1992.

Ahmed Rüşdü Paşa. **Tercüme-i Hikmetü'l Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân,** Beyazıt Kütüphanesinde Beyazıt koleksiyonunda BM14806/3 no., 576006 Bibliyografik kayıt no.

Alûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. **Rûhu'l-Meâni,** Dâu'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1995.

Aydar, Hidayet. **"Müellifleri Tarafından Tamamlanamamış Tefsirler"**, Darulfunun Ilahiyat 32, sy. 1 (Haziran 2021).

Ayverdi, İlhan. **Kubbealtı Sözlük**, https://lugatim.com/s/MERDAN, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Büyük Tefsir Tarihi, Tabakâtü'l Müfessirîn**, Sadeleştiren: Prof. Dr. Abdulaziz Hatip, İstanbul, Eylül 2014.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cûfî. **Sahih-i Buhâri,** Beyrut, Dâru İbn Kesir, 2002.

Devellioğlu, Ferit. (1906-1985), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,** Türkiye İş Bankası Yayınları. 2023.

Diyanet Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, **Komisyon,** 2017.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. **es-Sünen.** nşr. Şuayb el-Arnavût - Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.

Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân. **Tefsîru Mukâtil b. Süleymân** (nşr. Abdullâh Mahmûd Şehâte), Beyrut, 1423/2002

el-Bûsîrî, Muhammed b. Saîd. Kasîdetü'l-Bürde, **Peygambere methiye bölümü,** 19. Beyt.

el-Elbânî, Nâsırüddin. **Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaʿîfe ve'l-mevzûʿa ve eseruhe's-seyyiʾü fi'l-ümme,** Riyad 1996, 2001

el-Kâdi, Abdülfettâh. **Esbâb-ı Nüzûl,** Fecr Yayınevi, 2013-07

Er, Ahmet. **Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Adamlarının Tefsir İlmine Katkıları,** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

es-Sanʿânî, Emîr. **et-Tenvîr şerḥu Câmiʿi's-sağîr**, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyad: Mektebetu Dâri's-Selam, 2011.

es-Suyuti, Celâlu'd-Dîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (t.y), **Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl, Fatih Yayınevi.

es-Suyuti, Celâlu'd-Dîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân** I. Beyrut: er-Risâle, 2008.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. **Fethu'l-Kadîr**, Beyrut, 1983.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l- Kur'ân**, (nşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî), Dâri'l-Hicr, Kahire.

ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2006.

Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, **Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü**, 2021.

Güney, Ahrnet Faruk. **"Gaza Devrinde Kur'ân'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri",** Dîvân İlmi Araştırmalar 10, No.18, (2005)

İbn Kesîr. **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm,** Hacı Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner. **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri**, I-XVI, İstanbul 1983-1988, 1993-1994.

İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. **es-Sünen**. nşr. Şuayb el-Arnavût vd. 5 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. (1422/2001), **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr** (nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 2001.

İSAM'ın tahkik yazım kılavuzu.

İzmirli, İsmail Hakkı. **Tefsir Tarihi**, İstanbul, 1925.

Kehhâle, Ömer Rızâ. **Mu'cemü'l-Mellifîn,** Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut (t.y),

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. **El-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân,** Kâhire, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. **el-Câmi'u's-sahîh**. nşr. Muhammed Fuad Abdulbakî, Dâru'l-Hadîs, , Kâhire, 2010.

Nesâi, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **es-Sünen**. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

Osmanlıca Sözlük, https://pauctle.com/osmtr/index.php

Öztürk, Ayhan. (hzl.) (2008). Mehmed Zeki Pakalın. **Sicll-i Osmânî Zeyli**, C. XV. Ankara: TTK Yay.

Sezgin, M. Fuat. **Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, İstanbul, 1956.

Tahir, B. Mehmet. (1972) **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen) Meral Yayınevi, İstanbul, 1971.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. **Sünenü't Tirmizi**, 1978.

Türkiye Yazma Eserler Portalı. **Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.**

Yaşaroğlu, M. Kâmil. **"RAHMÂN SÛRESİ"**, TDV İslâm Ansiklopedisi,

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsim Mahmud b. Ömer b. Ahmed. **El-Keşşaf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzil**, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-Arabi,1986.

EKLER

EK 1: Tahkikli Metin

جامعة دوكوز إيلول

معهد العلوم الاجتماعية

العلوم الإسلامية الأساسية

قسم التفسير

رسالة الماجستير

ترجمة حكمة البيان في سورة الرحمن

تأليف

أحمد رشدي باشا

تحقيق

إعداد

محمد توران

مراجعة

الدكتور عاكف يلدريم

إزمير – 2025

(3) ترجمة حكمة البيان في سورة الرحمن

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و سجود و عبادات مبدع علل و معلولات و فاطر فطرت و طبيعت و كيفيات و مكون بسائط و مركبات و ذاته منزه عن المثال و عما حدث النفس والتخيلات اولان جناب اللهه مخصو صدركه كمال لطف و عنايتندن هادئ راه حق اولان رسولى حضرت نبينا محمد ابن عبد الله ابن عبد المطلب صلى الله تعالى عليه و سلم حضرتلرينى بزه بعث و ارسال و واسطه

سيله نور مبين اولان قرآن كريمى تعليم بيوردى. و صلوة و سلام كامله اول رسول مجتبا و نور خدا عليه الصلوة والسلام جنابنه اولسونكه وحدانيت بارى و عظمت تفصيلية قدرت الهى و حكم مادى و معنوى و طريق سعادات دارينى ارشاد و وحى ربانى يى تبليغ بيوردى. و آل و اصحاب (4) و اتباعنه ده اولسونكه تبليغات محمديه يى حسن تلقى و اخلافه ايصال ايله نائل شرف سبقت و صحبت و مقتداى امت اولديلر. اما بعد آزاده بيان اولديغى اوزره قرآن جليل الشان كمالات دينى ودنيوى و حكم مادى و معنوى يى جامع برنور لامع ابدى و اعظم نعم و عنايت سبحانى اولمغله كملين سابقين اكرچه آنك بعض حكم دينى و دنيويسنى افصاح بيورمشلردر. آنجق (كم ترك الاولون للآخرين) مفهومى و جناب حق شوكت و عمر و عافيت شاهانه لرينى فراوان بيورسون خليفهٔ حضرت نبويه و سرلوحهٔ سلاطين عادله و كامله اولان ولى نعمتمز پادشاهمز افندمز سلطان عبد الحميد خان ثاني حضرتلرينك انتشار معارف و بتخصيص انجلاء حكم دينيه حقنده كى همت سنيهٔ جناب ديانتپرورانه لرى اثار باهرهٔ جليله سى اوله رق اهل بضاعه نك على قدر الطاقه نشر معارف اسلاميه خصوصنه خدمتدن و ابراز مأثر غير تدن كيرو طورمدقلرى احكام عاليهٔ قرآنيه دن ضمير عاجزانه مه انكشافى ميسر اولان بعض حكم مبينه نك ايضاح و بيانيله مقدارمجه بر خدمت دينيه ده بولنمق جرأتنى بخش ايتمسى و امداد فيض فيوضات مقدسهٔ محمدى ايله عاجزانه تحرير و تأليف ايلديكم (حقايق قرآنيه دن بر نبذه) و (حل مسئلهٔ (5)طوفان) و (وتعين الوظائف فى حقى المتشابهات) مثللو كتب و رسائل دينيهٔ حكميه نك نزد ارباب كمال و حقيقتده رهين قبول و اعتبار اولديغى خصوصنك دخى اضافهٔ شوق ايتمسيله قرآن جليل الشانك هيچ اولمزسه بر سورهٔ جليله سنى على قدر الطاقه تفسير ايتمكلكم جهتى ضمير عاجزانه مه شوق آور ورود لذالك كلبهٔ حقيرانه مده مصحف شريفي دست تعظيم ايله كيف ما اتفق كشاد ايتديكمده صحيفهٔ سورهٔ رحمن منكشف اولمغله سورهٔ جليلهٔ مذكوره يى لسان عربى اوزره تفسير و (حكمة البيان في سورة الرحمن) ناميله توسيم ايلديكم كتابك معارف عموميه نظارت جليله سنجه تصديق و في ٢٥ رجب سنه ١٣٠٣ و فى١٧ نيسان سنه ١٣٠٢ تاريخ و يوز اللي آلتي نومرولى تصديقنامه سى احسان بيورلمغله بونك لسان لطافترسان عثمانى يه ينه طرف كمترانه مدن ترجمه اولنمسنى بالتنسيب كتاب مذكورى لسان عثمانى يه ترجمه ايدرك (ترجمهٔ حكمة البيان في سورة الرحمن) اسميله توسيمى بالتنسيب حمد و صلوة فريضه سنى بعد الايفا عبارات واضحه ايله ترجمهٔ مقصوده ابتدار ايدييورم و من الله التوفيق.

(6) بسم الله الرحمن الرحيم

(الرحمن)[193] شو سورهٔ جليلهٔ رحمن جناب اللهك انسانلره بخش و احسان بيورديغى انواع الطاف و انعامنك بيان و ايضاحيچون سوق بيورلمش ايدوكندن اول معنايه موضوع و دلل اولان رحمن صيغهٔ مبالغه سيله بالتصدير براعت استهلال بالاغتى ايفا بيورلمشدر. لفظ رحمن (رحم) فعلندن مأخوذ اوله رق مبالغه يه موضوع اولوب اسماء الهيدن بر اسم جليلدر. مبالغه كميت اعتباريله اولديغى كبى كيفيت اعتباريله ده اولور. كميت اعتباريله لفظ جليل مذكورك معناسى نشاهٔ اولى اعنى شو دار ابتلا و امتحان اولان دنياده نعم و لطف و احسانى عموماً مؤمنين و مشركينه عام و شامل اولوب آنلره انواع نعم و احسان و حسابسز لطف و عناياتيله مرزوق و متنعم ايدن و كيفيت اعتباريله معناى لفظ جليل (7) مذكور ذات و صفاتنده وحدانيتنى ايمان و ايقانله اوامرينى امتثال و نواهيسندن اجتنابله حق ابتلا و امتحـانى ايفا ايله شاكر نعمت اولنلره نشاهٔ اخرى اعنى يوم جزا و مكافات اولان روز رستخيزده نعم بى نهايه و عنايات سبحانيه سيله بكم ايدن جناب حق جلت عظمته حضرتلرى **(علم القرآن)**[194] جبريل امين واسطه سيله قرأن كريمى نبينا حضرت محمد ابن عبد الله ابن عبد المطلب العربى الهاشمى القريشئ حضرتلرينه انزال و اولجناب عالى الشانك قلب منور و مجلاسنده اولدرجه قوهٔ درّاكه و فهامه و صماخ محرر و معلاسنده اول رتبه قوهٔ سماعه و حاسه خلق و ابداع بيورديكه لطائف منزله نك الفاظى و آنك محكمات و متشابهاتندن معانى و اشارات و رمزات و احكام عاليهٔ مقدسه سنه عل الفور درك و اذعانله خلقه تبليغ و تعليم بيوردى. معلوم و مشهوددركه مثلا مقناطيسده سـائر تيمورى جذب ايتمك خاصه سى وار ايكن عادى تيمور ونهاس وامثالى معادنده اول خاصه موجود دكلدر. كذلك آلتونك لون و خوّاص سائره سي باقرده يوقدر. و ياقوت و زمرده اولان خاصه ديكر احجارده موجود دكلدر .ديمك ايسترمكه معادن و احجار و اشجار و نباتاتك هر برنده اولان خوّاص ديكارنده اولميوب بينلرنده كلى و جزئى تفاوت (8) اولديغى كبى قلوب و اذهان و حواس افراد انسانده دخى سرعت درك و فهم و درجهٔ استفاضه و اقتباسده قابليت و استعداد جهتلرنجه پك بيوك فرق اولديغى ثابت و محققدر. ديمك ايسترمكه هر نوعك افرادى بيننده تفاوت اولديغى كبى خلاصهٔ عالم و مركبات اولان نوع انسانك زبده و اكملى اولان انبيا و مرسلينك قلوب مصفا و مجلالرى احاد ناس

[193] سورة الرحمن, 55/1.
[194] سورة الرحمن, 55/2.

قلوبندن پك چوق عالى و احادك مطلع اوله مدقلرى نيچه دقايق و معانى يه واقف اولدقلرى مثللو بو طائفهٔ جليله نك دخى قلوب و ازهانى كيفيت فهم و استفاضه و اقتباسده درجهٔ متفاوته ده اولديغى و برده قرآن جليل الشان طريق و وسائل سعادات دارينى ايضاح و ارشادى شامل و هر درلو حكم مادى و معنوى و مواعظ حسنه و وصايای مقبولهٔ مسلمه و دلائل ظاهره و براهين واضحه ايله سعادات مذكوره يه دال و سائق و خاص و عامك اسايش و امنيتنه و حقوقنك حمايه و محافظه سنه و مضارينك رد و دفعنه كافي و كافل اولان انواع سياسياتى حاوى و جامع بولنمسى كذلك قرآن عظيم الشانك احكام و تكاليفى (حقايق قرآنيه دن بر نبذه)نام رسالهٔ حقيرانه مده بيان اولنديغى وجهله تورات متداوله نك أحكامى كبى قطعاً شدت و غلظتى (9) و اناجيل متعارفه و معلومه نك تعليماتى مثلا و ابدا مسكنتى متضمن اولميوب احكام منيفه سنك جمله سى كمال اعتدال ايله معتدل و طبايع و عقول و عاداته اوفق اولمسى و لله در القائل قصيدهٔ برده صاحبى[195] رحمة الله عليه حضرتلر ينك (لم يمْتحنّا بما تعْيَا العقول به حرصاً علينا و لم نرتب و لم نهمِ)[196] بيتنك مضمون عاليسى وجهله قرأن كريمك حجج و دلائلى عقل و نظر دائره سنده دائر اولوب كتب سائره نك احكام و دلائلى كبى عقل و حكمت و فكر و نظرك مدارندن خارج تشريك و تهوينى ناصح اولميوب انجق توحيد خالصى مرشد و داعى و حكم مادى و معنوى يى حاوى اولمسى حسبيله كتب منزلهٔ سائره نك ادق و اعز و اعظم و اكلمليدر. ايشته بويله ادق و اعز و اكمل و اعظم أولان قرأن عظيم الشانك اقتضاى حكمتله سر وحدت و فيض فياض مطلقدن بالذات و بالواسطه تلقى و استفاضه و خلقه تلقين و افاضه و تبليغه متحمل و قابل اولمق اوزره ذات وحدتدن صدور ايدن نور محبوبيت كه اصل اولدر. طوراً بعد طور عالم شهوددە ظهور اعنى خلاصهٔ عالم و مركبات اولان نوع انسانك زبده سى بولنان انبياء عظام عليهم السلامك خلقاً و خلقاً و كمالاً نتيجه و خاتم و اكملى حاصلى خلاصة الخلاصهٔ عالم اولان نبينا حضرت محمد (10) صلى الله عليه و سلم حضرتلرينه انزال و انك وساطت مقدسهٔ عظيمه سيله انسانه تعليم بيوردى.

(خلق الانسان)[197] خالق كائنات اولان الله ذوالانعام حضرتلرى انسانى اويله عجيب وسائط مفضيه و علل مؤديه ايله عدم محضدن بديع بر صورتده خلق و ابداع بيورديكه فطرت و خلقتنده قوهٔ فاعله و منفعله ابداع و اضمار بيورديغى آب و ترابك اقتران و امتزاجيله زمان

---

[195] (أبو عبد الله شريف الدين محمد ب. سعيد ب. حماد ب. محسن البوصيري (ت 1296/695)

[196] البوصيري، أبو عبد الله شريف الدين محمد ب. سعيد . قصيدة البردة (قسم تأبين النبي)، المقطع التاسع عشر ب. حماد ب. محسن

[197] سورة الرحمن, 55/3.

مخصوص و حال معلله حصول و تكون طريقيله جناب ابو البشر آدم عليه السلامى اولا خلق و ايجاد و كما قال الله (و الله خلقكم من سلالة من طين)[198] (والله انتكم نباتا)[199] نظم جليلى على وجهله حضرت آدمك طينت و فطرتنده تفطير بيورديكى قوۀ سلاليه دن اغديه واسطه سيله حاصل اولان ماء مهيندن ابناء آدمى تكوين و انبات و انلردن كذلك وسائط مذكوره و قوۀ سلاليه ايله اولاد و احفاد و بالجمله انسانى خلق و تكوين بيوردي. و استعيذ بالله (انا كل شئ خلقناه بقدر)[200] نظم جليلنك حكم جليلى اوزره فطرت اكوانده مقدر و مفطور اولان بر حد و زمان مقدره قدر اولوجهله متسلسلاً خلق و اظهار بيوره جقلرى دركاردر. جناب حق قادر مطلق جل شانه حضرتلرينك فضاى عدمدن انسانى صحن وجوده اتيانى انسانلر ايچون لطف (11)و نعمت الهيه در. زيرا وجود اشرف و عدم ايسه لا شئ اولمغله لا شرف للمعدومدر. بو صورتده ايجاد و تشريف جناب حقك محض نعمت و فضليدر. بديهيدركه خلق و ايجاددە معدومك[201] تأثير و علاقه سى يوقدر. اوت ثانياً اولاد و احفادك وجودنده قوۀ سلاله ونطفيه ايله آبا و امهاتك علاقۀ ظاهريه لرى ينه حقيقتده جناب فاطر فطرت جلت عظمته حضرتلرينك فطرت ابا و امهاتده قوۀ سلاليه و نطفيه يى خلق و ابداع و كندوسيله نطفه حاصله اولان اغديه يى ايجاد و احضار بيورمسيله در. **(علمه البيان)**[202] جناب قادر مطلق حضرتلرى حقيقت مجاز استعاره كنايه تمثيل و نصب مثلو انواع بيانله مراد و انفس و ضمائرده كى بديهى و يا نظرى و يا الهامى اولان معانى و مفاهيمى حواسك خدمت و عقلك ارشاديله تكلم و بيانى و آخرك اولوجهله افاده ايلديكى معانى و مفاهمك درك و اذعاننى كذلك حواسك خدمت و عقلك ارشادى طريقيله تعليم بيوردى. بو دخى جناب حقك انسانلره بر نعمت و فضليدر. حتى انسانلر حيوانات سائره دن نطق و بيان و درك و اذعانله تميز ايدر. **(الشمس والقمر بحسبان)**[203] جناب قادر و حكيم (12) اولان الله ذو الجلال كيفيت خلق و تكويننده خلاصه اولان انواع انسانك وقت مقدره دكين بقا و تناسلنك محافظه سنى امور و حادثات عالم و ما فيهانك انتظام و انتساقنه مربوط قلمغله اشبو انتظام و انتساق كنديلرى واسطه سيله حاصل اولان شمس و قمرى بر انتظام معين و مقدار و حساب مخصوص اوزره خلق و ابداع بيوردى و بونلر اول

---

[198] هذه الآية كتبت خطأ في الكتاب المطبوع، وقد كتبناها هنا مطابقة لأصل) .23/12, سورة المؤمنون (الكتاب).

[199] سورة نوح, 71/17. (هذه الآية كتبت خطأ في الكتاب المطبوع، وقد كتبناها هنا مطابقة لأصل الكتاب).

[200] سورة القمر,54/ 49. (هذه الآية كتبت خطأ في الكتاب المطبوع، وقد كتبناها هنا مطابقة لأصل الكتاب).

[201] قبل الوجود آدم وانسالنك منه .

[202] سورة الرحمن, 55/4.

[203] سورة الرحمن, 55/5.

نظام و حساب اوزره قائمدرلركه حوادث و وقوعات عالم و انسانلرك بقای نوع و محافظهٔ حياتلريچون ايجاب ايدن اغديه بونلرك بو حساب و انتظام معين اوزره قائم اولملری واسطه سيله حاصل و بونلرده کی فطرة و طبعاً مقدر اولان خاصه و تأثيراتله حد کماله واصل اوله رق امور عالم منتسق اولور. کذلك امور عالمدن اولان شهور و ايام دخی بونلرك وجود و انتظامندن معين اولور. واجل آثار انتساق و اظهر مأثر انتظامين اوله رق بقای سلاله ايچون الزم اولان **(والنجم والشجر يسجدان)**[204] کرك دالسز و کرك داللی اولان نباتات و اشجار و کذلك معادن شمس و قمرده تکوين فاطرله مطبوع و مکون اولان خاصه و تأثيرايله ارضدن ظهور و طلوع ايدر. و جناب خالق فطرت حضرتلرينك بونلرك فطرتلرنده تقدير و تکوين بيورديغی بر خاصه و حالدنناشی نشو و نما بولمق و حضرت و يبوست پيدا (13) ايتمك و قاتی و يومشاق اولمق و فاعلك بایّ وجه کان فعلنی قبول ايتمك و غدا اولمق کبی احوال و افعاله طبعاً منقاد اولمق اوزره خلق و تکوين بيوردي. نباتات و اشجار و معادنك بر وجه محرر طبعاً و فطرةً اولان انقيادلری عابدين و ساجدينك امر الهی يه طوعًا و اختياراً اولان انقيادنه تشبيه بيوريله رق يسجـدان کلمهٔ بليغه سيله ايراد بيورلمشدر. و بونلرك طلوع و ظهور و واصل کمال اولملری شمس و قمرك خاصه و تأثيراتنك دخــل و تعلقی عندنده حاصل اولديغنی حتی حاطبون و زارعون دخی مادة و تفصيلاً دکل ايسه ده اجمالاً اولسون درك و اذعان ايدرلر. حاصلی نباتات و اشجار و معادن اجل و اظهر مأثر انتساقدرکه بقای تناسل و انواع بشر ايچون لابددر. زيرا مايهٔ تناسل اولان اغديه بونلرله و بونلردن حاصله در. کله لم سورهٔ رحمن بالاده بيان اولنديغی اوزره انسانه اولان نعم جليلهٔ الهيه نك تعدادی و بالنتيجه توحيد باری يی استدلال ايچون اتيان بيورلمش ايدوکندن و انسانك خلقتی کندولره تعليم قرأندن رتبة مقدم اولمغله حق نظم (الرحمن خلق الانسان علمه البيان والقرأن) ترتيبی اوزره اولمق ايدی . تعليم قرأنك تقديم بيورلمسنده نکته الله (14)اعلم شودرکه واجب الوجود تعالی شانه حضرتلری غنی عن العالميندر. ايمدی خلائق و خلاصهٔ عالم اولان انسانی آنجق الوهيت و وحدانيتني بيلملريچون خلق بيورديکه آنجق بو علم و معرفت واسطه سيله انسان ايچون سعادات دارين حاصل اولور. بو نعمت سعادت ايسه ينه خلقه عائد و راجعدر. و خلائق و انسان ايچون مقصود اول معرفت الله و وحدانيتيدر. بو معرفت خالص اوله رق حصرأ قرأن جليل الشانك ارشاد و دلالتيله حاصل اولمشدر. بو صورتده اکْ عظيم نعمت قرأن عظيم الشان اولديغندن تقديمه احق اولمغله تقديم بيورلمشدر. وقتاکه خلاق کائنات عز شانه حضرتلری نيجه

[204] سورة الرحمن, 55/6.

وسائط مفضيه ايله انسانى عدمدن خلق و ايجاد وسعادات دارينلريچون قرآن كريمى انزال و نطق و بيانى تعليم و وقت مقدره دكين قوام حياتلريله بقاى نوعيچون اقتضا ايدن نظام عالمى اعنى شو بولنديغمز عالم مخصوص دنياده خواص و تأثيراتى هركسجه جلى و ظاهر اولان شمس مضئ و قمر منيرى و انلرك واسطه سيله اغديه يى اظهار و ابداع مثللو نعم مخصوصهٔ رباني يى ذكر و بيان بيورديده شو عالمك مرتبط اولديغى كائنات كلينك و انتظام امورى كيفياتنك بياننه ابتدارله بيوردكه (15) **(والسماء رفعها)**[205] لفظ سماء لفظ انسان اوزرينه قادر معطوفدر. رفعها سمانك حاليدر. مرفوعة ديمكدر. معنى قادر مطلق حضرتلرى اجرام كائناتى و قربأ و بعدا و ضعيت و احوالنى خلق و ايجاد و تنظيم و اجرام مذكوره حسب الحس سمت رأسده مشاهده اولنديغندن او حيثيتله مرفوعه اوله رق تكوين و ابداع بيوردى . بديهيدركه عبرت هر شيئك ظهور و انجلاسنده صورت نما اولديغى و ارضك حركت و دورانندن طولايى كافهٔ اجرامك وقتا بوقت سمت رأسمزه مجازى و شبه مجازى اوله رق مشهود و متجلى اوله كلديكى حسبيله رفعها كلمهٔ عاليه سى عبرت و حقيقت تام اوزرينه كمال بلاغتله ايراد بيورلمش ايدوكندن زمانا سمت رأسمزه مجازى و شبه مجازى او لمديغى حالده موجود اولان اجرامك وجوديله سؤال ايراد اولنه مز. بر ده ذاتا وسبكا دلالت ايتمديكى كبى سماء لفظ جليلنك رفع ايله بعض ائمه قرا طرفندن قرائت اولنمسى دلالتيله دخى شو نظم جليل ترتيب خلقته قطعاً دلالت اتمز. ديمك ايسترمكه اجرام كائنات شمس وقمردن وارض و ما فيهادن موأخر تكون ايلديكنه قطعاً دلالت ايتمز. و جناب حق نفس اجرام كائناتى خلق بيورديغى كبى (16)**(و وضع الميزان)**[206] انلرك هيئت مجموعه سنده و بسائط و مركباتنده و افراد و ذراتنده كائنات و ما فيها نظامنك قوامنه علت اولمق اوزره بر ميزان متعادل و متوازن وضع و ابداع بيورديكه او توازن و تعاودل ايله كائنات و احوال و كيفياتى نسق مخصوص اوزره قائم و هر شئ فطرةً مستعد اولديغى درجه يه واصل و ازلا و ابدا عالم ملكوتده وقوع و ظهورينه تعلق ايدن ارادهٔ ربانى و مقدرات و مقتضيات بر وفق تعلق تقدير رونما و ظاهر اولور. نتكيم رسولنا حضرت محمد العربى صلى الله عليه وسلم حضرتلرى بو نكته يى استعيذ بالله (بالعدل قامت السموات والارض)[207] حديث شريفيله ايضاح بيوردى. بو صورتده كائناتك قيام و

---

[205] سورة الرحمن, 55/7.

[206] سورة الرحمن, 55/7.

[207] وقد توصلنا في بحثنا إلى أن هذا ليس هو الحديث الأصلي. هذا التعبير؛ بعد انتصار خيبر هرتز. وقد قدرنا أنه كلام قالته اليهود بعد حادثة بين النبي صلى الله عليه وسلم عندما بعث عبد الله بن رواحة ليجمع التمر من اليهود (الامام مالك، **الموطأ**، المسكات، ٢) .

دواميچون فطرت اكواندە ابداع بيوريلان زمان مقدر منقضى و واصل غايه اولنجه ضوابط و توازنده بر وفق اراده حاصل اولان فتور وانحلال سببيله انتظام كائنات متغير و اجرام عالم متزلزل اوله رق غائب و فانى اوله جغى و اول فنايى استعيذ بالله (كل يوم هو في شأن)[208] (وانّ عليه النشأة الاخرى)[209] نظم جليللرى حكمنجه مبدع كائنات اولان واجب الوجود حضرتلرينك دائمى وابدى وممتنع النهايه والابطال اولان علم و افعال الوهيتى اقتضاسيله افعال و علم بارى يه مطابق اوله رق مقتضا اعنى نشأت اخراى ابديه تعقيب ايده جكى دركاردر . (17)شو بحث اك نازك و مهم و مزالق الاقدام مباحثك معتناسندن اولمغله بونده نيجه عقلاء و حكمانك اقدام افكارلرى سورچه رك واجب الوجود جلت عظمته حضرتلرى آنجق علت اصليهٔ اولايى خلق و ايجاد بيوردى. كائنات وكيفيات و حوادثات آنجق علت اصليهٔ مذكوره دن حاصل و انك بالطبع والماده معلوليدر. آنلرك خلق و تكويننده فاطر فطرت حضرتلرينك خلق و تكوينه حاجت اولمديغنه قائل اولديلركه بو كروه طبعيون و ماديوندر. و حتى بو كروهك غلاتى كائناتده او توازن و تعادلى و ايجاب وعلت وطبيعتى وضع و ابداع بيوران فاطر فطرت و واحد توازن و عليم و حكيم و افعالنده مختار اولان ذات بارى جل جلاله حضرتلرينك وجود الوهيتنى انكار و مبدع طبيعت اولان بارى تعالينك وجودندن غفلتله ورطهٔ ضلالت و سفاهتك اعماقنه قدر نازل اولديلر. جناب وهاب آنلره و امثاللرينه هدايت احسان و عنايت بيورسون آمين. و بو بحثك تفصيلى اشاغيده كله جكدر.

وقتاكه فعّال لما يشاء حضرتلرى وحدانيتنده احد ايكن عالمينى خلق و ايجاد بيور مغه ارادهٔ ازليهٔ الهيه سى متعلق بيورلدقده اولا و بالذات بلا مادة و لاعلة نور محمدى كه حقيقت محمديهٔ محبوبيه در. آنى خلق بيوردى. بو حقيقت (18) اصل الاصول و علت العلل والمعلولاتدر. بعض طائفه بو حقيقت و اصلى عقل اول و بعض طائفه مادة العلية الاثيرية اللطيفة تعبير ايدرلر. و بارى تعالى حضرتلرى حقيقت واصل مذكورده اويله بر اقتضا وخاصه و عليت ابداع بيورديكه او اقتضادن بسائط و آندن مركبات و اجرام تاراة ثم تاراة كائنات خلق و اظهار بيورلدى. و او كائناتك كليات و جزئياتنده و اجناس و انواع و اقسام و اشخاص و ذراتنده و افتراق و اجتماع و اوضاع و حركات و سكناتنده و كافهٔ احوال و كيفياتنده استعيذ بالله(انا خلقنا كل شيئ بقدر)[210] نظم جليلى اوزره بر مقدار و حد مخصوص

---

[208] سورة الرحمن,55/29.

[209] سورة النجم, 53/47.

[210] سورة القمر, 54/49.(هذه الآية كتبت خطأ في الكتاب المطبوع، وقد كتبناها هنا مطابقة لأصل الكتاب).

اوزره خاصه و اقتضای و طبیعت و استعداد ابداع بیوردیکه هر شئی استعدادنجه اقتضا ایده جکنی ایجاب ایدر. اشته شو اقتضا میزان و عدل و تعادل و توازندر سموات و ارض و مافها وکیفیاتکی کائناتدر. او میزان عدل ایله قائم و نظام مخصوص اوزره دائم اولور. و هر بر شئ حسب الاستعداد حد مقدره بالغ اولدقده آنك حالی اقتضای تقدیر باری اوزره طبعاً و کرهاً منعکس و متغیر اولور. بو صورتده خالق فطرت و کائنات جلت عظمته حضرتلرینك کائناتی خلق و آنده میزانی وضع و ایداع بیورمسی **(ان لا تطغو في الميزان)**[211] اجرامك (19) هر بریسی آخرینی ضم و دفع ایله احوالی متشتت و حال مقدره تعدی و تجاوزله انتظام امور کائنات مختل اولمیوب مقدار و حدّ مقدره قدر کائنات و توازنی قائم و ارض سموات و امور و نظامی دائم اولمق ایچوندر. و شو حکم و بیان کائنات کلی حقنده در. دیمك ایسترمکه کائنات حد مقدره قدر کندوسنده موضوع اولان میزان مقدر حکمی تحتنده طبعاً محکومدر. و بو حکمده اکرچه انساندخی داخلدر. آنجق انسان صاحب اختیار و عقل اولمسندنناشی اهل تکلیف بولندیغندن میزان عمومی حکمی تختنده طبعاً محکوم اولدیغی کبی صاحب عقل و اختیار و اهل تکلیف بولنمسی جهتله میزان تکلیف اختیاری ایله ده مکلف اولدیغندن بالتخصیص **(واقيموا الوزن بالقسط)**[212] ای عاقل مختار اولان اجرام انسان و جن سز عاقل و صاحب اراده و کسب و میل ایله افعال و اعمالکزده ذی اختیار اولدیغکزدن عرفانا و عبودیت و شکران نعم و انسانیت مکلفیتکزی ابراز و ایفا ایچون افعال و اعمال و کافهٔ امور و احوالکزده وزن و تعادلی عدل و انصاف و استقامتله اقامه ایدیکز. وزنهار **(ولا تخسروا الميزان)**[213] هیچ بر افعال و اعمال و امور و احوالکزده میزان عدلی تنقیص و تجاوز و افراط و تفریطله تخسیر ایتمیکز. زیرا (20)میزان عمومینك حاصلی انتظام امور کائنات اولدیغی کبی میزان خصوصیکزك نتیجه و حاصلی انتظام امور دارینکزدر. زیرا شو نشائه ده شرف و نعمت و رفاه و جمعیت و امن ورفعت و عافیت و رضای خالقه تقریب ایدن اعماله مداومتله و نشائهٔ ثانیه ده که روز مکافات و جزادر. آنده نعم ابدیه ایله تنعم و فلاح و رضا و قرب و مشاهده مثللو سعادات و انتظام و فوز و حسنات آنجق تکلیفات اختیاریه کز اولان نیات و امور و احوال و اعمال و افعالکزده میزان عدلی تخسیر ایمیوب عدل ایله اقامه ایتمکزله حاصله اولور. و میزان عدل تخسیر اولنورسه سعادات و انتظام حسنات دارین مختل و منعکس اولور.

---

[211] سورة الرحمن, 55/8.
[212] سورة الرحمن, 55/9.
[213] سورة الرحمن, 55/9.

زیرا توازن عمومی آنی ایجاب و حکمت باری آنی اقتضا ایدر. و حتی تواریخ و وقوعات و براهین عقلیه دخی بوکا شاهددر. و مضمون امر و نهی بودر.

بعض مفسرین رحمهم الله تعالی (والسماء رفعها ووضع المیزان) نظم جلیلنده کی میزان کلمهٔ عمومیهٔ بلیغه سنی بین الناس بیع و شراده مستعمل و متداول اولان وزن و کیل دیو تخصیص و (اقیموا الوزن بالقسط ولا تخسروا المیزان) نظم جلیلنده کی وزن و میزانی تأکید اولمق اوزره تفسیر بیورمش ایسه ده او یولده تفسیر جمعیت و عمومیت (21)بیانی تضییق و شمولیت اسلوب ادایی تقییددر. زیرا باری تعالی و تقدس حضرتلری کائناتك خلقنی و انده ابداع بیوردیغی میزان و تعادلی و اسباب قیام انتظامنی عمومیت و کلیاتیله بیان بیوردقدنصکره عاقل و مختار و مکلفین ایچون شمول و جمعیت و عمومیت افعال و اعماللری ایچون دخی میزان عدلك اقامه سیله مکلفیت مختاریه لرینی لفظ عمومله (و اقیموا الوزن بالقسط ولا تخسروا المیزان) نظم جلیلیله تعقیبا ادا و اراده بیوردی. دیمك ایسترمکه کائنات کلیده واجب تعالی حضرتلرینك وضع و تقدیر بیوردیغی تکلیف میزان طبیعی و تقدیری حکمی تحتنده مکوناتله برابر انساندخی محکوم و داخل اولدیغندن کائناتك خلقتا وفطرة حکم میزان و مکلفیت توازنه مطیع و منقاد اولدیغی کبی انساندخی تولد و شاب وشیب مثللو امور و احوالده بلا اختیار طبعا مکلف و فطرة مطیع و منقاد بولندیفي مثللو باری تعالی عقل و اختیار و انواع نعمله انعام بیورمسندنطولایی مختارا دخی عمومی افعال و اعمال و احوال و اعتقادات اختیاریه لرنده میزان عدلی اقامه و عدم تخسیرله مکلف بولنملرندن برده اشبو افعال و اعمال و احوال و نیاتده کی مکلفیت اختیاریه متعارف اولان وزن و کیل خصوصنده کی اقامهٔ (22) عدلی شامل و جامع اولدیغندن برده بیع وشرا و سائره ده مستعمل و متعارف اولان وزن و کیلده تسویه و عدم تخسیر استعیذ بالله (ویل للمطففین الذین اذا اکتالوا علی الناس یستوفون و اذا کالوهم اووزنوهم یخسرون)[214] مثللو آیات بیناتله بالتخصیص امر و نهی بیورلدیغندن ذکر اولنان نظم جلیلك جمعیت و شمول بیان و عمومیت اداسنی تخصیص و وسعت معناسنی تضییق اجتهاد عاجزانه مه کوره بجا دکلدر . ای حقایق و حکمتك درك و تلقیسنه کندوسنده استعداد اولان افراد انسان بیلیکز. تحقیق الله ذو الجلال والکبریا تعالی شانه حضرتلری و احد و علیم و حی و خالق و حکیم و مکون و قادر و جمیع صفات کمالی مستجمع ازلی وابدیدر. و بو وجه له اعتقاد و ایمانده طبیعیون و مادیون و وثنین اهل کتابله متفق اولوب آنجق صفات جلیلهٔ مبسوطه ایله متصف اولان باری تعالی حضرتلرینك وجودنی انکار ایدن غلاة طبیعیون

[214] سورة المطففین, 83/1-3.

و مبتدعۀ مادیونك سخافت نظر و بطلان فكرلرینك كذلك وثنین كه صفات مسروده ایله متصف اولان ذات باری تعالی یی اعتقادله برابر خالق نور و خالق ظلمت اولمق اوزره آلهۀ صغیره نكدخی وجودنه قائلدرلر. بونلركده فساد اقوال و ضلالت (23) اعتقادلرینك وضوح و بداهتی و براهین حكمیه و حج عقلیه یه مغایرتی جهتله بحثك انلر جانبنه ده سوقنه لزوم یوقدر . كله لم صفات مبسوطه ایله متصف وجود باری تعالی یی تصدیق ایدن جمهور طبیعیون و مادیونك خلقت اكوان و افعال و احوال و تكوین كائنات حقنده ذهاب و اجتهادلری شودركه باری تعالی و تقدس حضرتلری علت اصلیۀ موجبۀ تامه اولمغله آندن حسب الایجاب والاقتضا علت موجبۀ اخری تكون طریقیله اثیر تعبیر اولنان علت اصلیۀ اخری یی خلق و تكوین بیوردی كه بو معلولك علت و مصدری باری تعالی اولدیغندن و بو معلولكه علت اثیریه در. آندن بسائط و اندن درجات ثم درجات طورا بعد طور مركبات و مركباتده دخی فطرة مضمر اولان اقتضا و طبیعتدن احوال و كیفیات و انواع و اشخاص صورة بعد صورة تكون والحاصل كان ما كان ویكون ما یكون باسرهم علل و وسائط موجبه دن بالایجاب تكون ایده رك ظهور یافتۀ وجود اولور. و كائناتك كرك عمومیتی و كرك اقسام و ذراتی فطرة و طبعا توازن عمومی یی متضمندر. و كائناتك بروجه محرر مصدر و علت اصلیه سی ذات باری تعالی اولمسی حیثیتله ذات بارینك احد و خالق اكوان اولدیغنی تصدیق و اقرار ایدرلر. و علماء اصول دین (24) مبین اسلامیه اعنی متكلمین و حكماء امت مرحومۀ محمدی رحمهم الله تعالی رحمۀ واسعه حضراتی دلائل قرآن و حجج احادیث نبویه و براهین عقلیه و حكمیه یی رهنما ایده رك وحدانیت و صفات باری عز كبریائه بحثنده غایت تدقیق و نهایت تعمیق ایله ایضاح بیوردقلری اوزره الله عز وجل و احد و وحدت ذاتیه ایله احد اولوب واجب الوجود و حی و علیم و سمیع و بصیر و مرید و قدیر و مكون و خالق ازلی و ابدی حكیم و مختار و فعال لما یشاء و جمیع صفات كمالی مستجمع و نقص و عجزدن منزه و مبرا و ذات كبریاسنك علم و قدرت و خلق و تكوینی اصول و علل و بسائط و مركبات و كلیات و جزئیات و احوال و كیفیات و حاضر و غائبه علی طریق التفصیل شامل و علم و قدرت و تكویننندن هیچ بر شئ غائب دكلدر. و نیجه كائنات و كلیات و جزئیات و احوال و كیفیاتك بلا مادة و لا علت خلق و ایجادنه قدرت كامله سی اولوب فعال لما یشاء اولمسندن هر شیئك خلق و تكون و ظهورینی لحكمة علل و اسبابه ربط بیورمش ایدوكندن هر شئ علل و اسبابك وجودی عندنده ظهور و تكون ایدر. ومشیت الهیسی اوزره هر شیئه خلق و تكونی متعلق و شاملدر. و شو اسلوب فعال لما یشاء عز شانه حضرتلرینك (25) لحكمة مشیت ربانی و ارادۀ ازلیۀ الوهیتیله مراد و

مقضى اولمسندن كائنات و كيفياتنك تكون و خلقتنى علل و اسبابه مربوط قيلمسى بلا مادة و لا علت حقيقت محمديه و بتعبير اخرى علت اولى يى و نيچه خوارقى خلق و ايجاد بيورديغى كبى هر شيئى علل و اسبابسز خلق و تكوين حقنده كى قدرت كاملهٔ الوهيتنه منافى دكلدر. و شو اعنى هر بر شيئك خلق و تكونى عند العلل والأسباب مخلوق و معلول و مسبب اولمق طرز و نظامى امر تكوين امكانده علل و اسبابسز خلق و ايجاددن دها ابدع و وحدانيت بارى تعالى يى درك و تفكرده دها متين و احكم و عظمت كبريا و قدرت كاملهٔ الوهيتى حقنده ناظرين و متفكرين ايچون عبرت و نظرده دها ابلغ وادلدر. و اكرچه خلق و تكوين و ايجاد شو اسلوب بديع اوزره اولميوبده جناب قادر مطلق حضرتلرى هر شيئى بلا علل و اسباب خلق و تكوين بيورسه ايدى حكمت باطل و تكليفات تام اوله ميوب ايات الله و انفس و آفاق و اكوانده فكر و نظر عبث اولور. و خلق و تكوين اولقدر ابدع اولمزدى. بو صورتده اسلوب مذكور تمام حكمته مطابق و كمال عقل و نظره موافقدر. بناء عليه (ابدع الامكان ما كان) دينيلور. و حتى علماء امت مرحومهٔ مشار اليهم (26) حضراتى بحث الوهيتده اول درجه تعميق و بيانده تفصيل بيورديلركه مشار اليهم رضوان الله تعالى عليهم اجمعين حضراتنك بيان و تفاصيلنى كروه مشركين و كفره اعتراض و رده قطعاً مجال و مساغ بوله ميوب بالضرور مبهوت قالديلر . كله لم تفاصيل مسروده دن استنتاج اولنديغى اوزره اكوان و احوال و كيفيات و بسائط و مركبات وعلل و معلولات و كليات و جزئيات و ادوار و اطوار و حاضر و غائب و وجود و صور و حقايق و ماهيات و اجناس و انواع و اشخاص و اقتضا و مقتضى و ما كان و ما يكونى بخرافيرها علم ذاتى و ازلى و ابدى ايله مفصلا بيلمك و علم شامل اولمق و شاق مذكورات و غير مذكوراتك كيف ما يشاء خلق وتكوينه مفصلا قدرت تعلق ايتمك حقيقت قدرت وحقيقت علم وكمالدر. ايشته بويله اولان علم وقدرت الوهيتك شانى ولوازميدر. و واجب تعالى حضرتلرينك علم وقدرت وكمالى ايشته بوعلم وقدرت وكمالدر. و جناب كبريا جلت عظمته حضرتلرينى بو صفاتله اعتقاد ايتمك حق و تمام واقع و حكمته مطابقدر. جناب رحمن عز كبريائه حضرتلرينه حمد و عبوديت و رسولى حضرت محمد العربى الهاشمى يه چوق شكر و صلوات ايدرزكه حق و واقع و حكمته مطابق اولان شو ايمان و اعتقادى بزه دلائل و براهينى ايله ارشاد بيوردى (27) .اما جمهور طبيعيون و ماديون و اكثر حكما بالاده تفصيل اولنديغى اوزره اكرچه وحدانيت بارى و علم و قدرت و خلق و تكون الهى يى قائل و صفات كمال ايله متصف و حكيم اولديغنى اقرار و تصديق ايدرلر. لكن واجب تعالى حضرتلر ينك علم و خلق و تكويني علت اولى يه متعلق و او علتدن بالايجاب معلول آخر و اندن معلول

آخر ثم و ثم كان ما كان و يكون ما يكون بالانجاب كائن و متكوندر. و واجب تعالى دن صدور ايدن اصل و علت اولى ده واجب تعالى نك تفطير بيوردیغى اقتضا و عليتدن بالايجاب معلول و مقتضاى آخر تكون ايدر. بو صورتده معلولات ثانيه و ثالثه الى غير النهايه بالايجاب تكون ايده جكندن معلولات ثانيه و ثالثه ... الى غير النهايه ده كى تكون و مكونده بشقه بشقه خلق و تكوين بارى و علم الهينك تعلقنه حاجت يوقدر. و مكوناتك تكون و صدورينك مبدأ و مصدرى واجب تعالى حضرتلرى اولديغى حيثيتله واجب تعالى حضرتلرى خالق كائناتدر ديرلر. بونلرك بو ذهابلرينك فساد و بطلانى براهين عقليه و حجج حكميه ايله دخى مبرهن و ظاهردر. شويله كه اصل اولك خالق و مصدر و مبدئى واجب تعالى حضرتلرى اولوب انده عليت و طبيعت و اقتضا توديع و تكوين بيورديغي كبى (28) مكوناتك خلقت و تكوننى بالاده تفصيل اولنديغى اوزره علل و اسبابه ربط بيورمش. و اولوجهله ارادۀ ازليۀ بارى و مشيت ربانيسى سبقت و تعلق ايتمش. و امر تكوينده عادت بارى تعالى او طرزده جريان ايتمش ايدوكندن واجب تعالى حضرتلرينك علل و اشيا و بسائط و مركباتده و كليات و جزائياتده تفطير بيوردیغى خاصه و اقتضا و تأثير و تأثر و استعداد هر نه ايسه انى اقتضا و ايجاب ايده جكى دركاردر. و اقتضانك مقتضى و تأثيرك متأثرندن تخلفى ممتنع و محال اولمسنه و دها اشاغيده بيان اولنه جق جهاته نظراً خلق و تكوين علل و اسبابك اقتضاسيله ديمك ايله علل و اسباب عندنده ديمك حقيقتده اكرچه منازعۀ لفظيۀ دينيله بيلور. لكن واجب تعالى حضرتلرينك علم و قدرك وخلق و تكونى طبيعيونك ذهابى وجهله يالكز علت اولى يه تعلقنه منحصر و مخصوص اولسه ايدى بارى تعالى و تقدس حضرتلرينك علم و خلق و قدرتى ناقص اولمق و اويله اعتقاد ايتمك و نقصان ايسه شان امكاندن اولمغله واجب الوجود تعالى شانه حضرتلرينه ممكن الوجود ديمك لازمكلوردى. بو ايسه براهين عقليه و حجج حكميه ايله باطل و بطلانى ظاهردر. تعالى الله عن ذلك علوًا كبيرًا. زيرا علم و قدرت (29) و خلق و تكوينك علل و معلولات و بسائط و مركبات و كليات و جزئيات و احوال و كيفياته و ما كان و ما يكون و ذراتنه على التفصيل شامل اولمق جهتيله يالكز بر اصله مخصوص و منحصر اولمق جهتلرندن حقيقت كمال قنقى جهتده در. بداهت عقل ايله مجزومدركه جهت اولى حقيقت كمال و جهت ثانيه اولى يه نسبت انقص حالدر. بو صورتده طبيعيون و اكثر حكمانك بارى تعالينك واجب الوجود و مستجمع جميع صفات الكمال اولمسى حقنده كى اقرار و تصدقلرينه آنف البيان اقوال و ذهابلرى افحش مباينتله مباين و مخالفدر. و اويله علم و قدرت و خلق و تكوينده ناقص و بالنتيجه ممكن الوجود اولان ذاته اله و خالق كائنات ديمك نصل حق وصحيح اولور. ابدا

صحيح اولمز. زيرا بطلانى ظاهردر. و بو لزومى استلزام ايدن ذهاب و اقوال قابل اعتبار اولورمى اولمز. زيرا فساد و ضلالتى ضرورى و بارزدر. كذلك علت اولى اكرچه حق تعالى دن بالايجاب صادر اولمش اولسه ايدى امر تكوين و خلقده قدرت و كمال اسنادى صحيح اوله مز ايدى. زيرا بديهيدركه دستگاهلر و فابريقه لرك قسرى اولان حركاتى اعماللرندنطولايى فابريقه و دستگاهلره الوهيت دكل قدرت و كمال اسنادينى هيچ بر عاقل تجويز ايدرمى. و فاطر و خالق (30) ديرمى. فلان دستگاه خالقدر ياخود قادردر ياخود ذي كمالاتدر ديو خلق و قدرت و كمال نسبت و اسناد ايدرمى ايتمز. زيرا نسبت مذكورك بطلانى بداهت عقل ايله ضروريدر. ايشته بو جهتله دخى طبيعيون و ماديون و اكثر حكمانك ذهاب و اقواللرى حق تعالينك خالق و قادر و مستجمع جميع صفات الكمال اولمسى حقنده كى اقرار و تصديقلرينه مباينت كليه ايله مباين و مخالفدر. و حقيقت كمال مختار و فعال لما يشاء اولمغه مخصوص و متعلقدر. واكرچه طبيعيون و اكثر حكمانك بارى تعالى و تقدس حضرتلرينك خالق كائنات و آله اولمسنى تصديق ايتملرى ذات بارى جلّ جلاله حضرتلرينك مصدر و مبدء كائنات اعنى معلول اول كه علت اولى و اصل اولدر. آنك كندوسندن صدور ايتمسندندر. بو صورتده علل و معلولات ثانيه و ثالثه...يه آله و خالق اسناد اولنه مز دينيلورسه بو جوابه كوره ده معلول آخره علت و مصدر اولمقده مشاركت حسبيله هر بر علت و اسبابه و بلكه هر شيئك ذات و جوهرنده بر خاصه و اقتضا اولمسندن هر بر ذراته بيله خالق و آله ديمك لازمكلور. شونكله برابر هر بر ذراته بيله خالق و آله ديمك لازمكلور. شونكله برابر مصدريت و مبدأيت بارينك فرضى و اعتبارى اولمسى هجنتنى استلزامله برابر جناب بارينك آله اول و مبدئيت (31) فرضنده اشتراكلرى حسبيله مادامكه عليت و اقتضايه مالك و شئ آخره مصدر و مبدأ اولملرندن مكوناتك هر برينه و ذراتنه ده آلهۀ صغيره و غاية ما في الباب آله ثانى و ثالث... ديمك لازمكلور. بونك بطلانى ايسه بداهت عقل ايله ظاهر و باهردر. اوت واجب الوجود حضرتلرينك مصدر و مبدأ كائنات و مؤثر اولمسنى و مكوناتك عموم و اقسام و ذراتنده برر كونا خاصه و اقتضا و تأثير و طبيعيت اولديغنى علماء اسلاميه نك دخى قائل اولملرى لزوم مذكورى استلزام ايتمز. و هجنت و محذور مذكورك ورودنه مؤدى اوله مز. زيرا واجب تعالى و تقدس حضرتلرينك الوهيتنى صفات ذاتيه و ثبوتيه سيله برابر فعّال لما يشأ و مختار اولمسيله علت اولى و اصل اول ذات باريسندن بالايجاب دكل آنجق اختيار و ارادۀ الوهيتيله صدور ايدوب كائنات دخى بر موجب مشيت الهى عند الاسباب خلق اولديغنه جزما معتقد و علل و اسباب و وسائط آنجق مشيت بارى و ارادۀ ازليۀ ربانيسى موجبنجه آلات و اسباب عاديۀ

مفضيه اولديغنه قائل اولملرندن طبيعيون و حكمانك ذهاب و اقواللرينه ورود ايدن ايراد مذكور اهل اسلام و علماء امت مرحومهٔ محمدی يه قطعا وارد اولماز. الحمد لله الذی بعث محمدا نورا و هدی و بارشاده هدانا الاسلام (32) و تمييز الحق عن الضلال والظلام تفاصيل مبسوطه دن استنتاج اولنديغی اوزره وصول حق و هدايتده عقل مجرد كافی دكلدر . اما اهل كتابدن اولان نصاری حق الوهيتده تثليثه و ذات باری تعالی و تقدس حضرتلرينك صورت انسانيه يی قبول و تلبسنه قائل اولوب ذات باری تعالی اقنوم اب و اقنوم ابن و اقنوم روح القدسدن اعنی شو اوچ اقنومدن عبارت اولوب بونلرده بردر. اوده سائر انسانلر كبی ازدواج و سلالی طريقيله تولد ايتميوب باباسز يعنی انساندن باباسی اولميه رق حضرت مريم رضی الله عنها خانمدن طوغان جناب عيسا ءم دركه انسان صورتنده ظاهر و انسان ولادتی مثللو و مشار اليهادن تولد ايدن اله واحددر ديرلر. ايمدی نصارانك شو اعتقاد و اقوال و ذهابلرينك فساد و بطلانی مفصلاتده بيان اولنديغی اوزره براهين عقليه و حجج حكميه و دلائل نقليه ايله ثابت و ثبوتی بديهی و ظاهر اولديغندن و حتی علماء نصاری دخی (شو اعتقاد هر نه قدر براهين عقليه و حجج حكميه يه مغاير ايسه ده تعليمات انجيل جمله سندن اولمغله نصارا طرفندن تصديق اولنور) ديرلر. و بويله ديمكه مضطر قالورلر. و بديهيدركه امر و تعليم دينيه براهين عقليه (33)و حكميه يه مغاير اولورسه انی اعتقاد شويله طورسون التفات بيله لايق و معتبر دكلدر. كذلك چين و حواليسنده بولنان و عددجه مقدار نصاری و بلكه دها زياده اولان بودهه ويلر دخی نصاری كبی جناب حقك حلول و صورت انسانيه يی قبولنه قائل اولوب حضرت عيسا عليه السلامدن چند يوز سنه مقدم قطعهٔ چينده بر خاتوندن بلا اب تولد ايتمش بودهه نام شخصك الوهيتنه قائل اوله رق جناب الله شخص مرقومه حلول ايدرك صورت انسانيه ده ظاهر اولدی ديرلر. ايمدی بونلرك بو ذهاب و اقوال و اعتقاد لرينك فساد و بطلانی دخی براهين عقليه و حكميه ايله مبرهن و بارز اولديغندن كذلك بعض طائفهٔ خفيهٔ باطنيه جناب امام علی ابن ابی طالب رضی الله عنه و كرم الله وجهه حضرتلر ينك الوهيتنه قائل اولوب كندوسی معنا اولوب اسمی و بابيله زمانا بعد زمان دور ابعد دور ظاهر اولدی. نتكيم زمانلرنده آدم و نوح و موسی و عيسی اوله رق ظاهر اولديغی كبی زمان حضرت محمد عليه الصلاة والسلامده دخی ابن ابی طالب اوله رق ظهور ايلدی. و آخر دهرده مهدی اوله رق دخی ظهور ايده جكدر ديرلر. و بويله اعتقاد ايلدكلری روايت اولنيور. روايت مذكوره صحيح ايسه (34) بو طائفه نكدخی اقوال و اعتقادلرينك بطلاني براهين عقليه و حكميه و دلائل نقليه ايله ظاهر و هويدا و جناب امام همام مشار اليه كروه مذكورك ترهات مذكوره سندن مبرا و معرا اولوب

كندوسى وحدانيت تعالى يى و صدق رسالت حضرت پيغمبرى يى ايمان كامل ايله ايمان ايدن عبد مؤمن و اكملين و سابقين و رابع خلفاء راشدين رضوان الله تعالى عليهم اجمعين دن اولديغى امر باهر بولنديغندن و كذلك ذكر اولنان مذاهبدنبشقه دنياده نيچه مذاهب و اديان واردركه كميسى آلهك تعددنه و بعضيسى قبول صورت و حلولنه و بعضيسى طبايع و اجرام مثللو شيلرك الوهيتنه قائل و ذاهب اولدقلرندن بونلرك جمله سنك اقوال و ذهابلرينك سخافت و ضلالت و فساد و بطلاننك بداهتى حسبيله بونلرك اقوال و اعتقادلرينك رد و ابطاليچون بحثى آنلرك جانبنه د سوقه احتياج و لزوم يوقدر .

ايشته بالادنبرو بسط و بيان اولنان تفاصيل و تدقيقاتدن ظاهر اولديغى اوزره نبينا العربى الهاشمى حضرت محمد ابن عبدالله ابن عبد المطلب صلى الله عليه وسلم افند مزك ارشادى و نعمت محض اولان قرآن جليل الشانك دلالاتيله ذات بارى تعالى بخشنده توحيد و تقديس خالص و صفات الوهيتى (35) و شمول علم و قدرت و خلق و تكوينيله مختار و فعال لما يشاء و يريد و كمالات حقيقيه يى مستجمع و خالق كل شئ و قادر مطلق بولنديغى حقنده براهين عقليه و حجج حكميه يه و واقع و نفس الامره مطابق اوله رق ايمان و اعتقاد صحيح آنجق اهل اسلامه مخصوص و ميسردر. الحمد الله الذي بعث الينا محمدا الذى هدانا الى الحق وارشدنا الى طريق مستقيم **(والارض وضعها للانام)**[215] و جناب رحمن تعالى و تقدس حضرتلرى هيئت حاضره سندن مقدم اصلى عناصر و بسائط اولمسندن انسان و سائر حيوانات ارضيه ايچون اطاعت و انقيادى قبول ايتميان ارضى هر ذي روح و انسان ايچون مهد و مصدر و مطيع و منقاد اوله رق انده تمكن و سعى ايتمكله تعيش ايتملريچون هيئت حاضره يه افراغ و ياخود شو حال حاضره يى اكتساب ايچون اصل و عناصرنده استعداى وضع و ايداع و ياخود اصلنده ايداع اولنان قابليتله استفاضهٔ فيض مخصوص ايده رك شو حالى كسب ايتمسيچون اجرام ميانندە حيز مخصوصنه وضع بيورمقله انامه مطيع قيلدى. معانئ مذكوره يى اشارت ايچون جناب بارى خلقها لفظيله ادا بيورميوب وضعها كلهٔ بليغهٔ جامعه سيله اتيان بيوردى. نتكيم ديكر آيت جليله ده دخى (جعل لكم الارض ذلولاً فامشو (36) في مناكبها)[216] بيوردى. بو بابده اشاغيده برز دها ايضاحات اولنه جقدر. ارضى شو حالده خلق و انام ايچون منقاد بيورمسى نعمت جليلهٔ آلهيه در. شونكله برابر تزييد نعمت اوله رق **(فيها فاكهة والنخل**

[215] سورة الرحمن, 55/10.
[216] سورة الملك, 67/15.

ذات الاكمام)[217] كرۀ ارضده انواع فواكه و اثمار حاصل اولور. و انواع اشجار و بالخاصه بقای نوعیچون نشو و نما و محافظۀ حیات و تحسسله قوۀ نطفیۀ سلالیه استحصالنه انسان ایچون آلت و واسطه اولان اعصاب و الیاف منزله سنده اوله رق بقای نوع و نشو و نما و اثماریچون آلت و واسطه اولان الیافه مالك و او آلت و واسطه ایله ماء و ترابك امتزاجی خلاصه سندن تغدی ایله نشو و نما بوله رق هم لطیف و سکاری لذیذ و همده قوۀ غدائیۀ حاوی ثمره و برر خرما اغاجلری واردر. و اویله اشجار و فواکه کرۀ ارضده دخی تعبیه اولمشدرکه آنك میوه سندن تناول ایله هم تفکه و همده تغدی و دیکر نوع اشجارك میوه سندندخی اکل ایله تفکه ایده رك التنداذ ایدرلر. کذلك **(والحب ذو العصف)**[218] کرۀ ارضده ذي روحه ذکر اولنان غایت ایچون آلت تنفس اولان کبد منزله سنده نبات و اشجارك آلت تنفسی اولان اوراق صاحبی و ماده غدائیه اولان حبوباته مالك انواع نباتات واردرکه انسان آنلرك تناولیله تعیش و نشو (37) و نما ایله حیات و انسالی اقامه ایدرلر. کذلك **(والریحان)**[219] و یرده انواع روایح طیبه یه مالك نیچه درلو ازهار و مشمومات طیبه مضروبدرکه آنکله ده دیکر کونا صفایاب اوله رق تلذیذ مشام ایدرلر. باری تعالی و تقدس حضرتلری کرّۀ ارضی ذی روح و بالخاصه انسان ایچون مهد و مصدر و مقام و مسیر و کذلك سعی ایله تعیش و انتعاشلریچون مطیع و منقاد قیلدیغی کبی تمکین انسال و تسهیل انتعاشلری و التذاذ و انبساطلریچون دخی اصل و بذوراتنی خلق و ایجاد ایده میه جکلری انواع اشجار و فواکه و حبوبات و کونا کون ازهارله مضروب و مزین قیلدی. ایشته شو نعم جلیلۀ باری میداندە و ظاهردر. بو صورتده **(فبای آلاء ربکما تکذبان)**[220] ای تقلین و ای عقل و فکر و نطق و بیان نعمتیله جناب اللهك متنعم قیلدیغی ای انس و جن سزه عطا و احسان بیوردیغی نعم باریدن و بالخاصه شو نعمتلردن قنقیسنی انکار و قنقیسنی خالق تعالی حضرتلرینك خلق و تکوین و ارادة الوهیتیله اولمدی دیه رك قدرت و عظمت و نعمت خدایی نصل و نه برهانله تکذیب ایده بیلورسکز.

و ای بنی بشر اکرچه سبز بر موجب مشیت آلهی نیچه وسائط و آبا و امهاتکزك ازدواجی اسباب عادیه سندن سلاله (38)طریقیله خلق اولندیکز. لکن سزك زمان ما ضیده منتهی اولدیغکز اب و امّ البشر حضرت آدم و حوّا علیهما السلامی و بالتغلیب حضرت آدمی

---

[217] سورة الرحمن, 55/11.
[218] سورة الرحمن, 55/12.
[219] سورة الرحمن, 55/12.
[220] سورة الرحمن, 55/13.

ءم **(خلق الانسان من صلصال كا لفخار)**[221] استعيذ بالله (ولقد خلقنا الانسان من طين من حماء مسنون)[222] (و قد خلقناكم اطوارا)[223] (والله انبتكم من الارض نباتا)[224] مثللو نظم جليللرك صراحات و دلالاتى و تفاسيرى و كذلك ابى هريره رضى الله تعالى عنه حضرتلرندن رواية ابن مردويه رضى الله عنه حضرتلرينك روايتيله استعيذ بالله (ان الله تعالى خلق آدم من طينه جابية الى آخر الحديث)[225] حديث صحيحنك دلالات و صراحتى و ايضاحاتى اوزره و بالاده بسط و بيان اولديغى و جهله فاطر فطرت جل جلاله حضرتلرى ابتداءً حقيقت كليهٔ محمديه اولان اصل اولى خلق و ابداع بيوردى. حقيقت مذكوره ده ماهيت مخصوصهٔ آدم بر وفق علم ازلى آلهى منوى اولوب ماهيت مذكوره حقيقت معروضه نك معلولى اولان اثيره انتقال ايله اثيرك طبيعتنده بر وفق حكمت بارى مضمر اولمغله طور آخر و بو اثيرك معلولى اولوب آندن خلق اولنان بسائط و عناصره (39) انتقال ايله طور آخر اوله رق بسائط و عناصرده مرموز و بسائط عناصرك معلولى و آندن خلق اولنان مركباته انتقال ايله طور اخر اوله رق هويت ادم مركباتده و اندن ترتيب مخصوص و وسائط مفضيه ايله بالانتقال طبيعت تركيب ارضده مكنون اولمغله سطح ارضده و حويضهٔ محلده عناصر ارضيه دن اولان ماء و ترابك امتزاجندن متركب طين بر مدت اعنى مادهٔ ماء و ترابك بربرينه امتزاج وطول مدت مجاورتى و هوا و حرارت مثللو تأثيرات خارجيه نك انضماميله تركيب مذكور تعفن ايتمسى و هرشئ و ماده ده فاطر فطرت جل جلاله حضرتلرينك بر خاصه و اقتضا و استعداد و تأثير و تأثر و فعل و انفعال و قابليت ابداع بيورمسندن تركيب متعفنهٔ مذكوره نك عادت و افعال بارى وجهله افراغ ايلديكى صفوت و خلاصهٔ فارغه قابل تشكل اولمغله قابل مذكورده كى قابليت فطرى اقتضا سيله تشكل ايدن صورت مخصوص بر موجب اقتضاى طبيعى مستعد قبول حيوة الديغندن اطوار اخرى اولان شكل مخصوصك اجواف ابداننه روح حيوانيه روان والحاصل فاطر فطرت و مبدع آثار قدرت عز عظمته حضرتلرى مادهٔ ماء و ترابدن مشهودمز اولديغى اوزره حشرات و هوام حيوانيه يى افراغ و ابداع بيورديغى و بعد الخلق ازدواج ايلدكلرى مثللو ابو البشر اولان حضرت آدم صفى الله ءم حضرتلرينى دخى (40) نيچه وسائط مفضيه ايله

---

[221] سورة الرحمن, 55/14.

[222] سورة المؤمنون, 23/12. (هذه الآية كتبت خطأ في الكتاب المطبوع، وقد كتبناها هنا مطابقة لأصل الكتاب).

[223] سورة نوح, 71/14.

[224] سورة نوح, 71/17.

[225] وقد تبين لنا في بحثنا أن هذا الحديث غير صحيح كما قال أحمد رشدو باشا، بل على العكس فهو ضعيف (الصنعاني، التنوير، 3، 304، الألباني، زيفو الجامع، 1603).

طورا بعد طور فراغی و تعفنی اوله رق ماء و ترابك امتزاجیله حاصل اولان ترکیبدن افراغ و خلق و ابداع و آندن بنی بشری دخی سلاله و ازدواج واسطه سیله خلق و ایجاد بیوردی. خلاصه اطوار و تاراتده جناب باری ابو البشر ءم علل و وسائط مفضیه و اسباب عادیه ایله ترکیب مذکوردن افراغ و خلق بیوردیکه ترکیب مذکور کسب پیوست ایدوب ضرب اولنسه ایدی سائر اوانی کبی تصلصل ایدر. و طنین انداز اولوردی. ایشته تصلصل شانندن اولان خاك تیره دن باری تعالی حضرتلری عظمت قدرتندن عاقل و حیّ و مظهر کمالات و تجلیات و حامل و حی اولان حضرت آدمی ءم خلق و ابداع بیوردی. **(وخلق الجان من مارج من نار)**[226] و جناب باری تعالی حضرتلری ارضده ارضده کی مادهٔ نارك لهب و خلاصه سندن ابو الجن اولان جانی خلق بیوردی. جسم انسان مادهٔ اصلیه سی اولان خلیطهٔ طینیه یه مناسب وجود کثیف اولدیغی کبی جان و بنی جانك وجودی دخی مادهٔ اصلیه سی اولان لهیب و نارك صفوتنه متناسب لطیفدر. و عقل و حیات صاحبی اولوب مکلفدر. و بو ایکی صنف اعنی انس و جن شو عالممز مرکبات و موالیدینك خلاصه و اشرفیدر.

(41) استطراد جناب حق اجرام و کائناتی خلق و کیفیات و خواصنی بیان بیوردقد نصکره جرم ارضی و کیفیات و خواصنی بیان بیوروب (والارض وضعها) دن من مارج من نار عبارهٔ بلیغه سنه قدر احوال و کیفیات ارضی بیان بیوردی. شو نظم جلیل اعنی (خلق الجان من مارج من نار) نظم جلیلي احوال ارضك بیانی جمله سندن اولمغله جانك ارضده خلق اولندیغی و کرهٔ ارض مادهٔ ناری حاوی اولوب اول ماده ذات لهب اولدیغی آکلاشلدیغی کبی بر موجب عادت آلهی ابو البشر حضرتلرینك ماء تراب مثللو وسائط مفضیه و علل عادیه عندنده خلق اولندیغی و جهله کرهٔ ارضك حاوی اولدیغی مادهٔ ناردن سمندرك خلق اولندیغی و تکون ایتدیکی کبی جانکدخی بمشیت الله تعالی نارك لهب و حرارتی اسباب عادیهٔ مفضیه سیله خلق اولندیغی و کذلك استعیذ بالله (قل ائنکم لتکفرون بالذي خلق الأرض في یومین)[227] قال القاضی رضی الله عنه و رحمة الله علیه رحمة واسعة ای بنوبتین و خلق فی کل نوبة ما خلق[228] و استعیذ بالله (والارض بعد ذلك دحیها)[229] و (والارض و ما طحیها)[230] و (الم نجعل الارض

---

[226] سورة الرحمن, 55/15.
[227] سورة فُصِّلت, 41/9.
[228] انوار التنزیل , القاضی البیضاوی, 5, 67.
[229] سورة النازعات, 79/30.
[230] سورة شمس, 91/6.

مهادا)[231] و (و لئن سألتهم من خلق السموات والأرض ليقولن خلقهن العزيز العليم)[232] (الذي جعل لكم الارض مهدا)[233] (42) و (امّن خلق السموات والارض و انزل لكم من السماء ماء فانتنا به حدائق ذات بهجة ما كان لكم ان تنبتوا شجرها ءاله مع الله بل هم قوم يعدلون امّن جعل الأرض قرارا وجعلخلالها انهارا وجعل لها رواسى وجعل بين البحرين حاجزا ءاله مع الله بل اكثرهم لا يعلمون)[234] مثللو و آيات بيناتك صراحات و دلالاتى اوزره كرهٔ ارض ايكى نوبتده خلق اولنوب نوبت اولاسى جانك مادهٔ خلقتى اولان نار ذات لهب و حرارت نوبت ثانيه سى انسان و انك كبى ذي روحك نشأت و تمكن و اقامت و انتعاشنه قابل مهد و انواع اشجار و ازهار و بخار و انهارله مدحو و مضروب قلنديغى والحاصل كرهٔ ارض اولا نار ذات لهيب و حرارت اولوب او نوبتده جانك و اخيرا خليطهٔ ماء و تراب ايله مضبوط و حيوانات و اشجارك نشأت و تمكننه قابل هيئت حاضره يه مجعوله و مفروغه اولوب بونك نوبت ثانيه و بو نوبتده حضرت آدم عليه السلامك خلق اولنديغى واضحا مستبان اولور. و جناب بارى ذات ارض و نوبت اولاسنى هر محلده خلق و فطر و بدع كلمات بليغه سيله و نوبت ثانيه سنى جعل و وضع و دحى و طحى مثللو كلمات حكم آياتيله ادا و اتيان بيورديكه بسط اولنان معنا و حقيقت واضحا معلوم اولسون.

شو دخى خفى اولميه كه صنعى و جزئى و ناقص اولان حرارت (43) نارده سمندرك خلق و تكونى مشهود بولنديغى حالده فاطر فطرت جلت قدرته حضرتلرينك نيچه خاصه و استعداد و طبيعت ايداع بيورديغى عنصر نار كلى و لهيب و حرارتنده كندوسنده كى خاصه و طبيعت و استعداده متناسب خلقك اعنى جانك انده خلق اولنديغنى تصديقده تردد مجرد سفسطه و مكابره و عدم توفيقدن ناشى فكر و نظرده نقصانيت نتيجه سيدر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[235] اى ثقلين سزك خلقتكزده ترتيب اطوار و افاضه ايله خلاصهٔ مركبات و اشرف مواليد اوله رق جناب حقك خلق و تكوين بيورمسى نعمتنى نصل انكار و نصل و نه برهانله تكذيب ايده بيلورسكز. و جناب بارى **(رب المشرقين ورب المغربين)**[236] مشرق صيفى و مشرق شتوينك ومشرق حريف و مغربلرينك على الاطلاق ربى و ناظميدر. بويله بديع قدرت اكا مخصوصدر. مشرق و مغرب جواهران قائمان اولميوب آنجق مشرق كرهٔ ارضك محورى

[231] سورة النبأ, 78/6.
[232] سورة الحرف, 43/9.
[233] سورة الحرف, 43/10. سورة طه, 20/53.
[234] سورة النمل, 27/60-61.
[235] سورة الرحمن, 55/16.
[236] سورة الرحمن, 55/17.

اوزرنده کی دورانندە بولندیغمز سمتك شمسه متوجه کلمسندن شمس و ضیاسی منظورمز اولمسندن و مغرب ایسه بونك معکوس و مقابلی اولمقدن و بلکه خطوط عرضیه و استوائیه نك هر نقطه سنك وجه مشروح اوزره شرق و غربی اولمسندن (44) عبارت اولدیغندن واجب تعالی حضرتلری آیات سابقه اسلوبنده خلق المشرقین و المغربین بیورمیوب تغییر اسلوب ایله رب المشرقین و رب المغربین بیوردی. رب کلمهٔ جلیله سی محذوف هو ضمیرینك خبریدر. یاخود و خلق الجان عباره سنده کی خلق فعلنك فاعل محذفنك صفتیدر. مشرق و مغربی صیغهٔ مثنی ایله اتیان بیورمسی صیف وشتا و ربیع و حریفك احکام و آثاری مختلف اولمق اوزره تنظیم بیوردیغنی دلالت ایتمك ایچوندر. ایشته اعتدال هوا و اختلاف مواسم و فصول و بونلردن هر بریسنك تأثیرات و خواصنه مناسب شیلرك حدوث و ظهوری مثللو فوائد جلیله ایچون ارضی بویله مختلف المطالع والمغارب تنظیم بیوردی. بو ده عظیم و اجل نعم الهیه و دلائل عظمت قدرت ربانینه دن اولمغله **(فبای آلاء ربکما تکذبان)**[237] عظمت قدرت باری برهانی اولان و خلق و ایجادی انجق کندوسنه مخصوص اولان بویله نعم الهیه دن قنقیسنی انکار و نه برهانله تکذیب ایده بیلورسکز **(مرج البحرین یلتقیان)**[238] مرج لفة اضطرب اولوب ارسل و خلا معنالرینه اولمغله اوله کوره بحرین مد و جزر و یاخود روزکارلرله برینی دیکرینه ارسال ایلدیکه ثانی یه کوره جناب باری بحرینی متجاور و متلاصق (45) اولدقلری حالده خالی قیلدیکه و ارسال ایلدیکه خلیجلر واسطه سیله بحر سفید و بحر کبیر کذلك بحر بالطق و بحر کبیر کذلك بحر سیاه و بحر سفید کبی یاخود بلا واسطه بحار کبیره کبی بری دیکرینه ملاقی و متلاقی اولورکه انسان او واسطه ایله مضارینی دفع و منافع و احتیاجی جلب ایده لر نقطهٔ التقاتك طرفینی بحریندر. بناءً علیه التقاء بحارله ایراد اولنه مز و بحرینك اضطراب و ارسال و خلاسی حسبیله التقا ایدولر. حالبوکه **(بینهما برزخ لا یبغیان)**[239] احدهما اخری باصوب کیفیت منا فعلر ینی ابطال ایتمامك اوزره بینلرنده مانع تجاوز و تعدی فطری و من عند الله موضوع توازن و تعادلدن و یاخود قطعهٔ ارضك مما نعتیله احدهما اخری تجاوز و تعدی و یاخود اره لرنده کی قطعهٔ ارضی غرق و استیلا اده میوب منافع مقصوده ابطال اولنمز. هر بریسنده مودوع اولان تعادل و توازن و یاخود قطعهٔ ارض ممانعتیله احدهما اخری

[237] سورة الرحمن, 55/18.
[238] سورة الرحمن, 55/19.
[239] سورة الرحمن, 55/20.

تعدی و خاصه سنی ابطال ایتمز. **(فبای آلاء ربکما تکذبان)**[240] منافع ناس ایچون بخاری بو حال و وضعیتده ترتیب بیورمسی باری تعالینك بر نعمت جلیله سیدر. و بونك خالقی باری تعالی در. بویله نعم جلیله و باهره یی نصل انکار و نه حجت ایله تکذیب ایدرسکز. و ذکر اولنان منافع جلیله (46)نعمتندنبشقه **(یخرج منهما اللؤلؤ والمرجان)**[241] کلمهٔ کل مضافنك حذفیله در. کل منهما دیمك اولدیغی کبی ماقبلنه مطابقت و لؤلؤ و مرجان اغلبا بحر احمرله بحر هنده حصولنه اشارت ایچون ضمیر مثنی اوله رق اتیان بیورلمشدر. لؤلؤ صدف بحریده متکون اینجو مرجان دخی بحرده تکون و تنبت ایدن مادهٔ معروفه در. و بونلری اخراج و اضافهٔ عملیات ایدن افراد انسانك انتفاع ایلدیکی کبی صاحب اولنلر دخی زین و حلیات اتخاذی مثللو حالاتله فخر و سرور و صفا کسبیله منبسط و منشرح اولورلر. ایشته ما به النفع جوهر و مادّه بحارده حاصل اولور. بونلرك نفعی اخراجدنصکره اولدیغندن واجب تعالی حضرتلری خلق و حصل بیورمیوب یخرج عبارهٔ بلیغه سیله ادا بیورمشدر. نعمت مذکوره نك خالق و مکونی جناب باری تعالی اولمغله **(فبای آلاء ربکما تکذبان)**[242] نعم باری تعالی دن قنقیسنی و نه حجتله انکار و تکذیب ایده بیلورسکز **(و له الجوار المنشأت في البحر)**[243] و بحارده سیر و جریان ایچون منتصب سفنك اکرچه حسب الظاهر اعمال و انشاسی انسانلر طرفندن ایسه ده باری تعالی حضرتلری سفنك تمکن و جریاننه قابل بحارده قوهٔ قبولیه و قوّامه و نفس سفنك اخشاب و حدید مثللو مادّه (47) لرینی و اسباب سوق و جری اولان هوا و حرکات و انتقالنی و سفنك طرز مخصوص اوزره اعمال و تصنیعنی ارشاد ایدر. انسانده عقل و قوهٔ نظریه و قدرت اکتسابیه یی خلق و ایجاد بیوردیغی جهتله عجز کلی ایله عاجز اولان انسانك اولبابده کی سعی مجردی لا شئ منزله سنده اولمغله سفنك ایجاد و احداثی حقیقتده واجب تعالینك خلق و قدرتیله در. بو دخی جناب حقك لطف و کرمندن بر نعمت جلیله درکه انسان آنك استعمالیله احتیاج و منافعنی جلب و استحصال و مضارینی دفع و ازاله ایدرلر. و منافع عظیمهٔ مذکوره ایله برابر سفن مذکوره **(کالاعلام)**[244] طاقم و یلکنلری طاقیلوبده یلکنلری کشاده و مرفوع اوله رق بحرده قائم اولدقلرنده انواع الوانله ملون علملر کبی منظور اوله رق قلوب ناظرینه انبساط و مسرت بخش اولور. آزادهٔ بیان اولدیغی اوزره هر قومده سفائن انواع الوانله تلوین اولندیغی

---

[240] سورة الرحمن, 55/21.
[241] سورة الرحمن,55/ 22.
[242] سورة الرحمن, 55/23.
[243] سورة الرحمن, 55/24.
[244] سورة الرحمن, 55/24.

كبى بعض قوم يلكنلرى دخى برد درلو بويا ايله بويادرلر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[245] ايمدى اى ثقلان مادى و معنوى بويله نعمت عظيمه يى مجرد لطف و عنايتندن اعطا و احسان بيوران خالق كائنات حضرتلرينك قنقى نعم باريسنى انكار و نصل تكذيب ايده بيلورسكز.

(48) ايمدى عظيم القدرت عز شانه حضرتلرى كائناتى و وقت مقدره قدر قياميچون آنده توازن و مقدارى و ثقلينك و بالخاصه انسانك كيفيت خلقتيله تمكن و محافظهٔ حيات و سلالريچون ارض و ما فيهايى و محضا لطف و عنايتندن آنلره احسان بيوردىغى انواع نعم عظمايى و عقل و نطق و اختيار مثللو مبناى تكليف و امتحانى خلق و ايجاد بيوردىغنى ادا بيوردقدنصكره عاقبت امر و غايهٔ حالى بيانله مكلفينى ايقاظ مراد و بانيسيله بيوررکه **(كل من عليها فان)**[246] من انسانده مستعمل كذلك على حرف جرى ارضه راجع ضمير اوزرينه داخل استعلايه موضوع ايسه ده هر ايكيسيده تغليبا ايراد بيورلمشدرر. معنا ارض و متعلقاتنده كى ذى روح و غيرى كافهٔ مخلوقات و بسائط و مركبات متوجه فنادر. و كائنات ممكن الذات والوجود اولمغه حاديثتى جهتله عاقبت فانيدر. و اقسام و افرادينك مشهود اولان فناسيله و استقراء و نظر و استدلال ايله ده كائناتك فنا و متوجه فنا اولوب زوال بوله جغى متحقق اولمغله عاقبت الامر محو اوله جقدر. آنجق **(ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام)**[247] ازلا و ابدا ذات الوهيتى واجب الوجود او لمسندن عالمينڈن على الاطلاق مستغنى و عظمت و كبريا كندوسنه منحصر و رحمت و رأفت و فيض عام صاحبى (49) اولان حق جل و علا حضرتلرى باقيدر. زيرا وجود آلهيسى واجبدر. واجبه ايسه عروض فنا محال و ممتنعدر. ايمدى فنانك تحققنى بيان ايقاظ عباد اولديغندن بر نعمت اولديغى كبى شو نشأنك اولى عدم اولمسى مثالنه نظراً فناى عالم اعاده نك مقدمهٔ اولاسندن معدود اوله جغى كذلك بقاى الهى اعمال مكلفينك عدم ضياعنى و جلال بارى اعمال و افعال و احوال و اعتقاد مكلفينك محاسبه سنى و استغناء ربانى عدم ظلمى و كرم سبحانى رأفت و فضل و رحمتى مؤدى و مقتضى اولوب بونلر مكلفين ايچون بشقه بشقه نعم جليلهٔ ربانيدن اولمغله **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[248] ايمدى نعم آلهيدن قنقيسنى انكار و نه حجتله تكذيب ايده بيلورسكز.

---

[245] سورة الرحمن, 55/25.
[246] سورة الرحمن, 55/26.
[247] سورة الرحمن, 55/27.
[248] سورة الرحمن, 55/28.

و جناب حق اجرام و كائناتك فاطر و خالقى اولمغله **(يسأله من فى السموات والارض)**[249] من و فى بالاده بيان اولنديغى كبى على طريق التغليبدر. معنا ظاهر و باطن سموات والأرض و ما بنهماده كى هر شئ و انفس و اجرام و افراد كائنات و اشخاص عوالمك هر بريسنك خالقنه ضرورت احتياجلرندن كرك ذات و صفات و كرك سائر امور و احوال و كيفياتلرنده احتياجاتلرينى بونلر نطقا ياخود حالا ياخود طبعا بارى تعالى دن استدعا و تذلل ايله استرحام ايدرلر. **(كل يوم هو في شأن)**[250] (50) عطالت و فتوردن مبرا اولان واجب الوجود فعال لما يشاء حضرتلرى هر آن و زمان خلق و تكوين و ابداع و افناء شئونات مثللو افعال و شاننده دائم و قائم اولمسندن مشيت الوهيتى وجهله احتياجات مخلوقى اعطا و اسعاف و نيچه اشيا و اشخاص احداث و نيچه لرينى افنا و هر شيئى آنا فآنا تربيه و ايصال كمال و قضاء ربانيسنك تعلقى وجه اوزره نيچه احوال و اموری تجديد و نيچه موجودى اعدام و نيچه معدومى ايجاد ايلر. و ابوالدرداء حضرتلرينك روايتى اوزره نيچه قومى رفيع و نيچه لرينى وضيع قيلمق و نيچه مشكلاتى حل و كشاد و تسهيل و ذنوبى مغفرت اتمك شان عظمت و كبرياسندندر[251].

شو نظم جليل عطالت بارى يى تعالى عن ذلك علوًّا كبيرا مستلزم اولان اقوال يهودكه بارى تعالى ارض و سمايى التى كونده خلق بيوروب يدنجى سبت كوننده استراحت ايلدى. و نصارى يوم سبتى بالتحريف استراحت بارى يوم احددر ديرلر. بونلرك ذهاب فاسده و اقوال باطله لرينى رد و ابطال ايدر. زيرا استراحت يا عطالت و ياخود ضايع اولان قوت و قدرتى استحصال الجا آتيله در. واجب الوجود حقنده ايسه عطالت و ضياع قدرت نقيصه سى محال و ممتنعدر. كذلك بارى تعالى يالكز اصل اولى خلق و تكوين بيوردى ديان (51) طبيعيون و حكمانك بو قوللرينى دخى رد و ابطالدر. بونلرك قول مذكورلرينك بطلاننك حجج و براهينى بالاده بيان اولندى. **(فباى آلاء ربكما بكذبان)**[252] احسان احتياجات و مرجع استرحام و استدعانك يالكز ذو الكرم والعطا اولان بر الله اولمسى و احتياجات مخلوقى احسان و اسعاف و هر شيئى تربيه و ايصال كمال و ترفيع و توضيع قوم و نيچه لرينى احداث و نيچه لرينى افنا و

---

[249] سورة الرحمن, 55/29.

[250] سورة الرحمن, 55/29.

[251] إنه (الله) يذل أمما كثيرة، ويعز آخرين كثيرا، ويكشف الكربات، وييسر الأمور، ويغفر الذنوب». وأوضح » ذلك بالنقل من روايات كثيرة صحيحة عن أبي الدرداء (رضي الله عنه) في مسائل العلم والتواضع ورفاهية (13) المجتمعات(الترمذي، العلم, 5,2655; البخاري، العلوم, 34; مسلم، علم,

[252] سورة الرحمن, 55/30.

مشكلاتی حل و تسهيل و ذنوبی مغفرت مثللو الطاف آلهيسی اسلاف و اخلافه نعم جليله دن اولمغله نعم آلهيه نك قنقيسنی نه حجتله انكار و تكذيب ايده بيلورسكز **(سنفرغ لكم ايها الثقلان)**[253] فراغ قصد معناسنه اولديغنه كوره معنای نظم جليل ای ثقلان عدالت آلهينك مقتضاسی اولان مكافات و مجازاتكزه دليل اولان محاسبهٔ اعمال و آثار اعتقادكزی استقبال قرييده طلب ايدرم. كل آت قريب. شو نظم جليل كفران نعمتله عصيان امر آلهی ايدنلر ايچون ايقاظ و تهديد و شكران نعم و اطاعت امر باری ايدنلر ايچون ترغيبدر. و لفظ فراغ فرغ زرخه اذا تجرّد مثللو تجرّد و خلا معناسنه اولديغی حالده معنای نظم جليل ای ثقلان كمال عجز و ضعفكزی غايت يقينله بيلوب كفران نعمت و مجازاتدن احتراز ايتمكز ايچون سزی بر قيد (52) ايله تقييد ايتميوب فراغ مطلق ايله تفريغ و تجريد و خالی عن التقييد ايلرم. او حال فراغكزله (ان استطعتم ان تنفذوا فانفذوا من اقطار السموات والارض لا تنفذون الا بسلطان) ديمك اولوب بو صورتده **(فبای آلاء ربكما تكذبان)**[254] نظم جليلنك آره ده ايراد بيورلمسی فراغ و تجريد مذكور مستقلاً بر نعمت آلهی اولديغندن آنك بيانيچون اتيان بيورلمش اولور. و حرف ندانك تكرری مابعدنده كی بيانات مهمه يی كمال دقت و نظرده تعميقی جلب و دعوتی تأكيد بلاغتيچوندر .

كله لم بعض مفسرين رحمهم الله تعالی نظم جليل مذكوری يوم قيامتده حساب و جزاكز ايچون سزی ای ثقالان تجريد ايدرز. زيرا يوم مذكورده جناب حق حساب و جزا و مكافاتدن بشقه فعلك فاعلی اولماز ديو تفسير ايتمشلر ايسه ده بو بيان افعال الهی يی تحديد و تخصيص ديمك اولوب والحالة افعال و علم بارينك حد و حصری ممتنع و محال اولديغندن تحديد لايق اولمز. مكر اللّهمّ تحديد و تخصيص مذكور يالكز ثقلين حقنده اوله. **(فبای آلاء ربكما تكذبان)**[255] قبل الالزام حكمدن طلب محاسبه كذلك ترغيب و ايقاظ و تهديد كذلك تفريغ و اخلا و تجريد نعم الهيه دن بر نعمت اولمغله (53) جناب حقك قنقی نعمتنی نصل انكار و نه برهانله تكذيب ايده بيلورسكز.

(يا معشر الانس والجن ان استطعتم ان تنفذوا من اقطار السموات والأرض)[256] ای معاشر انس و جن سزی تقييد و توقيف مثللو موانعدن مجرد و خالی قيلرم. آزاده و سربستسكز. شو حالده ذاتا و صفتا اكر مقتدر ايسه كز ملكوت سموات و ارضمدن و قنقی

---

[253] سورة الرحمن, 55/31.
[254] سورة الرحمن, 55/32.
[255] وقد كتبت هذه الآية زيادة.
[256] سورة الرحمن,55/33.

جهات و اقطارندن ديلر ايسه كز اورادن **(فانفذوا)**[257] چيقك كيديكز. ظاهر و بديهيدركه **(لا تنفذون)**[258] ملكوتمدن خروجه قدرتياب دكلسكز. چيقوب كيده مزسكز. خلاصهٔ معنا شو نشائه ده امر و نهى مثللو قضا و تكليفات و تقديرات ربانيه مى و نشائهٔ اخرى ده حساب و جزا مثللو احكام الهيه مى كريه كورر ايستمزسه كز قدرتكز وار ايسه هر قنقى جهات و اقطارندن ديلرسه كز اور ادن ملكوت سموات و ارضمدن چيقيكز كيديكز. حالبوكه خروجه مقتدر دكلسكز. و بديهياتدندركه قضاء سبحانيه مدن فرار و ملكوتمدن خروج قابل اولمز. **(الا بسلطان)**[259] انجق قضاء ربانى و ملكوت الهيه مه غلبه و مقاومت ايده جك قوهٔ قاهره و غالبه ايله قابل اولور. و ضروريدركه فاطر فطرت و خالق كائنات و قادر كل (54) شى اولان جل شانه حضرتلرينك قوهٔ كليهٔ قضا و ملكوتنه غالب اولور. قوهٔ قاهره نك اڭ عاجز و ضعيف مخلوق اولان اى معاشر انس و جن سزده وجودى دكل تخيلى و امكان تصورى بيله محال اندر محالدر. بدن و وجود ايله خروجك امتناعى بديهى و ظاهر اولديغى كبى افكار و تصورله خروجك امتناعى دخى ضروريدر. زيرا مخلوقدن هر كيم اولورسه اولسون معلومات و ملكوت اللهى قنقى جهتدن تصور ايدرسه مدت العمر تصور ايتسون. و اول بابده هر نه قدر اتعاب ذهن و تمديد تصور ايتسه واصل اولديغى حدّك ملكوت و امكان و معلومات بارى تعالينك نهايت و غايتيدر ديو جزم ايده مز. اعنى منتهاى تصورينك ما وراسنده ملكوت الله اولمديغنى قطع و جزم ايده مز. نره ده قالديكه ايلرو كيچه بيلسون. اول بابده افكار و تصورك غايتى عجز و حيرتدر. بو صورتده ملكوت الامكان و تكوين اللهى خلائقك احاطهٔ فكرى مخالدر. زيرا ملكوت الله و تكوينات بارى علم الهيسنه و معلوماتنه مطابقدر. و علم بارى ايسه ممكن و ممتنعه شاملدر. و مادام الأمر كذلك معلومات بارى يه تصور نهايت محال اندر محالدر. برده قادر مطلق جلّت عظمته حضرتلرينك عدمده كون و ملكوت خلق و تكوينه قدرت باهره سى دركار و شامل (55) اولديغندن عدمى على حاله تركله اعنى عدمى اعامله اول عدمده كون و ملكوت خلق و تكوينى قدرت باهرهٔ الوهيتنده سيان اولديغندن عدمى اعدامدخى تكوين بارى و افعال الهى جمله سندن اولمغله ملكوت الله و تكوين قادر و معلومات علميى جلت قدرته فرض نهايت و تقدير حد دخى محال و ممتنعدر. و مادام الحال كذلك

[257] سورة الرحمن, 55/33.
[258] سورة الرحمن, 55/33.
[259] سورة الرحمن, 55/33.

خلائقك عجزی و بالخاصه کمال عجز و ضعفی درکار و بدیهی اولان انس و جنك ملکوت اللهدن بدنا و فکرا و تصورا خروجنك امتناعی ضروری و بدیهیدر.

شو آیت جلیله خلائقك عجز کلیسنی اعلام و قابل شك و تردد اولمیان بر درجهٔ نهایه ده خلائقی عاجز قیلمغله باب تبکیته درجهٔ غایهٔ عالیه و قصوای مراتب بدیعه ده نظم بدیع و جلیلدر.

بعض مفسرین کرامك بو نظم جلیلك تفسیرنده ملکوت الله اوزرینه ابدانکزله نفوذ و عروج ایده میوب افکارکزله عروج ایدرسکز دیو ایتدیکی تفسیر اسلوب ادای نظم جلیله غیر جددیر و حقیقتدن بعیددر. خلائقی کمال عجزینی اعلام ایده رك ایقاظ نعمت عظمادن اولمغله **(فبای آلاء** (56) **ربکما تکذبان)**[260] منعم مطلق حضرتلرینك قنقی نعمتنی انکار و نه برهانله تکذیب ایده بیلورسکز.

خالق کائنات حضرتلری اکوانی و انده ابداع بیوردیغی طبایع و توازنی و کیفیت خلق انس و جانی و احسان بیوردیغی نعم جلیله یی و تکلیفات الهیه سنی بیان بیوردقدنصکره نشائهٔ اخرانك تحقق وقوعنی و بدایت حالیله غایت احوالنی بیانله ایقاظ خلق مراد باریسیله بیورورکه **(یرسل علیکما شواظ من نار ونحاس فلا تنتصران)**[261] شواظ لهب و حرارت نحاس ضمله در. ائمّه قرّادن ابن عمر و یعقوبك موافقتی و ابن کثیرك قرائتی اوزره کسرله قرائت اولندیغی حالد نار اوزرینه معطوفدر. دخان واصل و مبلغ اصلدر. هر ایکیسنه کوره معنای نظم جلیل کائناتك قیام و مدت دوامی حقنده فاطر فطرت عز شانه حضرتلرینك فطرت کائناتده تقدیر بیوردیغی حد مقدره منتهی و زمان معین منقضی اولدقده کائناتده مودوع و مطبوع اولان و بالاده بیان اولنان توازن و ضوابطه وهن و فساد و فتور و خلل عارض اوله رق انتظام کائنات متغیر و ضوابط و توازن متخلل اولمغله (اذا زلزلت الارض زلزالها)[262] کذلك (و اذا الارض مدت و القت ما فیها و تخلت)[263] نظم جلیللری و امثالی آیات بیناتك صراحات(57) و دلالات واضحه سی اوزره ارض تزلزل و دوام زلزال و شدتندن یر یر حاصل اولان شقوق و ثقوب و رخنه های و فروجدن مطمورهٔ ارض و طبع عناصرنده اولان ناردن حرارت و لهب و دخان توارد و یا ارضك خلقت اولی و مبلغ اصلی اولان ناردن فوران و تهاجمله متوارد اوله رق واقع اولان هول و هجوم لهیب و دهشت حال و ناردن خلاصه هر نه قدر سعی و غیرت و ای

---

[260] سورة الرحمن, 55/34.
[261] سورة الرحمن, 55/35.
[262] سورة الزلزلة, 1.
[263] سورة الانشقاق, 3-4.

ثقلين بربريكزه مرتبهٔ غايه ده نصرت و معاونتله تناصر و تعاون ايتسه كز بيله او هولى ممانعت و دفع ايده مز. و تعاون و تناصركز هيچ بر فائده يى مفيد اولوبده خلاصله نصرتياب اوله مزسكز. نره ده قالديكه على الانفراد خلاص بوله سكز. بو حالك محقق اولان وقوعنى نظر حكمت و استدلال عقل ايله تذكر و تفكر ايده رك اعتقاد و افعال و احوالكزده وزن عدلى تخسيرله كفران نعمت ايتميك. واقع اوله جق حال هول انكيزى بيان تيقظ و انتباه ايچون نعمت اولمغله **(فبای آلاء ربكما تكذبان)**[264] بارى تعالى نك قنقى نعمتنى انكار و نه برهانله تكذيب ايدوب كفران نعمته اجتسار ايدرسكز .

وقتاكه زلازل و هول حال درجه درجه كسب شدتله كائنات محو و فنا و اصلنه عودت و مبدأنه رجعته مبادرت و توجه ايتدكده **(فاذا انشقت السماء فكانت وردة كالدّهان)**[265] (58) وردة بمعنى حمراء و دهان اديم احمر ياخود مذاب معنالرينه در. معناى نظم جليل آنفا ذكر اولنديغى اوزره ضوابط و توازنك فساد و انخلالندن استعيذ بالله (انّ زلزلت الساعت لشيء عظيم)[266] و (و اذا السماء كشطت)[267] و (اذا السماء انفطرت و اذا الكواكب انتثرت)[268] مثللو آيات حكم بياناتك مضامين منيفه سى اوزره زلازل و شدائدله ابتدا و آنا فآنا دهشت زلازل كسب شدت ايده رك اجرام كائناتده حاصل اولان شقوق و فروجدن فوران ايدن لهيب و نار و اجرام عالم حين سابقنده ثابت اوله ميوب بالطبع سرسرى وجوده شدائد مصادماتلرندن غبار و شو حال شدائدله خمور غالبلرى اولان آتش و لهيب و حرارتدن مواد غباريه دخى ارييوب فضاى عالم شدت حرارت و آتشدن اديم احمر كبى جوّ حمرادن عبارت قالقوب و او حالكدخى دوامنى موجب اولان كيفياتك زوال و انقراضندن محو اوله رق فنانى كلى واقع اولور. واندنصكره استعيذ بالله (وان عليه النشأة الأخرى)[269] حكمت باهره سى موجبنجه عجز و عطالتدن مبرّا و سابقى مثللو نيچه عوالم خلق و تكوينه قدرت باهرهٔ عظيمه سى هويدا اولان حكيم مطلق جلت عظمته حضرتلرى نشأهٔ اخرى نك خلق و تكوينه توجه و اقبال بيورر.

(59) كله لم اكثر حكما و جمهور طبيعيون و ماديونك مدققين و معمقينى بو كائناتك خراب و محو و فانى اوله رق اصل اوّله عودت و رجوعنى دلائل مادّى و طبيعى و براهين حكميه ايله استدلال و اثبات ايده رك فناى عالمى تصديق و اقرار ايدرلر. شو قدركه اصل

---

[264] سورة الرحمن, 55/36.
[265] سورة الرحمن, 55/37.
[266] سورة الحج, 22/1. (هذه الآية كتبت خطأ في الكتاب المطبوع، وقد كتبناها هنا مطابقة لأصل الكتاب).
[267] سورة التكوير, 81/11.
[268] سورة الانفطار, 82/1-2.
[269] سورة النجم, 53/47.

مذكور بر نشأۀ ديكر تكوينى اقتضا ايدرمى يوخسه اتمزمى. و بتعبير آخر علت اولى و اصل اول اشبو كائنات محو و فنا اولدقدنصكره ديكر بر عالم معلول اعنى روز جزا و مكافاتك خلق و تكوننى ايجاب ايدرمى ايتمزمى. محصل كلام روز قيامت و نشأۀ اخرى ايجاد و خلق اولنورمى اولنمزمى. ايشته بوراده متردد و متحيردرلر.

بونلرك اشبو تردد و تحيرلرى اشبو عالمك خلق و تكوننده مصدر عالم و خالق كائنات جلت عظمته حضرتلرندن يالكز اصل اول بالايجاب صدور و تكون ايلدى. و او اصلدن معلول آخر و آندن معلول آخر ثم فثم كائنات بالايجاب تكون ايلدى ديو ذهاب و اقواللرينك فساد و بطلانى دلائل و براهينيله بالاده بيان و بونلرك ذكر اولنان ذهاب و اقواللرى افعال بارينك عطالت و علم و معلومات سبحانينك محدوديتنى و اقرار و تصديق ايلدكلرى كمالات الهينك نقصانيتنى استلزام ايلديكى بو ايسه محال و ممتنع اولديغى (60) تفصيلاتيله اتيان اولنمشدى.

ايشته فناى عالمدنصكره يوم جزا و مكافاتك وقوعنده كى تردد و تحيرلرى دخى ابتداده كى ذهاب و اقواللرينك متفرعاتندن اولوب ذهاب مذكورلرى باطل و بطلانى براهين عقليه و حكميه ايله ظاهر اولديغى كبى تردد و حيرتلريدخى واهى و فاسد و فسادى حجج عقليه و حكميه ايله دخى امر بارزدر. زيرا بو تردد و حيرته ذهاب و انده ثباتلرى دخى اولكى ذهاب و اقواللرينك استلزام ايلديكى كافۀ هجنت و بطلانى مستلزم اولمغله بونكدخى بطلانى براهين حكميه ايله ظاهر اولديغى مثللو استلزام مذكوردن بشقه اوله رق دخى خلاصۀ مواليد و زبدۀ مركبات اولوب عقل و فكره و افعال و اعماللرنده استطاعه و اختيار و اراده يه مالك اولوب حيّ و عاقل و مختار اولنلر كافۀ افعال و اعمال و اعتقاد وكافۀ احوال اختياريه لرنده ما خلق لهه موافق عدل و استواء وزن امورله مكلف بولنملرى اقتضاى حكمتدن ايكن اكرچه نشأة اخرى و يوم حساب اولميه جق اولسه ايدى او مثللو عاقل و مختار ومالك استطاعت اولنلرك تكوين و خلقتى مهمل و بالتعلق والارتباط كائناتك خلقتى عبث و حكمتك باطل و اقتضانك مقتضادن تخلّفى لازمكلوردى. بو لزوم ايسه باطل (61) و بطلانى براهين حكميه ايله ثابتدر.

كذلك واجب الوجود تعالى و تقدس حضرتلرينك حكمت بالغه سنى و مقتضانك مقتضيدن عدم تخلفنى كروه مذكور تصديق و اقرار ايلدكلرى حالده تردد و تحير مذكولرينك استلزام ايلديكى مهمليت عبثيت خلق بسط اولنان تصديق و اقرارلرينه كليا منافى و مغايردر. و استعيذ بالله (وما خلقنا السموات والارض و مابينهما لاعبين)[270] اى عابثين كذلك (ايحسب

[270] سورة الدخان, 44/38.

الانسان ان يترك سدى)[271] اى مهملا لا يجازى على اعمالهم حكمت باهره سى اقتضاسنجه عطالت بارى و محدوديت علم و افعال سبحانى و بطلان حكمت حكيم ذو الجلالى و خلقت اكوانك مهمل و عبثيتنى مستلزم اولان واهى و مغاير براهين حكميه و مخالف اقوال و اقرار مبسوطه لرى اولان بر تردد صرف و تحير مجرددر. و حتى دلائل نقليه و براهين عقليه و حكميه دن تجريد نظر اولنديغى حالده بيله قلوب و اذهان و افكار افعال و اعمال عاقلين و مختارينك مكافات و مجازاتى لزومنى و خلقت كائناتك عبث اولمق منافئ حكمت اوله جغنى تصديق و حكم ايدر. (استفت قلبك) قضيه سى حكمت مصدقه دندر .

بو صورتده بر مقتضاى حكمت حكيم مطلق و بر فحواى كل يوم هو في شأن علّام و فعّال و فتور و عطالتدن منزه (62) و متعالى و جميع كمالات حقيقيهٔ تفصيليه يى مستجمع حكيم على الاطلاق عز شانه حضرتلرينك اشبو نشأهٔ اولى يى خلق بيورديغى كبى روز جزا و مكافات اولان نشأهٔ اخرايى دخى خلق و تكوين بيوره جغى محقق و دركاردر. يارب طائفهٔ مذكوره نك نظر و عقول و ازهانلرينى هدايت قرآنكه قرين ايله. **(فيومئذ لا يسئل عن ذنبه انس و لا جان)**[272] ايمدى اجرام كائناتك تزلزل و انتقاض و مذاب و محويتيله فضاى عالم جوّ حمرا و او حالدخى محو و فنا ايله معناى عدم و مفهوم نيست تحقق ايده رك نوبت سكون حاصل اولدقده خلائق اشبو نوبتده افعال و اعمالندن مسئول اولمز. زيرا انلر اول نوبتده لا شئ اولملريله طور راحتلريدر. ايشته كفران نعمتله تخسير وزن عدالت ايدن مجرمينك سكون مدتنده مسئول و معذب اولماملرى انلره بر نعمتدر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[273] شو نشأه نك آوان قيامنده انواع نعمله انعام ايلديكى كبى يوم حساب و عذاب و مكافات اولان نشأهٔ ثانيه نك قيامندن اول نوبت سكونده ثقلينى موقع سؤاله كتورميوب سكون و راحت نوبتيله انعامى بر نعمت ديكر اولمغله بارى تعالينك قنقى نعمتنى انكار و نه حجتله تكذيب ايدرسكز .

(63) وقتاكه واجب تعالى حضرتلرى نشأهٔ اولى نك خلقت و احوالنى و انتقاض و فناسى كيفياتنى و بعده نوبت سكون طورينى ذكر و بيان بيوردقدنصكره نشأهٔ ثانيه نك احوالنى بيان بيورمق مراديله بيوررکه **(يعرف المجرمون بسيمٰيهم فيؤخذ بالنواصى والاقدام)**[274] شو نظم جليلك معنا و تفسيرينى بياندن اول معلوم اوله كه (تعيين الوظائف في حق المتشابهات) نام تركى كتابمزده ايضاح اولنديغى اوزره عقول بشر و فكر و نظرى حسب الفطرة علل و

[271] سورة القيامة, 75/36.
[272] سورة الرحمن, 55/39.
[273] سورة الرحمن, 55/40.
[274] سورة الرحمن, 55/41.

اسباب مادی دائره سنده دائر اولديغندن اول دائره نك ما وراسنه بالضرور استدلال عقل ايله وصول قابل الحصول اوله ميه جغندن و نشأۀ ثانيه احوالی دائرۀ عقلك ما وراسنده اولمغله احوال و كيفيات روز جزا قوۀ عقل و فكر و نظرله بيلنه ميه جكی كبی عالم آخرت شو نشائه ده محسوساتدن اولمديغندن اعنی مبصراتدن دكل كه قوۀ باصره ايله ملموساتدن دكل كه قوۀ لامسه ايله مذوقاتدن دكل كه قوۀ ذائقه ايله مشموماتدن دكل كه قوۀ شامه ايله مسموعاتدن دكل كه قوۀ سامعه ايله بيلنسون. كذلك عالم آخرت متواتراتدن دكل كه اعنی نيچه لری عالم آخرتی كورمش و كلمشده تفصيل احوال و كيفياتندن على طريق التواتر بزه نقل و حكايه ايتمش يوق كه تواترله (64) بيلنسون. بو صورتده عالم آخرت استدلال عقلی ايله بيلنه مديكی كبی قوۀ حاسه و تواترله دخی بيلنمك ممكن اوله ميوب آنجق قوۀ عقلی و نظريدن عالی و انك مافوقنده اولان برقوۀ قدسيۀ درّاكه ايله بيلنه بيلوب اول قوۀ عاليه ايسه آنجق قوۀ نبوتدر. زيرا قوۀ نبوت قوۀ عقلك ما وراسنده كی احوال و اموری اقتباس و درك و اذعان ايدر. آنك ايچون اول قوۀ عاليه نك اصحابی مغيباتدن اخبار و معجزات اصدار ايدر. بو صورتده تفصيل احوال يوم قيامت حقنده صدق نبوتی معجزات و احوال و اخباراتنده نظر و استدلال ايله ثابت و متحقق اولان نبی ذيشانك اخباری خبر صادق اولمغله اول نفوس زكيه نك اخبارينی جزم و تصديق لازمكلور. غاية ما فی الباب احوال روز قيامت حقنده عقال و نظرله آنجق عطالت آلهی و نهايت افعال بارى تعالى نك ممتنع اولمسی و افعال عاقلين و مختارينك مهمل اولمسنك منافئ حكمت حكيم بولنمسی مثللو دلائل ايله يالكز نشأۀ ثانيه نك وقوعنه علم اجمالی استحصال اولنه بيلوب حساب و مكافاة و عقاب و مجازات و صفا و عذاب مثللو تفصيل احوال قيامته علم تفصيلی بر وجه مبسوط صدق نبوتی ثابت و متحقق اولان انبياء ذيشانك ءم بيان و اخباريله حاصل اولور.مع هذا احوال (65) مذكوره ذاتنده ممكن و قدرت الهی يه مستند اولوب قدرت الهی يه ايسه قطعا مانع و مزاحم يوقدر. كذلك اشبو نشأۀ اولی و آنده كی شئونات الم و جزا و عذاب و صفا بر مثال عبرت نمادر. معنای نظم جليل ايمدی طور سكون اولان معنای عدم و مفهوم نيست منقضی و نشأۀ اخری قائمه اولوبده مكلفيندن هر بريسی ما خلق لهنه صرف و آنده استعمال ايچون يد امانتنه توديع بيوريلان سرمايۀ عقل و استطاعه و اراده نك حسابنی ويرمك ايچون ديوان عدالت بارى يه احضار اولندقده وديعۀ بارى اولان سرمايۀ مؤتمنه يی ما خلق لهنك غيريده صرف و استهلاك ايدن اعنی وجود و وحدانيت آلهی يی انكار وشرك و تثليث و خالق و منعم حقيقينك غيری يه عبادت و نيچه حكم و معجزات و براهين قاطعه ايله رسالت و نبوتی ثابت اولان نبي ذيشان و رسول رب متعالك رسالتنی تكذيب و روز جزانك

وقوعنى انكار وتخسير ميزان عدل ايله كفران نعمت خدا ايدن مجرمين كفران نعمت و سيئات جسيمه لرندن مستحق اولدقلرى جزا و عقوبات عظيمه يى تيقن ايتملرندن سيمالرى قتل و اعدام ايچون موقع سياسته كتوريلان مجرمينك سيمالري كبى موحش و مدهش و حزين و چونكه سياسات دنيانك المى(66) موقت و عقوبات روز جزانك عذابى ايسه دائم و ابدى اولديغندن سيمالرى دها اوحش و انفر اولديغندن آنلرك كافر نعمت و خائن امانت اولدقلرى (لسان الحال انطق) حكمنجه سيمالرندن معلوم و مجزوم اولمغله دنياده جنايات جسيمه اصحابنى ياقه ياچه ياقه ليوب بلا امان سجنه القا ايلدكلرى كبى كافر نعمت و خائن امانت اولان مجرمين مرقومه دخى ياقه ياچه اخذ اولنه رق محل عقوبت و مكان جزا و عذاب اولان جحيمه القا اولنوب بو صورته مشركين وك افرين اوّل امرده اهل محشردن تفريق و صحن محشر انلرك ثقلت و تزاحم وجود كفر آلودلرندن تميز اولنور.**(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[275] كافر نعمت خائن امانت اولان مشركين و كافرينك تفريقى شدت مزاحمه نك بر درجه موجب خفتى اولمغله سائرلريچون نعمتدر. ايمدى جناب اللهك قنقى نعمتنى تكذيب ايده بيلورسكز. **(هذه جهنم التي يكذب بها المجرمون)**[276] اول مجرمينه سزك كبى جرائم جسيمهٔ شرك وك فر اصحابنك وجودينى انكار و اولبابده كى اخبار رسلى تكذيب ايلديكى جهنم ايشته شو القا اولنديغكز جهنمدر ديو اخذ و القـا ايدن مأمور طرفندن و ياخود جهنم مأمورى جانبندن توبيخ اولنور. «استطراد» دنياده دخى جرائم جسيمه (67) مكرره و شقاوت مستمره اصحابى يقالنوبده حبسه القا اولندقده اخذ و القا ايدن و ياخود مأمور حبسخانه طرفندن او يولده توبيخ اولنديغى واردر .

(يطوفون بينها وبين حميم آن)[277] حريق ايچنه و ياخود دكزه دوشن آدمك غايت خلجان و اضطرابندن متلاشى و اوته يه برويه متردد و ساعى اولديغى كبى او مجرملر جهنمده شدت خلجان و اضطراب و الم و تأثرلرندن آتش و شديد الحرارة آب كرم بيننده تلاش و سعى و تردد ايدرلر. على طريق التهكم يطوفون بيورلمشدر **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[278] **(ولمن خاف مقام ربه جنتان)**[279] عقائد و افعال و احوال و اعمال عبادك محاسبه سنه جناب حقك قيامنى و ياخود موقف حسابنى ايمانله بارى تعالى يى توحيد و رسل و بعثنى بالتصديق

[275] سورة الرحمن, 55/42.
[276] سورة الرحمن, 55/43.
[277] سورة الرحمن, 55/44.
[278] سورة الرحمن, 55/45.
[279] سورة الرحمن, 55/46.

طلبا لمرضاة الله تعالى سعى و عمل و عمله اخلاص و مناهيدن اجتنابله شكران نعمه سعى و ربه متوجه اوله رق عظمت باريدن خائف اولان و ياخود مقام خائفده اولنلر ايچون برى اعتقاد و اعمال و ترك معاصيسى ايچون ديكرى فضل ربانى اوله رق ياخود برى جسمانى ديكرى روحانى اوله رق ايكى جنت و دار سرور ابدى واردر. و جناب منعم جل جلاله حضرتلرى انلره (68) ذوق سرمدى و مقام ابدى اوله رق اول ايكى نوع جنتى احسان ايدر. **(فبای آلاء ربكما تكذبان)**[280] بويله نعم و فضل عظمايى انعام و احسان ايدن بارى تعالى حضرتلرينك قنقى نعمتنى انكار ونه حجتله تكذيب ايده بيلورسكز.**(ذواتآ افنان)**[281] افنان جميع فن و ياخود جميع فنن در.و معنا جنتين مذكورتين روحانى و جسمانى انواع اثمارى حاوى و اوراق فراوانى مستصحب داللى بوداقلى و بدايع صنايع قدرتله پرورده و حسن تنظيم و تربيه اولنمش هر درلو اشجار صفا بخشايى صاحبدركه انلرك هيئات لطافت و انتظام نظر ربانسى و هر بر حدائق و اشجارك اغصان و اثمار و ظلال ممدودهٔ دلكشا و فراحفزاسيله حواس و نظر و روح و وجدان كسب سرور و صفا و انبساط و التذاذ ايدر.**(فيهما عينان تجريان)**[282] اول جنتلرك هر بريسنده كندى خلقت و فطرتلرينه متناسب روحانى و جسمانى ايكيشر ايرماق واردركه داخلين انلرى ايستدكلرى زمان ايستدكلرى مقامده ديلدكلرى وجه اوزره استعمال ايدرلر.**(فبای آلاء ربكما تكذبان)**[283] **(فيهما من كل فاكهة زوجان)**[284] ذكر اولنان جنتلرك هر بريسنده فطرتلرينه مناسب معروف و غير معروف رطب و يابس انواع فواكه واردركه داخلين ايستدكلرى زمان (69) و مكانده ديلدكلرى وجه اوزره تناول و تفكه ايدرلر.

(فبای آلاء ربكما تكذبان)[285] **(متكئين على فرش بطآئنها من استبرق)**[286] متكئين لفظ جليلى معناى جمع اولان من خاف عبارهٔ جليله سنده كى من لفظ جليلندن صفت مادحه ياخود حالدر. مفهوم نظم جليل مذكور جنتلره داخل اولنلر كمال تنعم و فخر و انبساط شان و عاداتندن اولديغى اوزره ايچى ديبادن قالين طولديرلمش شيلته و يا صدر اوزرنده كمال تنعم و فخر و انبساطلرندن ياصلانوب يان كلوب اتّكاء ايديجيلردر. بر شيلته و صدركه ايچى ديبا اولنجه

---

[280] سورة الرحمن, 55/47.
[281] سورة الرحمن, 55/48.
[282] سورة الرحمن, 55/50.
[283] سورة الرحمن, 55/51.
[284] سورة الرحمن, 55/52.
[285] سورة الرحمن,55/ 53.
[286] سورة الرحمن, 55/54.

يوزينك بها و لطافتى نصل اولور وار قياس ايت . **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[287] **(وجنا الجنتين دان)**[288] مذكور جنتلرك هر بريسنك اشجار مثمره سنك اثمار مقتطفه سى صاحبنه قريبدر. اويله دنيا اثمارى كبى زرع و تلقيح و تيمار عملياتى زحمتيله نائل و مالك اولمق و طوپلامقده دوچار مشقت اولمق مثللو عسرته و موسم اثمار انتظارى مثللو الم درونه محتاج و كرفتار اولمقسزين هر نه زمان و قنقى موقعده ارزو اولنورسه كمال يسر و سهولتله نائل و اخذ و تناول اولنمق غايتله يسير و سهلدر ديمكدن كنايه در. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[289] **(فيهن قاصرات الطرف لم يطمثهن انس** (70) **قبلهم ولاجآن)**[290] جنتانك حاوى اولديغى قصور و اماكنده ميل و رغبتلرى آنجق صاحبنه منحصر و اطاعت و انقيادلرى مالكنه مقصور دختران واردركه صاحبلرى اولان خائفيندن اوّل انس و جندن بر فرد آفريده انلره طوقونمامشدر. وانلر صاحبلرينى بولدقدنصكره دخى صاحبلردنماعدا بر فردك طوقونه ميه جغى دركاردر. **(فباى آلاء ربكما تكنوبان)**[291] **(كانهنّ الياقوت والمرجان)**[292] اول قاصرات الطرف اولان پيكران اويله كلچهره و بياض البشرة درلركه لطافت و صفا و حسن منظر و لذت نظر و صفوت خلقتده هر بررلرى كانها ياقوت و مرجاندرلر. عرب صفوت بدن و لطافت فطرت و حسن اندام و ملاحت ناصيه و سيماى حمراده يكانه اولنلرى حين وصف و ثناده (كانها الياقوت والمرجان) تعبيرينى ايراد ايدرلر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[293] **(هل جزاء الاحسان الا الاحسان)**[294] (الاحسان ان تعبد الله كانك تراه و ان لم تكن تراه فانه يراك)[295] مضمون منيفى اوزره وحدانيت آلهى و صدق رسالت حضرت نبوى و وقوع يوم حساب و جزايى جزم و يقينله ايمان و اعتقاد و خوفا من عظمت الله تعالى عبوديت تامه و اعمالده اخلاص و متوجه الى الله و متشكر نعم بارى اولنلرك جزا (71) و مكافاتى دخى اول رتبه خوف و ايمان و عبوديت و ايفاى شكرانيته متناسب ثوابدر. او ده اوصافى آنفاً بيان اولنان روحانى و جسمانى جنت و

---

[287] وقد كتبت هذه الآية زيادة

[288] سورة الرحمن, 55/54. (هذه الآية كتبت في غير موضعها.)

[289] سورة الرحمن , 55/55

[290] سورة الرحمن, 55/56.

[291] سورة الرحمن, 55/57.

[292] سورة الرحمن, 55/58.

[293] سورة الرحمن, 55/59.

[294] سورة الرحمن, 55/60.

[295] ابن ;6 ,نسائي، مواقيت ;16 ,أبو داود، السنة ;4 ,الترمذي، إيمان ;37 ,البخاري، إيمان ;1, 5 ,مسلم، إيمان 9. ,ماجه، مقدمة

نعيم ابديسيدر. **(فبای آلاء ربكما تكذبان)**[296] **(و من دونهما جنتان)**[297] قاضی بيضاوی رحمة الله عليه مثللو بعض مفسرين كرام شو آيت جليله نك تفسيرنده طائفهٔ عاليهٔ خائفينك درجة ما دوننده بولنان زمرهٔ محترمه ايچوندخی اولكی بيان بيوريلان جنتانك رتبة ما دوننده ايكی جنت واردر ديو تفسير بيوردقلری كبی ديكر بعض مفسرين رحمهم الله تعالی دخی كلمهٔ (دون) ی غير و ماعدا معناسنه حمل ايله طائفهٔ عاليهٔ خائفين ايچون اوصافی اولا بيان بيوريلان جنتاندبشقه ينه آنلر ايچون ديكر ايكی روضه دها واردر ديو تفسير بيورمشلردر. احسانك تفاوت درجاتی و افرادك اتقان و طاعاتده عدم سيان مراتبی مصدق و مبرهن اولمغله عوام و آحادك اتقان و عبوديتی عارفينك اتقان و عبوديتی درجه سنده كذلك نبی و مرسل اولميان عارفينك اتقان و عبوديتی نبی و مرسل عارف مرتبه سنده كذلك انبيا و مرسلينك درجهٔ اتقان و عبوديتی استعيذ بالله (تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض)[298] نظم جليلی وجهله (72) و بو بابده (تعيين الوظائف فی حق المتشابهات) نام كتابمزده ايضاح و تفصيل اولنديغی اوزره هر بررلرينك درجات عرفان و عبوديتلری متفاوت بولنديغی جهت لرله ثواب و نعمك درجات عرفان و عبوديته متناسب اوله جغی دخی مقتضای عدل الهيدن بولنديغندن تفسير اول دها اوفقدر. و بو صورتده حق نظم و لمن دونهم من دونهما جنتان سبكنده اولمق ايدی. لكن (لمن دونهم) عباره سنك عدم ذكر واتيانی مؤمنين موحدينك كافه سی خائفين مقربين درجه سنده صاحب عرفان و عبوديت اولملرينه جهد و سعی بيورملرينی ترغيب و اول درجه يه اولان حب آلهيسنی اشعارله شان مشار اليهمی تفخيم و اول درجه يه واصل اوله ميان ذوات كرامی دون وصفيله نوعما تحقير شائبه سندن سلب ايله حق مشار اليهمی توقير نكته سيچوندر. الله و رسوله اعلم **(فبای آلاء ربكما تكذبان)**[299] **(مدهامتان)**[300] اشبو جنتانك هر بريسی اول درجه كثير النبات و ازهاردركه شدت لطافت خضارتندن سواد الطف كورينور. اولكی جنتلرله اشبو روضه لرك بينلرنده كی فرق و تفاوت ظاهردر. زيرا آيات بينات اولكيلرده اشجار و فواكهك غالبه و اشبو جنتلرده نباتات و رياحينك كثيره (73) اولنديغنی اشعار ايدر. كذلك آيات آتيه دخی تفاوتی اشعار ايدر.

---

[296] سورة الرحمن, 55/61.
[297] سورة الرحمن, 55/62.
[298] سورة البقرة, 2/253.
[299] سورة الرحمن, 55/63.
[300] سورة الرحمن, 55/64.

(فباى آلاء ربكما تكذبان)[301] **(فيهما عينان نضاختان)**[302] اشبو جنتلرك هر بريسنده ايكيشر صو منبعلرى واردركه هر بريسندن ماء صافى و لذيذ شدت فورانله فوّار و انبساط بخش نظار اولور. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[303] **(فيهما فاكهة و نخل و رمّان)**[304] اشبو روضه لرك هر بريسنده غريب و معروف هر درلو ميوه و يمش واردر. فواكه سائره يه فضللرى حسبيله نخل و رمّان فاكهه جنسنده داخل اولدقلرى حالده تخصيص بالذكر بيورلمشدر. زيرا خورما ايله هم تفكه و همده تغذى اولنور. ايكى خاصّه يى و انارد دخى هم تفكه و همده استشفا اولنور. ايكى خاصه يى حاويدر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[305] **(فيهن خيرات حسان)**[306] خيرات خيره نك حسان حسناءنك جمعيدر. معنا جنتان مذكورتانك حاوى اولديغى اماكن و قصورده انفس و طبايعك رغبت و ارزو و روح و وجدانك مشتاق اولديغى محبوبه لرك ممتازى و لطافت خلق و خلق و تناسب اندام جهتندن سرافرازى واردر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[307] **(حور مقصورات في الخيام)**[308] حور اسم مؤنث خيراتدن بدل ياخود عطف بياندر. مقصورات (74) انك صفتيدر. معنا اول جنتلرده خيرات حساندن بدل يا خود او خيرات و حسان مذكور جنتلرك صحارى و نزهتكاهلرنده و ياخود قصور و أماكننك حديقه و مضافاتنده منصوب اوتاقلرده ميل و اقبال و اطاعت و انقيادلرى انجق ازواجلرينه مقصور مخدراتدر. وانلر واردر. **(فباي الاء ربكما تكذبان)**[309] **(لم يطمثهن انس قبلهم و لا جان)**[310] اوصافى اولا بيان اولنان جنان خائفينده كى دختران كبى بو پيكرانى دخى ازواجلرندن مقدم انس و جندن هيچ بر فرد طوقونمامش و بعد الزواج دخى طوقونه ميه جغى دركاردر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[311] **(متكئين على رفرف حضر و عبقرى حسان)**[312] متكئين منوى و معناى (من) اولان داخليندن حالدر. رفرف بساط ياخود وسائددر. حسان باعتبار المعنى رفرف ياخود عبقرى نك صفتيدر. والمعنى اول جنانه داخل اولنلر كمال نعمت و غايت امنيتله متنعم و منبسط و امين

[301] سورة الرحمن, 55/65.
[302] سورة الرحمن, 55/66.
[303] سورة الرحمن, 55/67.
[304] سورة الرحمن, 55/68.
[305] سورة الرحمن, 55/69.
[306] سورة الرحمن, 55/70.
[307] سورة الرحمن, 55/71.
[308] سورة الرحمن, 55/72.
[309] سورة الرحمن, 55/73.
[310] سورة الرحمن, 55/74.
[311] سورة الرحمن, 55/75.
[312] سورة الرحمن, 55/76.

اولنلرك شان و عاداتندن اولديغى اوزره ما به المباهات ظريف و نفيس و نفاست و لطافتى درجهٔ غايه ده عجيب ديباى خضرادن بساط و وسائد اوزرنه ياصدانوب تنعم و كسب انبساط و مباهات ايدر. و انفس و طبايع و روح و وجدانلرينك ارزو ايلديكى هر شيئك آنلر ايچون آماده بولنمسيله كمال (75) امانله بلا مبالات اكلنورلر. خفى اولميه كه برشيئك نفاست و لطافتى و صنعتده ظرافت و نزاكتى درجهٔ غايه و عجيبه ده اولورسه عربلر اول شيئك غايت نفاست و ظرافتنى عبقرى تعبيريله بيان و توصيف ايدرلر. **(فباى آلاء ربكما تكذبان)**[313] اى ثقلين و بالتغليب اى انسان ذو الكرم والاحسان اولان بارى تعالى و تقدس حضرتلرينك محضا كرم و لطفندن احسان بيورديغى روحانى و جسمانى نشأتينده كى نعم جليلهٔ لا تحصادن قنقيسنى انكار و قنقيسى رب المتعال طرفندن اولديعنى نه حجت و نصل برهانله تكذيب ايده بيلورسكز. خفى اولميه كه نشأهٔ اخرى حقنده كى احوال و آنده كى الم و نعم روحانى و جسمانى يى آيات بينات سابقه سيله جناب الله بيان بيوردى. آيات بينات مذكوره الم و نعم روحانى و جسمانى يى ايضاح و بيان بيورديغى كبى الم و نعم جسمانى يى انكار ايدن بعض اقوام و حكمانك ذهاب و اقواللرينى رد و ابطال ايدر. زيرا نشأهٔ اخرانك و آنده كى نعم و الملك ممكن الذات بولنمسى و شو نشأهٔ اولى نك مثال و عبرت اولمسى و قادر مطلق عز شانه حضرتلرينك هر ممكنك خلق وايجادى امرنده قدرت باهرهٔ الوهيتنك دركار بولنمسى و تأثيرى نيچه آثار و دلائل نقليهٔ شرعيهٔ سماويه ايله محقق و قواعد حكميه و حجج (76) فنيه ايله ده ثابت اولان ايمان و اعتقادك تأثيرى قابل انكار اوله مامسى جهتلرله كذلك نعمت مأثر قدرت اولمغله آثارك كمال و نقصانى مأثرك ميزان اقتدار و برهان قدرتى اولديغندن قدرت كاملهٔ بارى آثارده كمال اقتضا ايلديكى كبى آنده رونما و كمال آثار كمال قدرت مؤثره رهنما و اعتقاداً و عبودية واصل حوامئ حب آلهى و مظهر مرضاة سبحانى اولنلره عطا بيوره جغى حقنده سبقت ايدن وعد آلهيسى اوزره كمال انعام و مأثر احساننى دريغ و امساك ذات بارى يه كوره محال و ممتنع اولديغى هويدا بولنديغندن وحدانيت و عظمت قدرت آلهيسنى ايمان و اتقان و ايفاى حق عبوديته توجه تام ايدن طائفهٔ عاليهٔ خائفهٔ و مقربين و اصحاب يمينه مأثر كمال قدرت و لطف و عنايت اولان نعم كاملهٔ روحانى و جسمانى ايله انعام و بكام بيوره جغى محقق اولديغى كبى مأثر قدرت قدير اولان و امكان ذاتيسى دركار بولنان نعم جسمانى خصوصنده تردد و انكار ايدنلرك اول نعمت كامله دن محروم قاله جقلرى مثبتدر. **(تبارك اسم ربك ذى الجلال**

[313] سورة الرحمن, 55/77.

والاكرام)[314] كائناتك اصل وبدايتنده مبدۀ و عالم شهوددە زبده و خلاصة الخلاصه اوله رق مرأت اسما و صفات الوهيتم اولان حبيب ذيشانم كائناتى بدايع (77) قدرتله خلق و ايجاد و امور ينى تنظيم و نيچه نعمتلرى انعام ايليان و نشأۀ اخرى و آنده حسابى اقامه و مكافات و مجازات و نعم روحانى و جسمانى احساننه على الاطلاق قادر عميم الرحمة و عظيم الشان اولان رب و معبودكك متعالى اولان اسماسى مثللو رحمن اسم جليل و جميلى عالى و دائمدر. الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسولنا محمد الذى بعث نورا و هدى و رحمة للعالمين و على آله و اصحابه و اتباعه اجمعين جناب اللهه شكر فراوان اولسونكه بالاى كتابده عرض اولنديغى اوزره سورۀ جليلۀ رحمنى معرض تفسيرده عاجزانه مقدما قلمه آلوب (حكمة البيان في سورة الرحمن) توسيم ايلديكم عربى العباره كتابك لسان تركى يه نقل و ترجمه سنك ختامنه موفق بيوردى. بشريتم و قلت بضاعم حسبيله واقع اولان خطا و قصور و آثار غفلتمك لطفاً تصحيحنه عنايت بيورلمسى قارئين كرام اولى الكمال و الانصافدن مسترحم و مستر جادر .

ه جماذى الاولى سنه ١٣٠٤ وفى ١٧ كانون ثانى سنه ١٣٠٣

لسقويك متصرفي

احمد رشدى

تم

[314] سورة الرحمن, 55/78.

EK 2: Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân Adlı Eserinin Transkripsiyon Metni

(3) Tercümeʿ-i Ḥikmetü'l- Beyān fī Sūreti'r- Raḥmān

Bismillāhirraḥmānirraḥím

Ḥamd ve sücūd ve ʿibādāt mubdiʿ-i ilel ve maʿlūlāt ve fāṭır-ı fıṭrat ve tabīʿat ve keyfiyyāt ve mukevvin-i besāʾiṭ ve murekkebāt ve ẕāta munezzehün ʿani'l-miŝāl ve ʿammā ḥadeŝü'n-nefs ve't-teḫayyülāt olan Cenāb-ı Allāh'a maḫṣuṣdur ki kemāl-i lüṭf ve ināyetinden hādiʾ-i rāh ḥaḳ olan rasūlü ḥażret-i nebiyyinā Muḥammed ibn ʿAbdullāh ibn ʿAbdülmuṭṭalib ṣallallāhü ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerini bize baʿŝ ve irsāl ve vāsıṭasıyla nūr-u mubīn olan Ḳur'ān-ı Kerīm'i taʿlīm buyūrdı.

Ve ṣalāt ve selām-ü kāmile ol rasūl-i muctebā ve nūr-ı ḫudā ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām ḥażretlerine olsun ki, vaḥdāniyyet-i Bārī ve ʿaẓamet-i tafṣīliyyeʾ-i ḳudret-i İlāhī ve hikem-i māddī ve maʿnevī ve ṭarīk-i saādāt-ı dāreyni irşād ve vaḥy-i Rabbānīyi teblīġ buyūrdı.

Ve āl ve aṣḥāb **(4)** ve etbāʿına da olsun ki teblīġāt-ı Muḥammediyyeyi ḥüsn-i telaḳḳī ve aḫlāfa īṣāl ile nāʾil-i şeref-i sebḳat ve ṣoḥbet ve muḳtadā-yı ümmet oldılar.

Ammā baʿd, āzāde-i beyān oldıġı üzre Ḳur'ān-ı celīli'ş-şān kemālāt-ı dīnī ve dünyevī ve ḥikem-i māddī ve maʿnevīyeyi cāmiʿ bir nūr-i lāmiʿ-i ebedī ve aʿẓam-i niʿam ve ʿināyet-i subḥānī olmaġla kāmilīn-i sābiḳīn egerçi ānıñ baʿżı ḥikem-i dīnī ve dünyevīsini afṣāh buyūrmuşlardır.

Āncaḳ (Kem terake'l-evvelūne li'l-Àḫırīne) mefhūmu ve Cenāb-ı Ḥaḳḳ şevket ve ʿumr ve ʿāfiyet-i şāhānelerini firāvān buyūrsun ḫalifeʾ-i ḥażret-i Nebeviye ve ser-levḥaʾ-i selāṭīn-i ādile ve kāmile olan velī-niʿmetimiz pÀdişÀhımız efendimiz SulṭÀn ʿAbdülḥamīd ḤÀn-i ŜÀnī Ḥażretleriniñ intişÀr-ı maʿÀrife ve bi-taḫṣīṣ ancilÀʾ-i ḥikem-i dīnīye ḥaḳḳındaki himmet-i seniyyeʾ-i CenÀb-ı diyÀnet-perverÀneleri ÀŝÀr-ı bÀhireʾ-i celīlesi olarak ehl-i biḍÀʿanıñ ʿalÀ ḳadri'ṭ-ṭÀḳah neşr-i maʿÀrif-i İslÀmiye ḫuṣūṣuna ḫıdmetten ve abrÀz-ı muʾeŝŝir-i ġayretten gerū durmadıḳları, ahkÀm-ı Àliyeʾ-i Ḳur'Àniye'den żamīr-i ʿÀcizÀneme inkişÀfı

muyesser olan baʿżı ḥikem-i mubīneniñ īżÀḥ ve beyÀnıyla miḳdÀrımca bir ḫidmet-i dīniyede bulunmaḳ cürʾetini baḫşetmesi ve imdād-ı feyż-i füyūżÀt-ı muḳaddeseʾ-i Muḥammedī ile ʿÀcizÀne taḥrīr ve teʾlíf eylediğim (ḤaḳÀʾiḳ-i Ḳur'Àniye'den bir Nebze) ve (Ḥall-i Meseleʾ-i **(5)** ṬūfÀn) ve (Ṭaʿyīnü'l-VeżÀʾif fī Ḥaḳḳı'l-MuteşÀbihÀt) miŝillū kütüb ve resÀʾil-i dīniyeʾ-i hikemiye'niñ nezd-i erbÀb-ı kemÀl ve ḥaḳīḳatte rehīn-i ḳabūl ve iʿtibÀr oldığı ḫuṣūṣunuñ daḫī iżÀfeʾ-i şevk ītmesiyle Ḳur'Àn-ı Celīli'ş-ŞÀn'ıñ hīç olmazsa bir sūreʾ-i celīle'sini ʿalÀ ḳadri'ṭ-ṭÀḳah tefsīr ītmekliğim ciheti żamīr-i ʿÀcizÀneme şevk-Àver vürūd liẕÀlik kelbeʾ-i ḥaḳīrÀnemde muṣḥaf-ı şerīf'i dest-i taʿẓīm ile keyfe mÀ ittifÀḳ küşÀd īttiğimde ṣaḥīfeʾ-i Sūreʾ-i RaḥmÀn munkeşif olmaġla sūreʾ-i celīleʾ-i meẕkūreyi lisÀn-ı ʿarabī üzre tefsīr ve (Ḥikmetü'l-BeyÀn fī Sūreti'r-RaḥmÀn) nÀmıyla tevsīm īylediğim kitÀbıñ MaʿÀrif-i ʿUmūmiye NeẓÀret-i Celīlesi'nce taṣdīḳ ve 25 Receb senesi 1303 ve 17 NīsÀn senesi 1302 tÀrīh ve yūz ellī Àltī nūmrūli taṣdiḳnÀmesi iḥsÀn buyūrulmaġla bunuñ lisÀn-ı leṭÀfet-rasÀn ʿusmÀniyeye yine ṭaraf-ı kemterÀnemden tercüme olunması bi't-tensīb kitÀb-ı meẕkūru lisÀn- ʿusmÀniyeye tercüme īderek (Tercümeʾ-i Ḥikmetü'l-BeyÀn fī Sūreti'r- RaḥmÀn) ismiyle tevsīmi bi't-tensīb ḥamd ve ṣalÀt farīżasını baʿde'l-īfÀ ʿibÀrÀt-ı vÀżıḥa ile tercümeʾ-i maḳṣūda ibtidÀr īdiyorum. Ve mine'llÀhi't-tevfīḳ.

(6) BismillÀhirraḥmÀnirraḥīm

(E'r-Raḥmān)[315] Şū sūreʾ-i celīleʾ-i Raḥmān, Cenāb-ı Allāh'ıñ insānlara baḫş ve iḥsān buyūrdığı envāʿ-ı elṭāf ve enʿāmınıñ beyān ve īżāh-içün sevḳ buyūrulmuş īdüğünden ol maʿnāya mevżuʿ ve delil olan "Raḥmān" ṣīġaʾ-i mubālaġasıyla bi't-taṣdír berāʿat-i istihlāl belāġatı īfā buyūrulmuşdur.

Lafẓ-ı Raḥmān (raḥime) fiʿilinden maʾḫūẕ, olaraḳ mubālaġaya mevżuʿ olub esmā-i İlāhīden bir ism-i celīldir. Mubālaġa kemmiyyet iʿtibārıyla oldığı gibi keyfiyyet iʿtibārıyla da olur.

Kemmiyet iʿtibāriyle lafẓ-ı celīl, meẕkūrun maʿnāsı, neş'eʾ-i ūlā, yaʿni şū dār-ı ibtilā ve imtiḥān olan dünyāda, niʿam, lüṭf ve iḥsānı ʿumūmen muʾminīn ve muşrikīne ʿāmm ve şāmil olub, ānlara envāʿ-ı niʿam ve iḥsān ve ḥisābsız lüṭuf ve ʿināyātıyla merzūk ve mutenaʿʿim īden; ve keyfiyet iʿtibāriyle maʿna-yı lafẓ-ı celil **(7)** meẕkūr, ẕāt ve ṣıfātında vaḥdāniyyetini īmān ve īḳān ile evāmirīni imtiŝāl ve

[315] Rahmân Sûresi, 55/1.

nevāhīsinden ictinābla ḥaḳḳ-ı ibtilā ve imtiḥānı īfā ile şākir-i niʿmet olanlara, neş’eʾ-i uḫrā, yaʿni yevm-i cezā ve mukāfāt olan rūz-i rustaḫīzda niʿam-ı bī-nihaye ve ʿināyāt-ı sübḥāniye ile bikem īden Cenāb-ı Ḥaḳḳ cellet ʿaẓametühū ḥażretleri **(ʿAllame’l-Ḳur'ān.)**[316]

Cibrīl-i Emīn vāsıṭasıyla Ḳur'ān-ı Kerīm'i Nebiyyinā Ḥażret-i Muḥammed ibn ʿAbdullāh ibn ʿAbdülmuṭṭalib el-ʿArabī el-Hāşimī el-Ḳurayşī Ḥażretlerine inzāl ve ol Cenāb-ı Āli’ş-şān’ıñ ḳalb-i munevver ve mucellāsında ol derece ḳuvveʾ-i derrāke ve fihāme ve şımāḫ-ı muḥarrar ve muʿallāsında ol rütbe kuvveʾ-i semāʿa ve ḥāsse ḫalḳ ve ibdāʿ buyūrdı ki letāʾif-i munezzileniñ elfāẓını ve ānıñ muḥkemāt ve muteşābihātından meʿānī ve işārāt ve rumuzāt ve ahkām-ı ʿāliyeʾ-i muḳaddesesine ʿale’l-fevr derk ve iẓʿānla ḫalḳa teblīġ ve taʿlīm buyūrdı.

Maʿlūm ve meşhūddur ki meŝelen mıḳnāṭısda sāʾir tīmūri ceẕb ītmek ḫāṣṣası var īken ādī tīmūr ve nuḥās ve emŝāli meʿādinde ol ḫāṣṣa mevcūd değildir. Keẕālik āltūnuñ levn ve ḫavvās-ı sāʾiresi bāḳırda yoḳdur. Ve yāḳūt ve zümrüdde olan ḫāṣṣa diğer aḥcārda mevcūd değildir.

Dīmek īsterīm ki, meʿādin ve aḥcār ve eşcār ve nebātātıñ her birinde olan ḫavvāṣ diğerinde olmayub, beynlerinde küllī ve cüzʾī tefāvüt **(8)** oldıġı gibi, ḳulūb ve eẕhān ve ḫavāṣṣ efrād-ı insānda daḫī sürʿat-i derk ve fehm ve dereceʾ-i istifāża ve iḳtibāsda ḳābiliyet ve istiʿdād cihetlerince pek büyÿk farḳ oldıġı ŝābit ve muḥaḳḳaḳtır.

Dīmek īsterīm ki, her nevʿiñ efrād-ı beyninde tefāvüt oldıġı gibi, ḫulāṣaʾ-i ʿālem ve murekkebāt olan nevʾ-i insānıñ zübde ve ekmeli olan enbiyā ve murselīniñ ḳulūb-i muṣaffā ve mucellāları, üḥād-ı nās ḳulūbünden pek çok ʿālī ve üḥādıñ muṭṭaliʿ olamadıkları niçe daḳāyıḳ ve maʿānīye vāḳıf oldıkları miŝillū bū ṭāʾifeʾ-i celīleniñ daḫī ḳulūb ve eẕhānı keyfiyet-i fehm ve istifāża ve iḳtibāsda dereceʾ-i mutefāvitede oldıġı ve bir de Ḳur’ān-ı Celīlü’ş-Şān ṭarīk ve vesāʾil-i saʿādāt-ı dāreyni īżāḥ ve irşādı şāmil ve her dürlü ḥikem-i māddī ve maʿnevī ve mevāʿıẕ-ı ḥasene ve veṣāyā-yı maṭbūleʾ-i muslime ve delāʾil-i ẓāhire ve berāhīn-i vāżıḥa ile saʿādāt-ı meẕkūreye dāll ve sāʾiḳ ve ḫāṣṣ ve ʿāmm’ıñ asāyiş ve emniyetine ve ḥuḳūḳunuñ ḥimāye ve muḥāfaẓasına ve mużāriyenin redd ve defʿine kāfī ve kāfil olan envāʿ-ı siyāsiyātı ḥāvī ve cāmiʿ bulunması keẕālik Ḳur’ān-ı ʿAzīmü’ş-Şānıñ ahkām ve

[316] Rahmân Sûresi, 55/2.

tekālīfi "Ḥaḳāyiḳ-i Ḳur'āniye'den bir Nebze" nām risāleʾ-i ḥaḳīrānemde beyān olundıġı vecihle Tevrāt-ı mutedāvilenin ahkāmı gibi ḳaṭʿaʾ-i şiddet ve ġılẓati **(9)** ve Anācīl-i mutārife ve maʿlūmeniñ taʿlīmātı miŝillū ebeden meskeneti muteżammin olmayub ahkām-ı menīfesiniñ cümlesi kemāl-i iʿtidāl ile muʿtedil ve ṭabāyiʿ ve ʿuḳūl ve ʿādāta evfaḳ olması ve lillāhi derrü'l-ḳāʾil "Ḳaṣīdeʾ-i Bürde" ṣāḥibi[317] raḥmetullāhi ʿaleyh ḥażretleriniñ (Lem yemtaḥinnā bi-mā taʿye'l-ʿuḳūli bihī, ḥırṣan ʿaleynā ve lem nerteb ve lem nehimi)[318] beytiniñ maẓmūn-ı ʿāliyesi vechile Ḳur'ān-ı Kerīm'iñ ḥücec ve delāʾili ʿaḳl ve naẓar dāʾiresinde dāʾir olub kütüb-i sāʾireniñ aḥkām ve delāʾili gibi ʿaḳl ve ḥikmet ve fikr ve naẓarıñ medārından ḫāric-i teşrīk ve tehvīni nāṣıḥ olmayub āncaḳ Tevhīd-i ḫāliṣi murşid ve dāʿī ve ḥikem-i māddī ve maʿnevīyi ḥāví olması ḥasebiyle kütüb-i munezzileʾ-i sāʾireniñ edaḳḳ ve eʿazz ve aʿẓam ve ekmelidir.

İşte böyle edaḳḳ ve eʿazz ve ekmel ve aʿẓam olan Ḳur'ān ʿAẕīmü'ş-Şānıñ iḳtiżā-yı ḥikmetle sırr-ı vaḥdet ve feyż-i feyyāż-ı muṭlaḳdan bi'ẕ-ẕāt ve bi'l-vāsıṭa telaḳḳi ve istifāża ve ḫalḳa telkīn ve ifāża ve teblīġe mutaḥammil ve ḳābil olmaḳ üzre Ẕāt-ı Vaḥdet'den ṣudūr īden nūr-ı maḥbūbiyet ki aṣl-ı evveldir.

Ṭavran baʿde ṭavrin ʿālem-i şühūdda ẓuhūr aʿnī ḫulāṣaʾ-i ʿālem ve murekkebāt olan nevʾ-i insānıñ zübdesi bulunan enbiyā-i ʿıẓām ʿaleyhimü's-selām'ıñ ḫalḳaʾ ve ḫalḳaʾ ve kemālen netīce ve ḫātim ve ekmeli, ḥāṣılı ḫulāṣatü'l-ḫulāṣaʾ-i ʿālem olan Nebiyyinā Ḥażret-i Muḥammed **(10)** ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerine inzāl ve ānıñ vesāṭat-i muḳaddeseʾ-i ʿazīmesiyle insāna taʿlīm buyūrdı.

(Ḫalaḳa'l-İnsān.)[319] Ḫāliḳ-i kāʾināt olan Allāh Ẕü'l-Enʿām ḥażretleri insānı öyle ʿacīb vesāʾiṭ-i mufżıye ve ʿilel-i mueddiye ile ʿadem-i maḥżdan bediʿ bir ṣūretde ḫalḳ ve ibdāʿ buyūrdı ki, fıṭrat ve ḫılḳatinde ḳuvveʾ-i fāʾile ve munfeʿıle ibdāʿ ve iżmār buyūrdıġı āb ve turābıñ iḳtirān ve imtizāciyle zamān-ı maḫṣūṣ ve ḥāl-i muʿallelde ḥuṣūl ve tekevvün ṭarīḳıyla Cenāb-ı Ebū'l-Beşer Ādem ʿaleyhi's-selāmı evvelen ḫalḳ ve īcād ve kemā ḳāle'llāhü (Ve'llāhü ḫaleḳaküm min sülāletin min ṭīn)[320] (Ve'llāhü enbeteküm nebāten.)[321] naẓm-ı celīli vechile ḥażret-i Ādem'iñ ṭıynet

[317] Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd b. Hammâd b. Muhsin el-Bûsîrî (ö. 695/1296 [?])
[318] Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî, **Kasîdetü'l-Bürde** (Peygambere methiye bölümü), 19. Beyt.
[319] Rahmân Sûresi, 55/3.
[320] Mü'minûn Sûresi, 55/12. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)

ve fıṭratında tefṭīr buyūrdığı ḳuvveʾ-i sülāliyeden aġdiye vāsıṭasıyle ḥāṣıl olan mā-ı mehīnden ebnāʾ-i Ādem'i tekvīn ve enbāt ve ānlardan keẕālik, vesāʾiṭ-i meẕkūre ve ḳuvveʾ-i sülāliye ile evlād ve aḥfād ve bi'l-cümle insānı ḫalḳ ve tekvīn buyūrdı.

Ve esteʿīẕü billāh (İnnā külle şeyʾin ḫalaḳnāhü bi-ḳader)[322] naẓm-ı celīl'iniñ ḥükm-i celīl'i üzre fṭrat-ı ekvānda muḳadder ve mefṭūr olan bir ḥadd ve zamān-ı muḳaddere ḳadar ol-vecihle muteselsileʾ-i ḫalḳ ve iẓhār buyūracakları derkārdır. Cenāb-ı Ḥaḳḳ Ḳādir-i Muṭlaḳ Celle Şānuhū Ḥażretleriniñ feżā-yı ʿademden insānı ṣaḥn-ı vücūda ityānı insānlar içün lüṭf **(11)** ve niʿmet-i ilāhīdir. Zīrā vücūd, eşraf ve ʿadem ise lā şeyʾ olmaġla lā şerafe li'l-maʿdūmdur. Bū sūretde īcād ve teşrīf Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ maḥż-ı niʿmet ve fażlıdır. Bedīhīdir ki ḫalḳ ve īcādda maʿdūmuñ[323] teʾsīr ve ʿalākası yoḳdur.

Evet, ŝāniyen evlād ve aḥfādıñ vücūdunda ḳuvveʾ-i sülāle ve nuṭfiye ile ābā ve ummuhātıñ ʿalākaʾ-i ẓāhiriyeleri yine ḥaḳīḳatde Cenāb-ı Fāṭır-ı Fıṭrat cellet ʿaẓametühū ḥażretleriniñ fıṭrat-ı ābā ve ummuhātda ḳuvveʾ-i sülāliye ve nuṭfiyeyi ḫalḳ ve ibdāʿ, ve kendūsiyle nuṭfe ḥāṣıl olan aġdiyeyi, īcād ve iḥżār buyūrmasıyladır.

(ʿAllemehū'l-Beyān)[324] Cenāb-ı Ḳādir-i Muṭlaḳ Ḥażretleri ḥaḳīḳat, mecāz, istiāre, kināye, temŝíl ve naṣb miŝillū envāʿ-ı beyān ile murād ve enfüs ve żamāʾirdeki bedīhī veya naẓarī veya ilhāmī olan meānī ve mefāhīmi ḥavāssıñ ḫıdmet ve ʿaḳlıñ irşādıyle tekellüm ve beyānı ve āḫırıñ ol-vecihle ifāde īylediği meʿānī ve mefāhimiñ derk ve iẓʿānını keẕālik ḥavāssiñ ḫıdmet ve ʿaḳlıñ irşādı ṭarīkıyla taʿlīm buyūrdı. Bū daḫī Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ insānlara bir niʿmet ve fażlıdır ki ḥattā insānlar ḥayvānāt-ı sāʾireden nuṭk ve beyān ve derk ve iẓʿanla temeyyüz īder.

(Eş-Şemsu ve'l-Ḳameru bi-Ḥüsbān)[325] Cenāb-ı Ḳādir ve Ḥakím **(12)** olan Allāh Ẕū'l-Celāl keyfiyet-i ḫalḳ ve tekvīninde ḫulāṣa olan envāʿ-i insānıñ vaḳt-i muḳadderine değin beḳā ve tenāsülünüñ muḥāfaẓasını umūr ve ḥādiŝāt-ı ʿālem ve mā fīhā'nıñ intiẓām ve intisāḳına merbūṭ ḳalmaġla, işbū intiẓām ve intisāḳ kendīleri vāsıṭasiyla ḥāṣıl olan şems ve ḳameri bir intiẓām-ı muʿayyen ve miḳdār ve ḥisāb-ı maḫṣūṣ üzre ḫalḳ ve ibdāʿ buyūrdı. Ve bunlar ol niẓām ve ḥisāb üzre ḳāʾimdirler ki

---

[321] Nûh Sûresi, 71/17. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[322] Kamer Sûresi, 54/49. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[323] Kable'l-vücûdi Âdem ve ensâlinin minhü **(Müellifin kendi dipnotu)**
[324] Rahmân Sûresi, 55/4.
[325] Rahmân Sûresi, 55/5.

ḥādiŝāt ve vuḳūāt-ı ʿālem ve insānlarıñ beḳā-yı nevʾ ve muhāfaẓa-yı ḥayātları-içün īcāb īden aġdiye, bunlar bū ḥisāb ve intiẓām-ı muʿayyen üzre ḳāʾim olmaları vāsıṭasıyla ḥāsıl, ve bunlardaki fıṭraten ve ṭabʿan mukadder olan hāṣṣa ve teʾŝīrātla ḥadd-i kemāle vāṣıl olarak umūr-ı ʿālem muntasıḳ olur. Keẕālik umūr-ı ʿālemden olan şuhūr ve eyyām daḫī bunlarıñ vücūd ve intiẓāmından muʿayyen olur.

Ve ecellü āŝār-ı intisāḳ ve eẓharu mueŝŝer-i intiẓāmdan olarak beḳā-yı sülāle içün elzem olan **(Ve'n-Necmü Ve'ş-Şeceru yescüdān)**[326] Gerek dalsız ve gerek dallı olan nebātāt ve eşcār ve keẕālik meādin, şems ve ḳamerde tekvīn-i fāṭırla maṭbūʿ ve mukevven olan ḫāṣṣa ve teʾŝīr ile arżdan ẓuhūr ve ṭulūʿ īder ve Cenāb-ı Ḫālıḳ-ı fıṭrat ḥażretleriniñ bunlarıñ fıṭratlarında taḳdīr ve tekvīn buyūrdıġı bir ḫaṣṣa ve ḥālden-nāşī neşv u nemā bulmaḳ ve ḥażret ve peyvest peydā **(13)** ītmek, ḳātı ve yūmşāk olmaḳ ve fāʿiliñ bi-eyyi vechin kāne fiʿlini ḳabūl ītmek ve ġıdā olmaḳ gibi aḥvāl ve efʿāli ṭabʿaʾ-i munḳād olmaḳ üzre ḫalḳ ve tekvīn buyūrdı.

Nebātāt ve eşcār ve meādin bir vech-i muḥarrar ṭabʿan ve fıṭraten olan inkiyādları ʿābidīn ve sācidīniñ emr-i ilāhiyeyi ṭavʿan ve iḫtiyāran olan inkiyādını teşbīh buyūrularaḳ yescüdān kelimeʾ-i belīġasıyla īrād buyūrulmuşdır ve bunlarıñ ṭulūʿ ve ẓuhūr ve vāṣıl-i ḥadd-i kemāl olmaları şems ve ḳameriñ ḫāṣṣa ve teʾŝīrātınıñ daḫl ve teʿalluku ʿindinde ḥāṣıl oldıġına dāʾir ḥāṭıbūn ve zāriūn daḫī māddeten ve tafṣīlen değil ise de icmālen olsun derk ve iẕʿān īderler. Ḥāṣılı nebātāt ve eşcār ve meādin ecellü ve eẓharu mueŝŝer-i intisāḳdır ki, beḳā-yı tenāsül ve envāʿ-ı beşer içün lā-büddedir. Zīrā māyeʾ-i tenāsül olan aġdiye bunlarla ve bunlardan ḫāṣıladır.

Gelelim, sūreʾ-i Raḥmān bālāda beyān olundıġı üzre insāna olan niʿam-ı celīleʾ-i ilāhiyeniñ taʿdādı ve bi'n-netīce tevhīd-i bārīyi istidlāl içün ityān buyūrulmuş īdiğinden ve insānıñ ḫılḳatı kendūlere taʿlīm-i Ḳur'ān'dan rütbeten muḳaddem olmaġla ḥaḳḳ-ı naẓm (Er-Raḥmānü Ḫalaḳa'l-insān ʿAllamehū'l-beyāne ve'l-Ḳur'ān) tertībi üzre olmaḳ īdi.

Ṭaʿlīm-i Ḳur'ān'ıñ taḳdīm buyūrulmasında nükte **(14)** Allāhü aʿlamü şūdur ki; Vācibü'l-Vücūd Teālā şānuhū ḥażretleri ġaniyyün ʿani'l-ālemīndir. İmdī ḫalāʾiḳ ve ḫulāṣaʾ-i ʿālem olan insānı āncaḳ ulūhiyyet ve vaḥdāniyetini bilmeleri-içün ḫalḳ buyūrdu ki āncaḳ bū ʿilm ve maʿrifet vāsıṭasıyla insān içün saādet-i dāreyn ḥāṣıl olur. Bū niʿmet-i saādet ise yine ḫalḳa āʾid ve rāciʿdir. Ve ḫalāʾiḳ ve insān içün maḳsūd ol

[326] Rahmân Sûresi, 55/6.

maʿrifetü'llāh ve vaḥdāniyyeti'dir. Bū maʿrifet ḫāliṣ olaraḳ ḥaṣraʾ-i Ḳur'ān-ı Celīli'ş-Şān'ıñ irşād ve delāletiyle ḥāsıl olmuşdır. Bū sūretde eñ ʿaẕīm niʿmet Ḳur'ān-ı ʿAẕīmü'ş-Şān oldıġından taḳdīme eḥaḳḳ olmaġla taḳdīm bu-yūrulmuşdır.

Vaḳtā ki hallāḳ-ı Kāʾināt ʿazze şānuhū ḥażretleri niçe vesāʾiṭ-i mufżıye ile insānı ʿademden ḫalḳ ve īcād ve saādāt-ı dāreynleri-y-çün Ḳur'ān-ı Kerīm'i inzāl ve nuṭḳ ve beyānı taʿlīm ve vaḳt-i muḳaddere değin ḳavvām-ı ḥayātlarıyla beḳā-yı nevʿi-çün iḳtiżâ īden niẓām-ı ʿālemi, aʿnī şū bulundıġımız ʿālem-i maḫsūṣ dünyāda ḫavaṣṣ ve teʾsīrātı herkesce celī ve ẓāhir olan şems-i mużīʾ ve ḳamer-i munīr ile ānlarıñ vāsıṭasiyle aġdiyeyi iẓhār ve ibdāʿ miŝillū niʿam-ı maḫṣūṣaʾ-i Rabbāniyeyi ẕikr ve beyān buyūrdı da, şū ʿālemiñ murṭabit oldıġı kāʾināt-ı külliyenin ve intiẓām-ı umūru keyfiyyātınıñ beyānına ibtidārla buyūrdı ki...

(15) (Ve's-Semāe rafeʿahā)[327] lafẓ-ı semāʾ, lafẓ-ı insān üzerine maʿṭūfdur, rafeʿahā semā'nıñ ḫālidir, merfūʿatün dīmekdir. Maʿnā Ḳādir-i Muṭlaḳ Ḥażretleri ecrām-ı kāʾinātı ve ḳurbeʾ ve buʿden vażʿiyyet ve aḥvālini ḫalḳ ve īcād ve tanẓīm Ve ecrām-ı meẕkūre ḥasbe'l-ḥiss semt-i raʾsde muşāhede olundıġından o ḫayŝiyetle merfūʿa olaraḳ tekvīn ve ibdāʿ buyūrdı.

Bedīhīdir ki; ʿibret her şeyʾin ẓuhūr ve ancilāsında sūrat nümā oldıġı ve arżıñ ḫarekāt ve devarānından dolāyī kāffeʾ-i ecrāmıñ vaḳten bi vaḳtin semt-i raʾsimize meḫāzī ve şibh-i meḫāzī olaraḳ meşhūd ve mutecellā olageldiği ḥasebiyle rafeʿahā kelimeʾ-i ʿāliyesi ʿibret ve ḫaḳīḳat-ı tāmm üzerine kemāl-i belāġatle īrād buyūrulmış īdiğünden zamānen semt-i raʾsimize mehāzī ve şibh-i meḫāzī olamadıġı ḥālde mevcūd olan ecrāmıñ vücūdiyle suāl īrād olunamaz. Bir de ẕāten ve sebken delālet ītmediği gibi semā lafẓ-ı celīliniñ rafeʿa ile baʿżı eʾimmeʾ-i ḳurrā ṭarafından ḳıraāt olunması delāletiyle daḫī şū naẓm-ı celīl tertīb-i ḫılḳate ḳaṭʿan delālet ītmez. Dīmek īsterīm ki, ecrām-ı kāʾināt şems ve ḳamerden ve arż ve mā fīhā'dan muʾaḫḫar tekevvün īylediğine ḳaṭʿan delālet ītmez.

Ve Cenāb-ı Ḥaḳ nefs-i ecrām-ı kāʾinātı ḫalḳ buyūrdıġı gibi **(16) (Ve veżaʿa'l-mīzān)**[328] ānlarıñ heyʾet-i mecmūasında ve besāʾiṭ ve murekkebātında ve efrād ve zerrātında kāʾināt ve mā fīhā niẓāmınıñ ḳavvāmına ʿillet olmaḳ üzre bir mīzān-ı muteādil ve mutevāzin vażʿ ve ibdāʿ buyūrdı ki o tevāzün ve teādül ile kāʾināt ve aḥvāl ve keyfiyyātı nesḳ-ı maḫṣūṣ üzre ḳāʾim ve her şeyʾin fıṭraten musteʿıd oldıġı

[327] Rahmân Sûresi, 55/7.
[328] Rahmân Sûresi, 55/7.

dereceye vāṣıl ve ezelen ve ebeden ʿālem-i melekūtda vuḳuʿ ve ẓuhūruna taʿalluḳ īden irādeʾ-i rabbānī ve muḳadderāt ve muḳtażiyāt bir vefḳ-i taʿalluḳ taḳdīr rūnümā ve ẓāhir olur. Nitekīm Rasūlinā Ḥażret-i Muḥammed el-ʿArabī ṣallallāhü ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri bū noḳtayı esteīẕü billāh (Bi'l-ʿadli ḳāmeti's-semāvātü ve'l-arż)[329] ḥadīŝ-i şerīfiyle īżāḥ buyūrdı. Bū sūrette kāʾinātıñ ḳıyām ve devām-i-çün fıṭrat-ı ekvānda ibdāʿ buyūrulan zamān-ı muḳadder munḳażī ve vāṣıl-ı ġaye olunca żavābıṭ ve tevāzünde bir vefḳ-i irāde ḥāṣıl olan fütūr ve inḥilāl sebebiyle intiẓām-ı kāʾināt muteġayyir ve ecrām-ı ʿālem mutezelzel olaraḳ ġāib ve fānī olacaġı ve ol fenā-yı esteīẕü billāh (Külle yevmin hüve fī şeʾn)[330] (Ve Enne ʿaleyhi'n-neşʾete'l-uḫrā)[331] naẓm-ı celīlleri hükmünce mubdiʿ-i kāʾināt olan Vācibü'l-Vücūd Ḥażretleriniñ dāʾimī ve ebedī ve mumteniʿu'n-nihāye ve'l-ibṭāl olan ʿilm ve efʿāl-i ulūhiyyeti iḳtiżāsıyla efʿāl ve ʿilm-i bārīye'ye muṭābıḳ olaraḳ muḳteżā aʿnī neşʾet-i uḫrā-yı ebediye taʿḳīb īdeceği derkārdır.

(17) Şū baḥŝ eñ nāzik ve muhimm ve mezāliḳ-i aḳdām mebāḥıŝıñ muʿtenāsından olmaġla bunda niçe uḳalā ve ḥükemānıñ aḳdām-ı efkārları sürçerek Vācibü'l-Vücūd cellet ʿaẓametuhū ḥażretleri āncaḳ ʿillet-i aṣliyeʾ-i ūlāyı ḫalḳ ve īcād buyūrdı. Kāʾināt ve keyfiyyāt ve ḥavadiŝāt āncaḳ ʿillet-i aṣliyeʾ-i meẕkūreden ḥāṣıl ve ānıñ bi'ṭ-ṭabʿ ve'l-mādde maʿlūlidir. Ānlarıñ ḫalḳ ve tekvīninde Fāṭır-ı fıṭrat ḥażretleriniñ ḫalḳ ve tekvīnine hācet olmadıġını ḳāʾil oldılar ki bū gürūh ṭabʿıyyūn ve maddiyyūndur. Ve ḥattâ bū gürūhuñ ġulātı kāʾinātta o tevāzün ve teādülü ve īcāb ve ʿillet ve ṭabīatı vażʿ ve ibdāʿ buyūran Fāṭır-ı Fıṭrat ve Vāḥid ve ʿAlīm ve Ḥakīm ve efʿālinde muḫtār olan Ẕāt-ı Bārī celle celāluhū ḥażretleriniñ vücūd ve ulūhiyetini inkār ve mubdiʿ-ı ṭabīʿat olan Bārī Teʿālā'nıñ vücūdundan ġafletle varṭaʾ-i ḍalālet ve sefāhetiñ aʿmāḳına ḳadar nāzil oldılar. Cenāb-ı Vehhāb ānlara ve emŝāllerine hidāyet-i iḥsān ve ʿināyet buyūrsun. Āmīn. Ve bu baḥŝin tafṣīli aşāġıda gelecekdir.

Vaḳtā ki Faʿʿālün Limā Yeşāʾ Ḥażretleri vaḥdāniyetinde eḥad īken, ʿālemīni ḫalḳ ve īcād buyūrmaya irādeʾ-i ezeliyyeʾ-i ilāhiyyesi taʿalluḳ buyūrdıġında, evvelen ve bi'ẕ-ẕāt, bilā māddeten ve lā ʿilleten, Nūr-ı Muḥammedī ki Ḥaḳīḳat-i

[329] Yaptığımız araştırmada bunun orijinal hadis-i şerif olmadığını tespit ettik. Bu ifadenin; Hayber zaferinden sonra Hz. Peygamber (S.A.V.) Efendimizin, Abdullah bin Revâha'yı Yahudilerden hurmaların tahsilatı için gönderdiğinde aralarında geçen bir olaydan sonra Yahudilerin söylediği bir söz olduğunu tespit ettik. (İmam Malik, **Muvatta,** Müsâkât, 2.)

[330] Rahmân Sûresi, 55/29.

[331] Necm Sûresi, 53/47.

Muḥammediyyeʾ-i Maḥbūbiyye'dir. Ānı ḫalḳ buyūrdı. Bū ḥaḳīḳat **(18)** aṣlü'l-uṣūl ve ʿilletü'l-ʿilel ve'l-maʿlūlātdır.

Baʿżı ṭāʾife bū ḥaḳīḳat ve aṣlı ʿaḳl-ı evvel, baʿżı ṭāʾife māddetü'l-ʿilliyyeti'l-eŝīriyyeti'l-laṭīfe taʿbīr īderler. Ve Bārī Teʿālā Ḥażretleri ḥaḳīḳat ve aṣl-ı meẕkūrda öyle bir iḳtiżā ve ḫāṣṣa ve ʿilliyyet ibdāʿ buyūrdı ki o iḳtiżādan besāʾiṭ ve āndan murekkebāt ve ecrām tārāten ŝümme tārāten kāʾināt ḫalḳ ve iẓhār buyūrıldı.

Ve o kāʾinātıñ külliyāt ve cüzʾiyyatında ve ecnās ve envāʿ ve aḳsām ve eşḫāṣ ve ẕerrātında ve iftirāḳ ve ictimāʿ ve evżāʿ ve ḥarekāt ve sekenātında ve kāffeʾ-i aḥvāl ve keyfiyyātında esteīẕü billāh (İnnā ḫalaḳnā külle şeyʾin bi-ḳader)[332] naẓm-ı celīli üzre bir miḳdār ve ḥadd-i maḫṣūṣ üzre ḫāṣṣa ve iktiżā ve ṭabīʿat ve istiʿdād ibdāʿ buyūrdı ki her şeyʾ istiʿdādınca iḳtiżā īdeceğini īcāb īder.

İşte şū iḳtiża mīzān ve ʿadl ve teʿādül ve tevāzündür. Semāvāt ve arż ve mā fīhā ve keyfiyyātı ki kāʾinātdır. O mīzān ʿadl ile ḳāʾim ve niẓām-ı maḫṣūṣ üzre dāʾim olur. Ve her bir şeyʾ ḥasbe'l-istiʿdād ḥadd-i muḳaddere bāliġ olduḳda ānıñ ḥāli iktiżā-yı taḳdīr-i Bārī üzre ṭavʿan ve kerhen munʿakis ve muteġayyir olur.

Bū şūrette Ḫālıḳ-ı Fıṭrat ve Kāʾināt cellet ʿaẓametuhū ḥażretlerīniñ kāʿinātı ḫalḳ ve ānda mīzānı vażʿ ve ibdāʿ buyūrması **(En lā teṭġav fī'l-mīzān)[333]** ecrāmıñ **(19)** her birisi āḫırini żamm ve defʿ ile aḥvāli muteşettit ve ḥāl-i muḳaddere teʿaddī ve tecāvüzle intiẓām-ı umūr-ı kāʾināt muḫtell olmayub miḳdār ve ḥadd-i muḳaddere ḳadar kāʾināt ve tevāzünü ḳāʾim ve arż ve semāvāt ve umūr ve niẓāmı dāʾim olmaḳ içündür.

Ve şū ḥüküm ve beyān kāʾināt-ı küllī ḥaḳḳındadır. Dīmek īsterīm ki, kāʾināt ḥadd-i muḳaddere ḳadar kendüsünde mevżuʿ olan mīzān-ı muḳadder hükmü taḥtında ṭabʿaʾ-i maḥkūmdur. Ve bu ḥükümde egerçi insān daḫī dāḫildir.

Āncaḳ insān ṣāhib-i iḫtiyār ve ʿaḳl olmasından-nāşī ehl-i teklīf bulundıġından mīzān-ı ʿumūmī ḥükmü taḥtında ṭabʿaʾ-i maḥkūm oldıġı gibi ṣāhib-i ʿaḳl ve iḫtiyār ve ehl-i teklīf bulunması cihetle mīzān teklīf-i iḫtiyārī ile de mukellef oldıġından bi't-taḫṣīṣ **(Ve eḳīmū'l-vezne bi'l-ḳıst)[334]** ey ʿāḳıl-ı muḫtār olan ecrām-ı insān ve cinn, siz ʿākıl ve ṣāhib-i irāde ve kesb ve meyl ile efʿāl ve aʿmālinizde ẕī-iḫtiyār

[332] Kamer Sûresi, 54/49. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[333] Rahmân Sûresi, 55/8.
[334] Rahmân Sûresi, 55/9.

oldığınızdan irfânen ve ʿubūdiyet ve şükrān-ı niʿam ve insāniyet mukellefiyetinizi ibrāz ve îfā içün efʿāl ve aʿmāl ve kāffeʾ-i umūr ve aḥvālinizde vezn ve teʿādülü ʿadl ve insāf ve istikāmetle ikāme îdiniz. Ve zinhār **(Ve lā tuḫsirū'l-mīzān)**[335] hîç bir efʿāl ve aʿmāl ve umūr ve aḥvālinizde mīzān-ı ʿadli tenḳīṣ ve tecāvüz ve ifrāṭ ve tefrīṭle taḫsīr îtmeyiniz.

Zîrā **(20)** mīzān-ı umūmiyeniñ ḥāṣılı intiẓām-ı umūr-ı kāʾinât oldığı gibi, mīzān-ı ḫuṣūsiyeniziñ netîce ve ḥāṣılı intiẓām-ı umūr-ı dāreynizdir. Zîrā şū neşʾede şeref ve niʿmet ve refāh ve cemʿiyyet ve emn ve rifʿat ve ʿāfiyet ve rıżā-yı Ḫāliḳ'a taḳrîb îden aʿmāle mudāvemetle; ve neşʾeʾ-i ŝāniyedeki rūz-i mukāfāt ve cezādır.

Ānda niʿam-ı ebediye ile teneʿʿum ve felāh ve rıżā ve ḳurb ve muşāhede miŝillū saādāt ve intiẓām ve fevz ve ḥasenāt āncaḳ teklîfāt-i iḫtiyāriyeniz olan niyyāt ve umūr ve aḥvāl ve aʿmāl ve efʿālinizde mīzān-ı ʿadli taḫsīr îtmeyüb ʿadl ile ikāme îtmenizle ḥāṣıl olur. Ve mīzān-ı ʿadl taḫsīr olunursa, saādāt ve intiẓām-ı ḥasenāt-ı dāreyn muḫtell ve munʿakis olur. Zîrā tevāzün-i ʿumūmī ānı îcāb ve ḥikmet-i Bārî ānı iḳtiżā îder. Ve ḥattā tevārîḫ ve vukūʿāt ve berāhîn-i ʿaḳliyye daḫī buna şāhiddir. Ve mażmūn-ı emr ve nehy būdur.

Baʿżı mufessirîn raḥimehumüllāhü Teʿālā (Ve's-semāe rafeʿahā ve veżaʿa'l-mīzān)[336] naẓm-ı celîlindeki "mīzān" kelimeʾ-i ʿumūmiyyeʾ-i belîġasını, beyne'n-nās beyʿ ve şirāda mustaʿmel ve mutedāvil olan vezn ve keyl deyū taḫṣîṣ ve (Eḳīmū'l-vezne bi'l-ḳısṭi ve lā tuḫsirū'l-mīzān)[337] naẓm-ı celîlindeki vezn ve mīzānı teʾkîd olmaḳ üzre tefsîr buyūrmuş ise de, o yolda tefsîr, cemʿiyyet ve ʿumūmiyyet-i **(21)** beyānı tażyîḳ ve şümūliyyet uslūb-ı edāyı taḳyîddir.

Zîrā Bārî Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleri, kāʾinātıñ ḫalḳını ve ānda ibdāʿ buyūrdığı mīzān ve teʿādülü ve esbāb-ı ḳıyām-ı intiẓāmını ʿumūmiyyet ve külliyyetiyle beyān buyūrdıkdan sonra ʿāḳıl ve muḫtār ve mukellefîn içün şümūl ve cemʿiyyet ve ʿumūmiyyet-i efʿāl ve aʿmālları içün daḫī mīzān-ı ʿadlin ikāmesiyle mukellefiyyet-i muḫtāriyelerini lafẓ-ı ʿumūmla (Ve eḳīmū'l-vezne bi'l-ḳısṭi ve lā tuḫsirū'l-mīzān.)[338] naẓm-ı celîliyle taʿḳîben edā ve irāde buyūrdı.

[335] Rahmân Sûresi, 55/9.
[336] Rahmân Sûresi, 7.
[337] Rahmân Sûresi, 9.
[338] Rahmân Sûresi, 9.

Dīmek īsterīm ki; kāʾināt-ı küllīde Vācib Teʿālā Ḥażretleriniñ vażʿ ve taḳdīr buyūrdıġı teklīf-i mīzān tabīʿī ve taḳdīrī ḥükmü taḥtında mukevvenātla berāber insān daḫī maḥkūm ve dāḫil oldıġından kāʾinātıñ ḫılḳaten ve fıṭraten ḥükm-i mīzān ve mukellefiyet-i tevāzüne muṭīʿ ve munḳād oldıġı gibi insān daḫī tevellüd ve şāb ve şeyb miŝillü umūr ve aḥvālde bilā iḫtiyār ṭabʿan mukellef ve fıṭraten muṭīʿ ve munḳād bulundıġı miŝillü Bārī Teʿālā ʿaḳl ve iḫtiyār ve envāʿ-ı niʿmetiyle inʿām buyūrmasından-dolāyı muḫtāran daḫī ʿumūm-i efʿāl ve aʿmāl ve aḥvāl ve iʿtiḳādāt-ı iḫtiyāriyelerinde mīzān-ı ʿadli ikāme ve ʿadem-i taḫsīrle mukellef bulunmalarından bir de işbū efʿāl ve aʿmāl ve aḥvāl ve niyyāttaki mukellefiyyet-i iḫtiyāriyye muteʿārif olan vezn ve keyl ḫuṣūṣundaki ikāmeʾ-i **(22)** ʿadli şāmil ve cāmiʿ oldıġından bir de beyʿ ve şirā ve sāʾirede mustaʿmel ve muteʿārif olan vezn ve keylde tesviye ve ʿadem-i taḫsīr esteīẕü billāh (Veylün li'l-mutaffifīn elleẕīne iẕā'k-tālū ʿalā'n-nāsi yestevfūn ve iẕā kālūhüm ev vezenūhüm yuḫsirūn.)[339] miŝillü āyāt-ı beyyinātla bi't-taḫṣīṣ emr ve nehy buyūruldıġından ẕikr olunan naẓm-ı celīlin cemʿiyyet ve şümūl-i beyān ve ʿumūmiyet-i edāsını taḫṣīṣ ve vüsʿat-i maʿnāsını tażyīḳ, ictihād-ı ācizāneme göre becā değildir.

Ey ḥaḳāyıḳ ve ḥikmetin derk ve telḳīsine kendūsinde istiʿdāt olan efrād-ı insān biliniz! Taḥḳīḳun Allāh Ẕū'l-Celāl ve'l-Kibriyā Teʿālā Şānuhū Ḥażretleri Vāḥid ve ʿAlīm ve Ḥayy ve Ḫāliḳ ve Ḥakīm ve Mukevvin ve Ḳādir ve cemīʿ-ı ṣıfāt-ı kemāli mustecmiʿ ezelī ve ebedīdir. Ve bū vechle iʿtiḳād ve īmānda ṭabīʿıyyūn ve māddiyyūn ve veŝenīn ehl-i kitābla muttefiḳ olub, āncaḳ ṣıfāt-ı celīleʾ-i mebsūṭa ile muttaṣıf olan Bārī Teʿālā Ḥażretleriniñ vücūdunu inkār īden ġulāt-ı ṭabīʿıyyūn ve mubtediʿıʾ-i māddiyyūnuñ seḫāfet-i naẓar ve buṭlān-ı fikirleriniñ keẕālik veŝenīn ki ṣıfāt-ı mesrūde ile muttaṣıf olan Ẕāt-ı Bārī Teʿālāya iʿtiḳād ile berāber, ḫāliḳ-ı nūr ve ḫāliḳ-ı ẓulmet olmaḳ üzre ālihеʾ-i ṣaġīre'niñ vücūduna ḳāʾildirler. Bunlardaki fesād-ı aḳvāl ve ḍalālet-i **(23)** iʿtiḳādlarınıñ vużūh ve bedāheti ve berāhīn-i ḥikemiye ve ḥücec-i ʿaḳliyeye muġāyaratı cihetle baḥŝiñ ānlar cānibine de sevḳine lüzūm yoḳdur.

Gelelim, ṣıfāt-ı mebsūṭa ile muttaṣıf Vücūd-ı Bārī Teʿālā'yı taṣdīḳ īden cumhūr-ı ṭabīʿıyyūn ve māddiyyūnuñ ḫılḳat-i ekvān ve efʿāl ve aḥvāl ve tekvīn-i kāʾināt ḥaḳkında ẕehāb ve içtihādları şūdur ki, Bārī Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleri ʿillet-i aṣliyyeʾ-i mūcibeʾ-i tāmme olmaġla āndan, ḥasbe'l-īcāb ve iḳtiżā ʿillet-i

[339] Mutaffifîn Sûresi, 83/1-3.

mūcibeʾ-i uḫrā tekevvün ṭarīḳıyla "eŝīr"[340] taʿbīr olunan ʿillet-i aṣliyeʾ-i uḫrāyı ḫalḳ ve tekvín buyūrdı ki, bū maʿlūlün ʿillet ve maṣdarı Bārī Teʿālā oldıġından ve bū maʿlūl ki ʿillet-i eŝīriyye'dir.

Āndan besāʾiṭ ve āndan derecāt ŝümme derecāt ṭavran baʿde ṭavrin murekkebāt ve murekkebātda daḫī fṭraten mużmar olan iḳtiżā ve ṭabīʿatdan aḥvāl ve keyfiyyāt ve envāʿ ve eşḫāṣ, ṣūraten baʿde ṣūratin tekevvün ve'l-ḥāṣıl kāne mā kāne ve yekūnü mā yekūnü bi-esrihim ʿilel ve vesāʾiṭ-i mūcibe'den bi'l-īcāb tekevvün īderek ẓuhūr yāfteʾ-i vücūd olur. Ve kāʾinātıñ gerek ʿumūmiyeti ve gerek aḳsām ve ẕerrātı fıṭraten ve ṭabʿan tevāzün-i ʿumūmiyeyi muteżammındır ve kāʾinātın bir vech-i muḥarrer maṣdar ve ʿillet-i aṣliyesi Ẕāt-ı Bārī Teʿālā olması ḥaysîyetiyle Ẕāt-ı Bārī'niñ eḥad ve ḫāliḳ-ı ekvān oldıġını taṣdīḳ ve ikrār īderler.

Ve ʿulemā-i uṣūl-i dīn-i **(24)** mubīn-i İslāmiye, aʿnī mutekellimīn ve ḥükema-i ümmet-i merḥūmeʾ-i Muḥammediyye raḥimehümullāhü teʿālā raḥimeʾ-i vāsiʿa ḥażarātı, delāʾil-i Ḳur'ān ve ḥücec-i eḥādîŝ-i nebeviyye ve berāhīn-i ʿaḳliyye ve ḥikemiyyeyi rehnümā īderek vaḥdāniyet ve ṣıfāt-ı Bārī ʿazze kibriyāʾe baḥŝinde ġayet tedḳīḳ ve nihāyet-i taʿmīk ile īżāḥ buyūrdıkları üzre, Allāh ʿAzze ve Celle, Vāḥid ve vaḥdet-i ẕātiyye ile eḥad olub Vācibü'l-Vücūd ve Ḥayy ve ʿAlīm ve Semīʿ ve Baṣīr ve Murīd ve Ḳadīr ve Mukevvin ve Ḫālıḳ, Ezelī ve Ebedī, Ḥakīm ve Muḫtār ve Faʿʿālün Limā Yeşāʾ ve cemīʿ-i ṣıfāt-ı kemāli mustecmiʿ ve naḳṣ ve ʿaczden munezzeh ve muberrā ve ẕāt-ı kibriyāsınıñ ʿilm ve ḳudret ve ḫalḳ ve tekvīni uṣūl ve ʿilel ve besāʾiṭ ve murekkebāt ve külliyyāt ve cüzʾiyyāt ve aḥvāl ve keyfiyyāt ve ḥāżır ve ġaibe ʿalā ṭarīḳı't-tafṣīl şāmil ve ʿilm ve ḳudret ve tekvīninden hīç bir şeyʾ ġāʾib değildir.

Ve niçe kāʾināt ve külliyyāt ve cüzʾiyyāt ve aḥvāl ve keyfiyyātıñ bilā māddeten ve lā ʿilleten ḫalḳ ve īcādına ḳudret-i kāmilesi olub Faʿʿālün Limā Yeşāʾ olmasından her şeyʾin ḫalḳ ve tekevvün ve zuhūrunu li-ḥikmetin ʿilel ve esbāba rabt buyūrmış īdüġinden her şeyʾ ʿilel ve esbābıñ vücūdu ʿindinde ẓuhūr ve tekevvün īder. Ve meşiyyet-i ilāhīsi üzre her şeyʾe ḫalḳ ve tekvīni mutaʿalliḳ ve şāmildir.

Ve şū uslūb Faʿʿālün Limā Yeşāʾ ʿazze şānuhū ḥażretleriniñ **(25)** li-ḥikmetin meşiyyet-i rabbānī ve irādeʾ-i ezeliyyeʾ-i ulūhiyetiyle murād ve maḳżī olmasından, kāʾināt ve keyfiyyātınıñ tekevvün ve ḫılḳatını ʿillet ve esbāba merbūt ḳılması bilā

[340] Eskiden uzayı doldurduğu, yıldız ve felekleri oluşturduğu sanılan havadan hafif, saydam ve esnek madde. Mahmut Kaya, **"ESÎR",** TDV İslâm Ansiklopedisi, (13.12.2024).

mâddetin ve lâ ʿilletin ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye ve bi-taʿbîr-i âḫar ile ʿillet-i ûlaʾyı ve niçe ḫavârıḳı ḫalḳ ve îcâd buyûrdığı gibi her şeyʾi ʿillet ve esbâbsız ḫalḳ ve tekvîn ḥaḳḳındaki ḳudret-i kâmileʿ-i ulûhiyyetine munâfî değildir. Ve şû, aʿnî her bir şeyʾin ḫalḳ ve tekevvünü ʿinde'l-ʿilel ve'l-esbâb maḫlûḳ ve maʿlûl ve musebbeb olmaḳ ṭarz ve niẓâmı emr-i tekvîn-i imkânda ʿilel ve esbâbsız ḫalḳ ve îcâddan daha ebdâʿ ve vaḥdâniyyet-i Bârî Teʿâlâyı derk ve tefekkürde daha metîn ve aḥkem ve ʿaẓamet-i kibriyâ ve ḳudret-i kâmileʾ-i ulûhiyyeti ḥaḳḳında nâẓırîn ve mutefekkirîn içün ʿibret ve naẓarda daha eblaġ ve edelldir. Ve eğerçi ḫalḳ ve tekvîn ve îcâd şû uslûb bedîʿ üzre olmayub da Cenâb-ı Ḳâdir-i Muṭlak ḥażretleri her şeyʾi bilâ ʿilel ve esbâb ḫalḳ ve tekvîn buyûrsa îdi, ḥikmet bâtıl ve teklîfât-ı tâmm olmayub âyâtü'llâh ve enfüs ve âfâḳ ve ekvândaki fikir ve naẓar abes olur ve ḫalḳ ve tekvîn ol ḳadar ebdâʿ olmazdı. Bû ṣûretde uslûb-i meẕkûr tamâm-ı ḥikmete mutâbıḳ ve kemâl-i ʿaḳl ve naẓara muvâfıḳdır. Binâen ʿaleyh, "Ebdeʿu'l-imkân mâ kâne" denilûr.

Ve ḥattâ ʿulemâ-yı ümmet-i merḥûmeʾ-i muşârun ileyhim **(26)** ḥażarâtı baḥŝ-i ulûhiyyetde ol derece taʿmîḳ ve beyânda tafṣîl buyûrdılar ki muşârun ileyhim (rıḍvânullâhi teʿâlâ ʿaleyhim ecmaʿîn) ḥażarâtınıñ beyân ve tafṣîlini gürûh-u muşrikîn ve küfre iʿtirâz-ı virde ḳaṭʿan mecâl ve mesâġ bulamayub bi'ż-żarûr mebhût ḳaldılar.

Gelelim, tafṣîlât-ı mesrûdeden istintâc olundığı üzre, ekvân ve aḥvâl ve keyfiyyât ve besâʾiṭ ve murakkebât ve ʿilel ve maʿlûlât ve külliyyât ve cüzʾiyyât ve edvâr ve eṭvâr ve ḥâżır ve ġâ'ib ve vücûd ve ṣuver ve ḥaḳâyıḳ ve mâhiyât ve ecnâs ve envâʿ ve eşḫâṣ ve iḳtiżâ ve muḳtażî ve mâ kâne ve mâ yekûnü bi-ḫurâfîrihâ ʿilm-i ẕâtî ve ezelî ve ebedî ile mufaṣṣalen bilmek ve ʿilm-i şâmil olmaḳ ve şû meẕkûrât ve ġayr-i meẕkûrâtı keyfe mâ yeşâʾ ḫalḳ ve tekvînine mufaṣṣalen ḳudret taʿalluḳ îtmek, ḥaḳîḳat-i ḳudret ve ḥaḳîḳat-i ʿilm ve kemâldir.

İşte böyle olan ʿilm-i ḳudret ulûhiyyetin şânı ve levâzımındandır. Ve Vâcib Teʿâlâ Ḥażretleri'niñ ʿilm-i ḳudret ve kemâli işte bû ʿilm-i ḳudret ve kemâldir. Ve Cenâb-ı Kibriyâ cellet ʿaẓametuhû ḥażretlerine bu ṣıfatlarla iʿtiḳâd îtmek ḥaḳḳ ve tamâm-ı vâḳıʿ ve ḥikmete muvâfıḳdır. Cenâb-ı Raḥmân ʿazze kibriyâʾe ḥażretlerine ḥamd ve ʿubûdiyyet ve Rasûlü Ḥażret-i Muḥammed el-ʿArabî el-Hâşimî'ye çok şükür ve ṣalavât îderiz ki, ḥaḳḳ ve vâḳıʿ ve ḥikmete muvâfıḳ olan şû îmân ve iʿtiḳâdı bize delâʾil ve berâhîni ile irşâd buyûrdı.

(27) Ammā cumhūr-ı ṭabīʿıyyūn ve māddiyyūn ve ekŝer-i ḥükemā bālādā tafṣīl olundığı üzre eğerçi vaḥdāniyyet-i Bārī ve ʿilm ve ḳudret ve ḫalḳ ve tekvīn-i ilāhiye ḳāʾil ve ṣıfāt-ı kemāl ile muttaṣıf ve ḥakīm olduġını iḳrār ve taṣdīḳ īderler ise de, lākin Vācib Teʿālā Ḥażretleri'niñ ʿilm ve ḫalḳ ve tekvīni ʿillet-i ūlā'ya mutaʿalliḳ ve o ʿilletden bi'l-īcāb maʿlūl-i āḫar ve āndan maʿlūl-i āḫar ŝümme ve ŝümme kāne mā kāne ve yekūnü mā yekūnü bi'l-īcāb kāʾin ve mutekevvin'dir.

Ve Vacib Teʿālā'dan ṣudūr īden aṣl ve ʿillet-i ūlā'da Vācib Teʿālā'nıñ tefṭīr buyūrdığı iḳtiżā ve ʿilliyyetden bi'l-īcāb maʿlūl ve muḳteżā-yı āḫar tekevvün īder. Bu ṣūretde maʿlūlāt-ı ŝāniye ve ŝāliŝe ilā ġayri'n-nihāye bi'l-īcāb tekevvvün īdeceğinden maʿlūlāt-ı ŝāniye ve ŝāliŝe… ilā ġayri'n-nihāyedeki tekevvün ve mukevvende başḳa başḳa ḫalḳ ve tekvīn-i Bārī ve ʿilm-i ilāhī'nin teʿalluḳuna ḥācet yoḳdur.

Ve mukevvenātıñ tekevvün ve ṣudūriyeniñ mebdeʾ ve maṣdarı Vācib Teʿālā Ḥażretleri oldığı ḥayŝiyetle, Vācib Teʿālā Ḥażretleri ḫālıḳ-ı kāʾinātdır dīrler. Bunlarıñ bū ẕehāblarınıñ fesād ve buṭlānı berāhīn-i ʿaḳliye ve ḥücec-i ḥikemiye ile daḥī muberhen ve ẓāhirdir. Şöyle ki: Aṣl-ı evvelin ḫālıḳ ve maṣdar ve mebdeʾi Vācib Teʿālā Ḥażretleri olub, ānda ʿilliyyet ve ṭabīʿat ve iḳtiżā tevdiʿ ve tekvīn buyūrdığı gibi **(28)** mukevvenātıñ ḫılḳat ve tekvīnini bālāda tafṣīl olundığı üzre ʿilel ve esbāba rabṭ buyūrmuşdur. Ve ol vechle irādeʾ-i ezeliyyeʾ-i Bārī ve meşīʾet-i rabbāniyesi sebḳat ve taʿalluḳ ītmiş. Ve emr-i tekvīnde ʿādet-i Bārī Teʿālā ol ṭarzda cereyān ītmiş oldığından Vācib Teʿālā Ḥażretleri'nin ʿilel ve eşyā ve besāʾiṭ ve murakkebātda ve külliyyāt ve cüzʾiyyātda tafṭīr buyūrdığı ḫāṣṣa ve iḳtiżā ve teʾŝīr ve teʾeŝŝür ve istiʿdād her ne ise ānı iḳtiżā ve īcāb īdeceği derkārdır.

Ve iḳtiżānıñ muḳteżī ve teʾŝīriñ muteʾeŝŝirden teḫallüfi mumteniʿ ve muḥāl olmasına ve daha aşaġıda beyān olūnan cihete naẓaran ḫalḳ ve tekvīn, ʿillet ve esbābıñ iḳtiżāsıyla dīmek ile ʿillet ve esbāb ʿindinde dīmek, ḥaḳīḳatte eğerçi munāzaʿaʾ-i lafẓiyye dīnilebilūr. Lākin Vācib Teʿālā Ḥażretleri'niñ ʿilm ve ḳudret ve ḫalḳ ve tekvīni ṭabīʿıyyūnun ẕehābı vechle yalñız ʿillet-i ūlā'ya taʿalluḳına munḥaṣır ve maḥṣūṣ olsa īdi Bārī Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleri'niñ ʿilm ve ḫalḳ ve ḳudreti nāḳıṣ olmaḳ ve öyle iʿtiḳād ītmek ve noḳṣān ise şān-ı imkāndan olmaġla Vācibü'l-Vücūd Teʿālā Şānuhū Ḥażretleri'ni Mumkinü'l-Vücūd dīmek lāzım gelürdī. Bū ise berāhīn-i ʿaḳliye ve ḥücec-i ḥikemiye ile bāṭıl ve buṭlānı ẓāhirdir. Teʿālallāhü ʿan ẕālike ʿuluvven kebīran. Zīrā ʿilm ve ḳudret ve **(29)** ḫalḳ ve tekvīnin ʿillet ve maʿūlāt

ve besā'iṭ ve murakkebāt ve külliyāt ve cüzʾiyyāt ve aḥvāl ve keyfiyyāta ve mā kāne ve mā yekūnü ve ẕerrātına ʿala't-tafṣīl şāmil olmaḳ cihetiyle yalñız bir aṣla maḥṣūṣ ve munḥaṣır olmaḳ cihetlerinden ḥaḳīḳat-i kemāl ḳanḳī cihetdedir.

Bedāhat-i ʿaḳl ile meczūmdur ki cihet-i ūlā ḥaḳīḳat-i kemāl ve cihet-i ŝāniye ūlāya nisbet-i enḳaṣ ḥāldir. Bu ṣūretde ṭabīʿıyyūn ve ekŝer-i ḥükemānıñ Bārī Teʿālā'nıñ Vācibü'l-Vücūd ve mustecmiʿ cemīʿ-ı ṣıfātı'l-kemāl ʿilm-i ḥaḳīḳatde ki iḳrār ve taṣdīḳlerine ānifü'l-beyān aḳvāl ve ẕehābları afḥaş-ı mubāyenetle mubāyin ve muḫālifdir. Ve öyle ʿilim ve ḳudret ve ḫalḳ ve tekvīnde nāḳıṣ ve bi'n-netīce Mumkinü'l-Vücūd olan ẕāta ilāh ve Ḫāliḳ-i Kāʾināt dīmek nasıl ḥaḳḳ ve ṣaḥīḥ olur. Ebeden ṣaḥīḥ olmaz. Zīrā buṭlānı ẓāhirdir. Ve bu lüzūmu istilzām īden ẕehāb ve aḳvāl ḳābil-i iʿtibār olur mu olmaz. Zīrā fesād ve ḍalāleti żarūrī ve bārizdir.

Kezālik ʿillet-i ūlā eğerçi Ḥaḳ Teʿālā'dan bi'l-īcāb ṣādır olmuş olsa idi emr-i tekvīn ve ḫalḳda ḳudret ve kemāl isnādı ṣaḥīḥ olamaz idi. Zīrā bedīhīdir ki destgāhlar ve fabriḳalar ḳasrī olan ḥareḳātı aʿmāllerinden dolāyı fabriḳa ve destgāhlara ulūhiyyet değil ḳudret ve kemāl isnādını hiçbir ʿāḳıl tecvīz īder mi? Ve Fāṭır ve Ḫāliḳ **(30)** der mi? Filān destgāh Ḫāliḳdır yāḫūd Ḳādirdir yāḫūd ẕī-kemālātdır deyū ḫalḳ ve ḳudret ve kemāl nisbet ve isnād īder mi? Ītmez. Zīrā nisbet-i meẕkūruñ buṭlānı bedāhet-i ʿaḳl ile żarūrīdir.

İşte bū cihetle daḫī ṭabīʿıyyūn ve māddiyyūn ve ekŝer ḥükemānıñ ẕehāb ve aḳvālleri Ḥaḳ Teʿālā'nıñ Ḫālik ve Ḳādir ve mustecmiʿ cemīʿ-ı ṣıfāt-ı kemāl olması ḥaḳḳındaki iḳrār ve taṣdīḳlerine mubāyenet-i külliye ile mübāyin ve muḫāliftir. Ve ḥaḳīḳat-i kemāl muḫtār ve Faʿʿālün Limā Yeşāʾ olmaġa maḥṣūṣ ve mutaʿalliḳdır. Ve eğerçi ṭabīʿiyyūn ve ekŝer ḥukemānıñ Bārī Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleriniñ Ḫālik-ı kāʾināt ve ālih olmasını taṣdīḳ ītmeleri, Ẕāt-ı Bārī Celle Celālühū Ḥażretlerinin maṣdar ve mebdeʾ-i kāʾināt, aʿnī maʿlūl ol ki, ʿİllet-i Ūlā ve Aṣl-ı Evvel'dir. Ānıñ kendūsünden ṣudūr etmesindendir.

Bū ṣūretde ʿilel ve maʿlūlāt-i ŝāniye ve ŝālise...ye ilāh ve Ḫāliḳ isnād olunamaz denilirse bū cevāba göre de maʿlūl-i āḫire ʿillet ve maṣdar olmaḳda muşāraket ḥasebiyle her bir ʿillet ve esbāba ve belki her şeyʾin ẕāt ve cevherinde bir ḫāṣṣa ve iḳtiżā olmasından her birẕerrāta bile Ḫāliḳ ve Ālih demek lāzım gelir. Şunuñla berāber her bir ẕerresine bile Ḫālıḳ ve Ālih dīmek lāzım gelir. Şūnuñla berāber maṣdariyet ve mebdeʾiyet-i Bārī'nin farażī ve iʿtibārī olması hücnetini

istilzāmla berāber Cenāb-ı Bārī'niñ Ālih-i Evvel ve mebdeʾiyet **(31)** farażında iştirākleri ḥasebiyle mādem ki ʿilliyet ve iḳtiżāya mālik ve şeyʾ-i āḫara maṣdar ve mebdeʾ olmalarından mukevvenātıñ her birine ve ẕerresine de āliheʾ-i ṣaġīre ve ġāyeten mā fī'l-bāb ālih-i ŝānī ve ŝāliŝ dīmek lāzım gelir. Būnuñ butlānı ise bedāhet-i ʿaḳl ile ẓāhir ve bāhirdir.

Evet, Vācibü'l-Vücūd ḥażretleriniñ maṣdar ve mebdeʾ-i kāʾināt ve müʾeŝŝir olmasını ve mukevvenātıñ ʿumūm ve aḳsām ve ẕerrātında birer kevnen ḫāṣṣa ve iḳtiżā ve teʾŝīr ve ṭabīʿiyyet oldıġını ʿulemā-yı İslāmiye'niñ daḫī ḳāʾil olmaları luzūm-ı meẕkūru istilzām ītmez. Ve hücnet ve maḥẕūr-ı meẕkūruñ vürūduna muʾeddī olamaz. Zīrā Vācib Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleriniñ ulūhiyetini ṣıfāt-ı ẕātiyye ve ŝubūtiyye ile berāber Faʿʿālün Limā Yeşāʾ ve muḫtār olması ile ʿillet-i ūlā ve aṣl-ı evvel Ẕāt-ı Bārī'sinden bi'l-īcāb değil āncaḳ iḫtiyār ve irādeʾ-i ulūhiyetiyle ṣudūr īdüb kāʾināt daḫī bir mūcib-i meşīʾet-i ilāhī ʿinde'l-esbāb ḫalḳ oldıġına cezmen muʿtaḳıd ve ʿilel ve esbāb ve vesāʾiṭ āncaḳ meşīʾet-i Bārī ve irādeʾ-i ezeliyyeʾ-i rabbānīsi mūcibince ālāt ve esbāb-ı ʿādiyeʾ-i mufżiye oldıġına ḳāʾil olmalarından ṭabīʿiyyūn ve ḥükemānıñ ẕehāb ve aḳvallerine vurūd īden īrād-ı meẕkūr ehl-i İslām ve ʿulemā-i ümmet-i merḥūmeʾ-i Muḥammedī'ye ḳaṭʿan vārid olmaz. El-ḥamdü li'llāhi'lleẕī beʿâse Muḥammeden nūran ve hüden ve bi-irşādihi hedānā'l-İslām **(32)** ve temyīze'l-ḥaḳḳı ʿani'ḍ-ḍalāli ve'ẕ-ẓalām. Tefāṣīl-u mebsūṭaden istintāc olundıġı üzre vuṣūl-u ḥaḳḳ ve hidāyetde ʿaḳl-ı mücerred kāfī değildir.

Ammā Ehl-i Kitābdan olan Naṣārā ḥaḳḳ-ı ulūhiyyetde teŝlīŝe ve Ẕāt-ı Bārī Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleriniñ ṣūret-i insāniyyeyi ḳabūl ve telbīsine ḳāʾil olub, Ẕāt-ı Bārī Teʿālā ʾuḳnūm-ı Eb ve ʾuḳnūm-ı İbn ve ʾuḳnūm-ı Rūḥü'l-Ḳudüsden, aʿnī şū üç ʾuḳnūmdan ʿibāret olub, būnlar da birdir. O da sāʾir insānlar gibi izdivāc ve sülāliye ṭarīḳıyla tevellüd eylemeyüb, bābāsız, yāʿnī insāndan bābāsı olmıyarak, Ḥażret-i Meryem (raḍıyallāhu ʿanhā) ḫānımdan doġān Ḥażret-i ʿĪsā (a.s)' dır ki insān ṣūretinde ẓāhir ve insān velādeti miŝillū ve muşārün ileyhādan tevellüd īden ilāh-ı vāḥiddir dīrler. İmdī Naṣārānıñ şu iʿtiḳād ve aḳvāl ve ẕehāblarınıñ fesād ve buṭlānı mufeṣṣalātda beyān olundıġı üzre berāhīn-i ʿaḳliyye ve ḥücec-i ḥikemiyye ve delāʾil-i naḳliyye ile ŝābit ve ŝübūtu bedīhī ve ẓāhir oldıġından ve ḥattā ʿulemā-yı Naṣārā daḫī (şu iʿtiḳād her ne ḳadar berāhīn-i ʿaḳliyye ve ḥücec-i ḥikemiyye'ye muġāyir ise de taʿlīmāt-ı İncil cümlesinden olmaġla Naṣārā ṭarafından taṣdīḳ olunur) dīrler. Ve

böyle dīmek mużṭar ḳalūrlar. Ve bedīhīdir ki, emr ve taʿlīm-i dīniyye berāhīn-i ʿaḳliyye ve **(33)** ḥikemiyye'ye muġāyir olursa, ānı iʿtiḳād şöyle dūrsun iltifāt bile lāyiḳ ve muʿteber değildir.

Keẕālik Çin ve ḥavālīsi'nde bulunān ve ʿadedce miḳdār-ı Naṣārā ve belki dahā ziyāde olan Budhavīler daḫī Naṣārā gibi Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ḥulūl ve ṣūret-i insāniyyeyi ḳabūlüne ḳāʾil olup Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām'dan Çinde yūz sene muḳaddem ḳıṭʿaʾ-i Çin'de bir ḫātundan bilā-eb tevellüd ītmiş Budha nām bir şaḫṣıñ ulūhiyyetine ḳāʾil olaraḳ Cenāb-ı Allāh'ıñ şaḫṣ-i merḳūme ḥulūl īderek ṣūret-i insāniyyede ẓāhir oldu dīdiler. İmdī bunlarıñ bū ẕehāb ve aḳvāl ve iʿtiḳādlarınıñ fesād ve buṭlānı daḫī berāhīn-i ʿaḳliyye ve ḥikemiyye ile muberhen ve bāriz oldığından keẕālik baʿżı ṭāʾifeʾ-i ḥafiyyeʾ-i bāṭıniyye Cenāb-ı İmām ʿAli bin Ebī Ṭālib raḍıyallāhu ʿanhü ve kerrame'llāhü vechehū ḥażretleriniñ ulūhiyyetine ḳāʾil olup kendūsi maʿnā olub ismi ve bābıyla zamānan baʿde zamānin devr-i abʿad devr ẓāhir oldı. Nitekīm zamānlarında Ādem ve Nūḥ ve MūsÀ ve ʿĪsā olaraḳ ẓāhir oldığı gibi zamān-ı Ḥażret-i Muḥammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām'da daḫī İbn Ebī Ṭālib olaraḳ ẓuhūr eyledi. Ve āḫır-ı dehrde Mehdī olaraḳ daḫī ẓuhūr īdecekdir dīrler. Ve böyle iʿtiḳād eyledikleri rivāyet olunuyor. Rivāyet-i meẕkūra ṣahīh ise **(34)** bu ṭāʾifeniñ daḫī aḳvāl ve iʿtikādlarınıñ buṭlānı berāhīn-i ʿaḳliyye ve ḥikemiyye ve delāʾil-i naḳliyye ile ẓāhir ve hüveydā ve Cenāb-ı İmām-ı hümām muşārün ileyh gürūh-ü meẕkūruñ tarhāt-ı meẕkūresinden muberrā ve muarrā olub kendūsi vaḥdāniyet-i teʿālā'yı ve ṣıdḳ-ı risālet-i ḥażret-i peygamberiyyeyi īmān-ı kāmil ile īmān īden ʿabd-i muʾmin ve ekmelīn ve sābiḳīn ve rābiʿ-ı ḫulefa-i rāşidīn rıḍvānüllāhü teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīnden oldığı emr-i bāhir bulundığından, Ve keẕālik ẕikr olunan meẕāhibden başka dünyāda nīçe meẕāhib ve edyān vardır ki, kimisi ālihiñ teʿaddüdüne ve baʿżısı ḳabūl-ü ṣūret ve ḥulūlüne ve baʿżısı tabāyiʿ ve ecrām miŝillū şeyleriñ ulūhiyyetine ḳāʾil ve ẕāhib olduḳlarından, bunlarıñ cümlesiniñ aḳvāl ve meẕāhiblerinin seḫāfet ve ḍalālet ve fesād ve buṭlānınıñ bedāheti ḥasebiyle, bunlarıñ aḳvāl ve iʿtikādlarınıñ redd ve ibṭāl-içün baḥŝi ānlarıñ cānibine de sevḳe iḥtiyāc ve luzūm yoḳdur.

İşte bālādan berū besṭ ve beyān olınan tafṣīl ve tedḳīḳātdan ẓāhir oldığı üzre nebiyyinā ʿArabī el-Hāşimī Ḥażret-i Muḥammed ibn-i ʿAbdullāh ibn-i ʿAbdulmuṭṭalib ṣallallāhü ʿaleyhi ve sellem efendimiziñ irşādi ve niʿmet-i maḫż olan

Ḳurʾān-ı celīlü'ş-şānıñ delāletiyle Ẕāt-ı Bārī Teʿālā ḥaḳḳında tevḥīd ve taḳdīs-i ḥāliṣ ve ṣıfāt-ı ulūhiyyeti **(35)** ve şümūl-i ʿilm ve ḳudret ve ḫalḳ ve tekvīn ile muḫtār ve Faʿʿāl Limā Yeşāʾ ve Yurīd ve kemālāt-ı ḥaḳīḳiyyeyi mustecmiʿ ve ḫālıḳ-ı küll-i şeyʾ ve ḳādir-i muṭlaḳ bulundığı ḥaḳḳında berāhīn-i ʿaḳliyye ve ḥücec-i ḥikemiyyeye ve vāḥıʿ ve nefsü'l-emre muṭābıḳ olan bir īmān ve iʿtiḳād-ı ṣaḥīḥ ancak ehl-i İslām'a maḫṣūṣ ve muyesserdir.

El-ḥamdü lillāhilleẕī beʿâse ileynā Muḥammeden elleẕī hedānā ile'l-ḥaḳḳı ve erşedenā ile ṭarīḳın musteḳīm.

(Ve'l-Arża Vażaʿahā li'l-Enām)[341] ve Cenāb-ı Raḥmān Teʿālā ve Teḳaddes ḥażretleri heyʾet-i ḥāżırasından muḳaddem aṣlī ʿanāṣır ve besāʾiṭ olmasından insān ve sāʾir ḥayvānāt-ı arżiyye içün iṭāʿat ve inḳiyādı ḳabūl etmeyen arż-ı her ẕīrūḥ ve insān içün mehd ve maṣdar ve muṭīʿ ve munḳād olaraḳ ānda temekkün ve saʿy ītmekle teʿayyüş ītmeleri içün heyʾet-i ḥāżıraya ifrāġ ve yāḫūd şū ḥāl-i ḥāżırayı iktisāb içün aṣl ve ʿanāṣırında istiʿdā-yı vażʿ ve ibḍāʿ ve yāḫūd aṣlında ibḍāʿ olunan ḳābiliyetiyle istifāża-i feyż-i maḥṣūṣ īderek şū ḥāli ḳesb ītmesi içün ecrām meyānında ḥayz-ı maḫṣūṣuna vażʿ buyūrmaġla enāme muṭīʿ ḳıldı. Maʿāniʾ-i meẕkūrayı işāret içün Cenāb-ı Bārī ḫaleḳahā lafżıyla edā buyūrmayub vażaʿahā kelimeʾ-i belīġaʾ-i cāmiʿasıyla ityān buyūrdı. Nitekīm diğer āyet-i celīlede daḫī (Ceʿale leküm'l-arża ẕelūlen femşū **(36)** fī menākibihā)[342] buyūrdı. Bū bābda aşaġıda biraz dahā īżāḥāt olınacaḳdır. Arżı şū ḥālde ḫalḳ ve enām içün munḳād buyūrması niʿmet-i celīleʾ-i ilāhiyyedir.

Şunuñla berāber tezyīd-i niʿmet olaraḳ **(Fīhā Fākihetün ve'n-Naḫlü ẕātü'l-Ekmām)**[343] Küreʾ-i arżda envāʿ-ı fevākih ve eŝmār ḥāṣıl olūr. Ve envāʿ-ı eşcār ve bilḫāṣṣa beḳā-yı nevʿi-çün neşv u nemā ve muḥāfaẓa-i ḥayāt ve taḥassüsle ḳuvveʾ-i nuṭfiyyeʾ-i sülāliyye istiḥṣānla insān içün ālet ve vāsıṭa olan aʿṣāb ve elyāf menzilesinde olaraḳ beḳā-yı nevʿ ve neşv u nemā ve eŝmār içün ālet ve vāsıṭa olan elyāfa mālik ve o ālet ve vāsıṭa ile māʾ ve turābıñ imtizācı ḫulāṣasından teġaddī ile neşv u nemā bularaḳ hem laṭīf ve sükārā leẕīz ve hem de ḳuvveʾ-i ġıdāʾiyyeyi ḥāvī ŝemere ve birer ḫurmā aġācları vardır. Ve öyle eşcār ve fevākih küreʾ-i arżda daḫī taʿbīye olunmuşdur ki, ānıñ meyvesinden tenāvül ile hem tefekküh ve hem de

[341] Rahmân Sûresi, 55/10.
[342] Mülk Sûresi, 67/15.
[343] Rahmân Sûresi, 55/11.

teġaddī ve diğer nevʿ-i eşcārıñ meyvesinden daḫī ekl ile tefekküh īderek el-tendāẕ īderler.

Keẕālik **(Ve'l-Habbu ẕū'l-ʿAṣfi)**[344] küreʾ-i arżda ẕī-rūha ẕikr olunan ġāyet içün ālet-i teneffüs olan kebd menzilesinde nebāt ve eşcārıñ ālet-i teneffüsü olan evrāḳ ṣāhibi ve māddeʾ-i ġıdāʾiyye olan ḥububātı mālik envāʿ-ı nebātāt vardır ki insān ānlarıñ tenāvülüyle teʿayyüş ve neşv u **(37)** nemā ile ḥayāt ve ensāli ikāme īderler.

Keẕālik **(Ve'r-Rayhān)**[345] ve yerde envāʿ-ı revāyiḥ-ı ṭayyibeye mālik niçe dürlü ezhār ve meşmūmāt-ı ṭayyibe mażrūbdur ki ānıñla da diğer kevnen ṣafāyāb olarak telẕīẕ-i meşāmm īderler. Bārī Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleri küreʾ-i arżı ẕī-rūh ve bi'l-ḫāṣṣa insān içün mehd ve maṣdar ve makām ve mesīr ve keẕālik saʿy ile teʿayyüş ve intiʿāşlar-y-içün muṭīʿ ve munḳād ḳıldıġı gibi temkīn-i ensāl ve teshīl-i intiʿāşları ve iltiẕāẕ ve inbisāṭlar-y-içün daḫī aṣl ve büẕūrātını ḫalḳ ve īcād īdemeyecekleri envāʿ-ı eşcār e fevākih ve ḥubūbāt ve kevnen kevn ezhārla mażrūb ve muzeyyen ḳıldı. İşte şū niʿam-ı celīleʾ-i Bārī meydāndadır ve ẓāhirdir.

Bū sūrette **(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)**[346] ey ŝaḳaleyn ve ey ʿaḳl ve fikr ve nuṭḳ ve beyān niʿmetiyle Cenāb-ı Allāh'ıñ mutaneʿʿim ḳıldıġı ey ins ve cinn size ʿaṭā ve iḥsān buyūrdıġı niʿam-ı Bārī'den ve bil-ḫāṣṣa şu niʿmetlerden ḳanḳīsını inkār ve ḳanḳīsını Ḫālıḳ-ı Teʿālā Ḥażretleri'niñ ḫalḳ ve tekvīn ve irādeʾ-i ulūhiyetiyle olmadı dīyerek ḳudret ve ʿaẓamet ve niʿmet-i Ḫudāyi naṣıl ve ne burhān ile tekẕīb īdebilürsünüz?

Ve ey benī beşer! eğerçi siz bir mūcib-i meşiyet-i ilāhī niçe vesāʾiṭ ve ābā ve ummahātınızıñ izdivācı esbāb-ı ʿādiyesinden sülāle **(38)** ṭarīkıyle ḫalḳ olundınız. Lākin sizin zamān-ı māzīde muntehā oldıġınız āb ve ümmü'l-beşer Ḥażret-i Ādem ve Ḥavvā (ʿaleyhimā's-selām)ı ve bi't-teġlīb Ḥażret-i Ādem (e.m.); **(Ḫalaḳa'l-insāne min ṣalṣālin ke'l-faḫḫār)**[347] esteʿīẕü billāh (Ve leḳad ḫalaḳnā'l-insāne min ṭīnin min ḥamein mesnūn)[348]; (Ve ḳad ḫalaḳnāküm aṭvāran)[349]; (Ve'llāhü enbeteküm min el-

[344] Rahmân Sûresi, 55/12.
[345] Rahmân Sûresi, 55/12.
[346] Rahmân Sûresi, 55/13.
[347] Rahmân Sûresi, 55/14.
[348] Mü'minûn, 23/12. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[349] Nûh Sûresi, 71/14. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)

arżı nebāten)[350]; miŝillū naẕm-ı celīlleriñ ṣarāḥāt ve delālātı ve tefâsīri ve keẕālik Ebū Hüreyre (raḍıyallāhü anh) ḥażretlerinden rivāyeten İbn Merdūyeh (raḍıyallāhü anh) ḥażretleriniñ rivāyetiyle esteʿīẕü billāh; (İnnellāhe Teʿālā ḫalaḳa Ādeme min ṭīnıhī cābiyeten ilā āḫiri'l-ḥadīŝ)[351]; ḥadīŝ-i ṣaḥīḥa'nıñ delālāt ve ṣarāḥati ve iżāḥātı üzre ve bālāda baṣṭ ve beyān olındıġı vechle Fāṭır-ı Fıṭrat Celle Celālühū Ḥażretleri ibtidāen ḥaḳīḳat-ı külliyeʾ-i Muḥammediyye olān aṣl-ı evveli ḫalḳ ve ibdāʿ buyūrdı. Ḥaḳīḳat-ı meẕkūrede māhiyet-i maḫṣūṣa-i Ādem bir vefḳ-i ʿilm-i ezelī ilāhī menvī olub māhiyet-i meẕkūre ḥaḳīḳat-ı maʿrūżanıñ maʿlūlu olan eŝīre intiḳāl ile eŝīriñ ṭabīʿatında bir vefḳ-i ḥikmet-i bārī mużmār olmaġla ṭavr-ı āḫar ve bu eŝīriñ maʿlūlü olub āndan ḫalḳ olunan besāiṭ ve ʿanāṣıra **(39)** intiḳāl ile ṭavr-ı āḫar olaraḳ besāiṭ ve ʿanāṣırda mermūz ve besāiṭ ʿanāṣırıñ maʿlūlü ve āndan ḫalḳ olunan murakkebāta intiḳāl ile ṭavr-ı āḫar olaraḳ hüviyet-i Ādem murekkebātda ve āndan tertīb-i maḫṣūṣ ve vesāiṭ-i mufżıye ile bi'l-intiḳāl tabīʿat-ı terkīb-i arżda meknūn olmaġla saṭḥ-ı arżda ve ḥavīżaʾ-i maḥalde ʿanāṣır-ı arżıyeden olan māʾ ve turābıñ imtizācından muterakkib ṭīn bir muddet aʿnī māddeʾ-i māʾ ve turābıñ birbirine imtizāc ve ṭūl-i muddet mucāvirātı ve havā ve ḥarāret miŝillū teʾŝīrāt-ı ḫāriciyeniñ inżimāmiyle terkīb meẕkūr teʿaffün ītmesi ve herşeyʾ ve māddede Fāṭır-ı Fıṭrat Celle Celālehū ḥażretleriniñ bir ḫāṣṣa ve iḳtiżā ve istiʿdād ve teʾŝīr ve teʾeŝŝür ve fiʿl ve infiʿāl ve ḳābiliyet ibdāʿ buyūrmasından terkīb-i muṭeʿaffineʾ-i meẕkūreniñ ʿādāt ve efʿāl-i bārī vechle afrāġ eyledi ki ṣafvet ve ḫulāṣa-i fārıġa ḳābil-i teşekkül olmaġla ḳābil-i meẕkūrdaki ḳābiliyet-i fıṭrī iḳtiżāsıyla teşekkül īden ṣūret-i maḫṣūṣ bir mūcib-i iḳtiżā-yı ṭabīʿī mustaʿıd ḳabūl-i ḥayāt oldıġından aṭvār-ı uḫrā olān şekl-i maḫṣūṣuñ acvāf-i abdānine rūh-ı ḥayvāniye revān ve'l-hāṣıl Fāṭır-ı Fıṭrat ve-Mubdiʿ-i Āŝār-ı Ḳudret ʿAzze ʿAẕametühū Ḥażretleri māddeʾ-i māʾ ve turābdan meşhūdümüz oldıġı üzre ḥaşerāt ve havām-ı ḥayvānīyeyi afrāġ ve ibdāʿ buyūrdıġı ve baʿde'l-ḫalḳ izdivāc īyledikleri miŝillū Abū'l-Beşer olan Ḥażret-i Ādem Ṣafīyyüllāh ḥażretlerini daḫī **(40)** niçe vesāiṭ-i mufżıye ile ṭavran baʿde ṭavrin ferāġī ve taʿaffünī olaraḳ māʾ ve turābıñ imtizācıyla ḥāṣıl olan terkībden afrāġ ve ḫalḳ ve ibdāʿ ve āndan benī beşeri daḫī sülāle ve izdivāc vāsıṭasıyle ḫalḳ ve īcād buyūrdı.

[350] Nûh Sûresi, 71/17.

[351] Yaptığımız araştırmada bu hadisin Ahmed Rüşdü Paşa'nın ifade ettiği gibi sahih değil bilakis zayıf olduğunu tespit ettik. (es-San'ânî, **Et-Tenvîr,** c.3, s. 304, el-Elbânî, **Zaîfü'l-Câmi'**, s. 1603.)

Ḫulāṣa aṭvār ve tārātda Cenāb-ı Bārī Abū-l-Beşer ʿilel ve vesāʿit-i mufżıye ve esbāb-ı ʿādiye ile terkīb-i meẕkūrdan afrāġ ve ḫalḳ buyūrdı ki terkīb-i meẕkūr kesb-i peyvest īdüb ḍarb olunsa īdi sāʾir evānī gibi taṣalṣul īder. Ve ṭanīn andāz olurdı. İşte taṣalṣul şānından olan ḫāk tīreden Bārī Teʿālā Ḥażretleri ʿaẓamet-i ḳudretinden ʿāḳıl ve ḥayy ve muẓhır-ı kemālāt ve tecelliyāt ve ḥāmil-i vaḥy olan Ḥażret-i Ādemi ḫalḳ ve ibdāʿ buyūrdı.

(Ve ḫalaḳa-l-cānne min māricin min nār)[352] ve Cenāb-ı Bārī Teʿālā Ḥażretleri arżda arżdaki mādde'-i nārıñ lehb ve ḫulāṣasından Abū-l-Cinn olan Cānnı ḫalḳ buyūrdı. Cism-i insān mādde'-i aṣliyyesi olan ḫalīṭa-i ṭīnıyeye munāsib vücūd-ı keŝīf oldıġı gibi cānn ve benī cānnıñ vücūdı daḫī mādde'-i aṣliyyesi olan lehīb ve nārıñ ṣafvetine mutenāsib laṭīfdir. Ve ʿaḳl ve ḥayāt ṣāḥibi olub mukellefdir. Ve bū iki ṣınıf aʿnī ins ve cin şū ʿālemimiz murakkebāt ve mevālīdiniñ ḫulāṣa ve eşrefīdir.

(41) İstiṭrād Cenāb-ı Ḥaḳḳ ecrām ve kā'inātı ḫalḳ ve keyfiyyāt ve ḫavāṣṣını beyān buyūrdıḳdan ṣonra cirm-i arżı ve keyfiyyāt ve ḫavāṣṣını beyān buyūrub (ve'l-arża veżaʿahā)'den (min māricin min nār) ʿibāra'-i belīġasına ḳadar aḥvāl ve keyfiyyāt-ı arżı beyān buyūrdı. Şu naẓm-ı celīl aʿnī (Ḫalaḳa'l-cānne min māricin min nār) naẓm-ı celīli aḥvāl-ı arżın beyānı cümlesinden olmaġla cānnıñ arżda ḫalḳ olundıġı ve küre'-i arż mādde'-i nārı ḥāvī olub ol mādde ẕāt-ı lehb oldıġı ānlāşıldıġı gibi bir mūcib-i ādet-i ilāhī ebū'l-beşer ḥażretleriniñ mā' turāb miŝillū vesāʾiṭ-i mufżıye ve ʿilel-i ʿādiye ʿindinde ḫalḳ olundıġı vechle küre'-i arżıñ ḥāvī oldıġı mādde'-i nārdan semenderiñ ḫalḳ olundıġı ve tekevvün ītdiġi gibi cānnıñ daḫī bi-meşīyetillāhi teʿālā nārıñ lehb ve ḥarāreti esbāb-ı ʿādiye'-i mufżıyesiyle ḫalḳ olundıġı ve keẕālik (esteʿīẕü billāh) (Ḳul einneküm le-tekfurūne bi-llezī ḫalaḳa'l-arża fī yevmeyn)[353] Ḳāle'l-Ḳāḍī[354] raḍıyallāhü ʿanhü ve raḥmetullāhi ʿaleyhi raḥmeten vāsiʿaten ey bi-nevbeteyni ve ḫalaḳa fī külli nevbetin mā ḫalaḳa[355] ve esteʿīẕü billāh (Vel-arża baʿde ẕālike deḥāhā)[356] ve (Vel-arżı ve mā ṭaḥāhā)[357] ve (Elem necʿali'l-arża mihādā)[358] ve (Leʾin seʾeltehüm men ḫalaḳa's-semāvāti vel-arża le-yeḳūlünne

[352] Rahmân Sûresi, 55/15.
[353] Fussilet Sûresi, 41/9.
[354] Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)
[355] Kadı Beyzâvî, **Envârü't-tenzîl**, c. 5, s. 67.
[356] Nâziât Sûresi, 79/30.
[357] Şems Sûresi, 91/6.
[358] Nebe Sûresi, 78/6.

ḫalaḳahünne'l-ʿazīzü'l-ʿalīm)[359] (Ellezī ceʿale leküm'ü'l-arża mihādā)[360] **(42)** ve (Emmen ḫalaḳa's- semāvāti ve'l-arża ve enzele leküm mine's-semāʾi māen fe-enbetnā bihī ḥadāʾiḳa ẕāte behceten mā kāne leküm en tünbitū şecerahā eʾilāhün maʿallāh bel hüm ḳavmün yaʿdilūn. Emmen ceʿale'l-arża ḳarāran ve ceʿale ḫılālehā enhāran ve ceʿale lehā ravāsiye ve ceʿale beyne'l- baḥrayni ḥācizan eʾilāhün maʿallāh bel ekŝeruhüm lā yaʿlemūn)[361] miŝillü āyāt-ı beyyinātıñ ṣarāhāt ve delālātı üzre küreʾ-i arż iki nevbetde ḫalḳ olunub nevbet-i ūlāsı cānnıñ mādeʾ-i ḫılḳati olan nār-ı ẕāt-ı lehb ve ḥarāreti nevbet-i ŝāniyesi insān ve ānıñ gibi ẕī-rūhun neşʾet ve temekkün ve iḳāmet ve intiʿāşına ḳābil-i mehd ve envāʿ-ı eşcār ve ezhār ve bihār ve enhārla medḫuvv ve mażrūb kılındıġı ve'l-ḥāṣıl küreʾ-i arż evvelen nār-ı ẕāt-ı lehb ve ḥarāret olub o nevbetde cānnıñ ve aḫīran ḫalīṭa-i māʾ ve turāb ile mażbūṭ ve ḥayvānāt ve eşcārın neşʾet ve temekkününe ḳābil-i heyʾet-i ḥāżıraya mecʿūle ve mafrūġa olub bunun nevbet-i ŝāniye ve bu nevbetde Ḥażret-i Ādem ʿaleyhisselāmıñ ḫalḳ olundıġı vāżıḥan mustebān olur. Ve Cenāb-ı Bārī ẕāt-ı arż ve nevbet-i ūlāsını her maḥalde ḫalaka ve Faṭara ve Bedeʿa kelimāt-ı belīġasıyla ve nevbet-i ŝāniyesini Ceʿale ve Veżaʿa ve Deḥā ve Ṭaḥā miŝillü kelimāt-ı ḥikem-i āyātıyla edā ve ityān buyūrdı ki beşṭ olınan maʿnā ve ḥaḳīḳat vāżıhan maʿlūm olsun.

Şū daḫī ḫafī olmaya ki ṣūnʿī ve cüzʾī ve nākıṣ olan ḥarāret-i **(43)** nārda semenderiñ ḫalḳ ve tekvīni meşhūd bulundıġı ḥalde Fāṭır-ı Fıṭrat Cellet Ḳudretuhū Ḥażretleriniñ ḫāṣṣa ve istiʿdād ve ṭabīʿat ibdāʿ buyūrdıġı ʿunṣur-ı nār-ı küllī ve lehīb ve ḥarāretinde kendūsindeki ḫāṣṣa ve ṭabīʿat ve istiʿdādına mutenāsib ḫalḳıñ aʿnī cānnıñ ānda ḫalḳ olundıġını taṣdīḳde tereddüd mucerred ṣafṣata ve mukābere ve ʿadem-i tevfīḳden-nāşī fikr ve naẓarda noksāniyet netīcesidir.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[362] Ey ŝeḳaleyn sizin ḫalḳınızda tertīb-i aṭvār ve ifāża ile ḫulāṣaʾ-i murakkebāt ve aşref-i mevālīd olaraḳ Cenāb-ı Ḥaḳḳıñ ḫalḳ ve tekvīn buyūrması niʿmetini naṣıl inkār ve naṣıl ve ne burhānla tekẕīb īdebilürsünüz?

Ve Cenāb-ı Bārī **(Rabbü'l-maşriḳayni ve rabbü'l-maġribeyn)[363]** maşriḳ-ı ṣayfī ve maşriḳ-ı şiteviyeniñ ve maşriḳ-ı ḥarīf ve maġribleriniñ ʿala'l-iṭlāḳ rabbi ve

[359] Zuhruf Sûresi, 43/9.
[360] Zuhruf Sûresi, 43/10, Tâhâ Sûresi, 20/53.
[361] Neml Sûresi, 27/60-61
[362] Rahmân Sûresi, 55/16.
[363] Rahmân Sûresi, 55/17.

nāẕımıdır. Böyle bedīʿ ḳudret āna maḥṣūṣdur. Maşrıḳ ve maġrib cevāhirāni ḳāʾimāni olmayūb, āncaḳ maşrıḳ küreʾ-i arżıñ mıḥveri üzerindeki deverānında bulundıġımız semtiñ şemse muteveccih gelmesinden, şems ve żiyāsı manẕūrumuz olmasından ve maġrib ise bunuñ maʿkūs ve muḳābili olmaġdan ve belki ḫuṭūṭ-i ʿarżıyye ve istivāʾiyenin her noḳṭasınıñ vech-i meşrūḥ üzere şarḳ ve ġarbi olmasından **(44)** ʿibāret oldıġından, Vācib Teʿālā Ḥażretleri āyāt-ı sābıḳa üslūbunda "ḫalaḳa'l-maşriḳayn ve'l-maġribeyn" buyūrmayub, taġyīr-i üslūb ile "Rabbü'l-maşriḳayn ve Rabbü'l-maġribeyn" buyūrdı. Rab kelimeʾ-i celīlesi maḫẕūf hüve żamīriniñ ḫaberidir. Yāḫūd ve ḫalaḳa'l-cānn ʿibāresindeki ḫalaḳa fiʿlinin fāʿil-i maḫẕūfunuñ ṣıfatıdır. Maşrıḳ ve maġrıbı ṣīġa-i muŝennā ile ityān buyūrması, ṣayf ve şitāʾ ve rebīʿ ve ḫarīfiñ aḥkām ve āsārı muḫtelif olmaḳ üzre tanẕīm buyūrdıġını delālet ītmek içündür. İşte iʿtidāl-i havā ve iḫtilāf-ı mevāsim ve fuṣūl ve bunlardan her birisiniñ teʾŝīrāt ve ḫavāṣṣına münāsib şeyleriñ ḥudūŝ ve ẓuhūru miŝillū fevāʾid-i celīle içün arżı böyle muḫtelifü'l-maṭāliʿ ve'l-maġārib tanẕīm buyūrdı.

Bu da ʿaẕīm ve ecell-i niʿam-ı ilāhiye ve delāʾil-i ʿaẓamet-i ḳudret-i Rabbāniyeden olmaġla, **(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikumā tukeẕẕibān)**[364] ʿAẓamet-i Ḳudret-i Bārī burhānı olan ve ḫalḳ ve īcādı āncaḳ kendūsine maḫṣūṣ olan böyle niʿam-ı ilāhiyeden ḳanḳīsını inkār ve ne burhān ile tekẕīb īdebilūrsünüz?

(Merace'l-baḥreyni yelteḳıyān)[365] Merace leffet-i ıżṭırab olup ersele ve ḫalā maʿnālarına olmaġla evvele göre baḥreyn-i med ve cezir ve yāḫūd rūzgārlarla birini diğerine irsāl īyledi ki, ṣānīye göre Cenāb-ı Bārī baḥreyni mutecāvir ve mutelāṣıḳ **(45)** oldukları ḥālde ḫālī ḳıldı ki ve irsāl īyledi ki, ḫalīcler vāsıṭasıyla Baḥr-ı Sefīd ve Baḥr-ı Kebīr, keẕālik Baḥr-ı Bālṭıḳ ve Baḥr-ı Kebīr, keẕālik Baḥr-ı Siyāh ve Baḥr-ı Sefīd gibi yāḫūd bilā-vāsıṭa biḥār-i kebīre gibi biri diğerine mulāḳī ve mutelāḳī olur ki, insān o vāsıṭa ile mużarrīnı defʿ ve menāfiʿ ve iḫtiyācı celb īdeler noḳṭa-i iltiḳātıñ ṭarafeyni baḥreyndir. Bināen ʿaleyh iltiḳā-i biḥārla īrād olunamaz ve baḥreynin ıżṭırāb ve irsāl ve ḫalāsı ḥasebiyle iltiḳā īderler.

Ḥālbuki **(Beynehümā berzeḫun lā yebġiyān)**[366] eḥadühümā uḫrā bi-aṣvab keyfiyyet-i menāfiʿlerini ibṭāl ītmemek üzre beynlerinde māniʿ-i tecāvüz ve taʿaddī fıṭrī ve min ʿindillāh mevżūʿ tevāzun ve teʿādülden ve yāḫūd ḳıṭʿa-i arżıñ,

[364] Rahmân Sûresi, 55/18.
[365] Rahmân Sûresi, 55/19.
[366] Rahmân Sûresi, 55/20.

mumāniʿatıyla eḥadühümā uḫrā tecāvüz ve taʿaddī ve yāḫūd aralarındaki ḳıṭʿa-i arżı ġarḳ ve istīlā īdemeyüb menāfiʿ-i maḳṣūda ibṭāl olunmaz. Her birisinde mevdūʿ olan teʿādül ve tevāzun ve yāḫūd ḳıṭʿa-i arż mumāniʿatıyla eḥadühümā uḫrā taʿaddī ve ḫāṣṣasını ibṭāl ītmez.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[367]. Menāfiʿ-i nās içün biḥārı bu ḥāl ve vażʿıyette tertīb buyūrması Bārī Teʿālā'nıñ bir niʿmet-i celīlesidir. Ve bunun ḫālıḳı Bārī Teʿālā'dır. Böyle niʿam-ı celīle ve bāhireyi naṣıl inkār ve ne ḥüccet ile teẕkīb īdersünüz?

Ve ẕikr olunan menāfiʾ-i celīle **(46)** niʾmetinden başka **(Yaḫrucü minhümā'l-lüʾlüʾü ve'l-mercān)**[368] kelimeʾ-i küllün mużāfıñ ḥaẕfiyledir. Küllün minhümā demek oldığı gibi māḳabline muṭābaḳat ve lüʾlüʾ ve mercān aġlaben Baḥr-i Aḥmerle Baḥr-i Hind'de ḥuṣūluna işāret içün żamīr-i müŝennā olarak ityān buyūrulmuşdur. Lüʾlüʾ ṣadf-ı baḥríde mütekevvin inci ve mercān daḫī baḥrde tekevvün ve tenbüt īden mādde'-i maʿrūfedir. Ve bunları iḫrāc ve iżāfeʾ-i ʿameliyāt īden afrād-ı insānıñ intifaʿ īylediği gibi ṣāḥib olanlar daḫī zeyn ve ḥilyāt ittiḫāẕı miŝillū ḥālātla faḫr ve sürūr ve ṣafā kesbiyle munbasiṭ ve munşeriḥ olurlar. İşte mā bihi'n-nefʿ cevher ve mādde biḥārda ḥāṣıl olur. Bunlarıñ nefʿi iḫrācdan sonra oldığından Vācib Teʿālā Ḥażretleri ḫalaḳa ve ḥaṣale buyūrmayub Yaḫrucü ʿibāreʾ-i belīġasıyla edā buyūrmuşdur.

Niʿmet-i meẕkūrenin ḫālıḳ ve mukevvini Cenāb-ı Bārī Teʿālā olmaġla **(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)**[369] niʿam-ı Bārī Teʿālā'dan ḳanḳīsını ve ne ḥüccetle inkār ve tekẕīb īdebilürsünüz?

(Ve lehüʾl-cevāruʾl-munşeʾātü fiʾl-baḥr)[370] Ve biḥārda seyr ve cereyān içün muntaṣıb süfünün eğerçi ḥasbe'ẓ-ẓāhir aʿmāl ve inşāsı insānlar ṭarafından ise de Bārī Teʿālā Ḥażretleri süfünün temekkün ve cereyānına ḳābil-i biḥārda ḳuvveʾ-i ḳabūliye ve ḳavvāme ve nefs-i süfünün aḫşāb ve ḥadīd miŝillū mādde **(47)** lerini ve esbāb-ı sevḳ ve ceryi olan havā ve ḥareket ve intiḳālini ve süfünün ṭarz-ı maḥṣūṣ üzre aʿmāl ve taṣnīʿını irşād īder. İnsānda ʿaḳl ve ḳuvveʾ-i naẕariye ve ḳudret-i iktisābiyeyi ḫalḳ ve īcād buyūrduġı cihetle ʿacz-i küllī ile ʿāciz olan insānıñ ol bābdaki saʿy-i

[367] Rahmân Sûresi, 55/21.
[368] Rahmân Sûresi, 55/22.
[369] Rahmân Sûresi, 55/23.
[370] Rahmân Sûresi, 55/24.

mücerredi lā şeyʾ menzilesinde olmaġla süfünün īcād ve iḥdâsı ḥaḳīḳatta Vācib Teʿālāʾnıñ ḫalḳ ve ḳudretiyledir. Bu daḫī Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ lüṭf ve kereminden bir niʿmet-i celīledir ki insān ānıñ istiʿmāliyle iḫtiyaāc ve menāfiʿini celb ve istiḥṣāl ve mużārrini defʿ ve izāle īderler. Ve menāfiʿ-i ʿaẓīmeʾ-i meẕkūre ile berāber süfün-ü meẕkūre **(Keʾl-aʿlām)**[371] ṭāḳım ve yelkenleri ṭāḳīlūb da yelkenleri küşāda ve merfūʿ olaraḳ baḥrde ḳāʾim olduḳlarında envāʿ-ı elvān ile mulevven ʿalemler gibi manẓūr olaraḳ ḳulūb-ü nāẓırīne inbisāṭ ve meserret baḫş olur. Āzāde-i beyān oldıġı üzre her ḳavimde sefāʾin envāʿ-ı elvānla telvīn olundıġı gibi baʿżı ḳavim yelkenleri daḫī bir dürlū boyā ile boyadırlar.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[372] İmdī ey ŝaḳalān māddī ve maʿnevī böyle niʿmet-i ʿaẓīmeyi mücerred lüṭf ve ʿināyetinden aʿṭā ve iḥsān buyūran Ḫālıḳ-ı Kāʾināt Ḥażretlerinin ḳanḳı niʿam-ı bārīsini inkār ve naṣıl tekẕīb īdebilürsünüz?

(48) İmdī, ʿAzīmü'l-Ḳudret ʿAzze Şānuhū Ḥażretleri, kāʾinātı ve vaḳt-i muḳaddere ḳadar ḳıyām içün ānda tevāzün ve miḳdārı ve ŝaḳaleynin ve bilḫaṣṣa insānıñ keyfiyyet-i ḫılḳatıyla temekkün ve muḥāfaẓaʾ-i ḥayāt ve sülāleri-y-çün arż ve mā fīhāyı ve maḥża lüṭf ve ʿināyetinden ānlara iḥsān buyūrdıġı envāʿ-ı niʿam-ı ʿuẓmāyı ve ʿaḳl ve nuṭḳ ve iḫtiyār miŝillū mebnā-yı teklīf ve imtiḥānı ḫalḳ ve īcād buyūrdıġını edā buyūrduḳdan ṣonra, ʿāḳıbet-i emr ve ġāyeʾ-i ḥāli beyānla mükellefīni īḳāẓ murād-ı rabbānīsiyle buyūrur ki: **(Küllü men ʿaleyhā fānn)**[373] men insānda mustaʿmel, keẕālik ʿalā ḥarf-i cerr-i "arż"a rāci żamīr üzerine dāḫil istiʿlāya mevżūʿ ise de, her ikisinde de taġlīban īrād buyūrulmuşdur. Maʿnen, arż ve muteʿalliḳātındaki ẕī-rūḥ ve ġayrı kāffeʾ-i maḫlūḳāt ve besāʾiṭ ve murakkebāt muteveccih-i fenādır. Ve kāʾināt, mümkinü'ẕ-ẕāt ve'l-vücūd olmaġa ḥādīŝatı cihetiyle ʿāḳıbet-i fānīdir. Ve aḳsām ve efrādıñ meşhūd olan fenāsıyla ve istiḳrāʾ ve naẓar ve istidlāl ile de kāʾinātıñ fenā ve muteveccih-i fenā olub zevāl bulacaġı muteḥaḳḳıḳ olmaġla ʿāḳıbetü'l-emr maḥv olacaḳdır.

Āncaḳ **(Ve yebḳā vechü rabbike ẕū'l-celālī ve'l-ikrām)**[374] ezelen ve ebeden ẕāt-ı ulūhiyeti vācibü'l-vücūd olmasından ālemīnden ʿalā'l-ıṭlāḳ mustaġnī ve ʿaẓamet

[371] Rahmân Sûresi, 55/24.
[372] Rahmân Sûresi, 55/25.
[373] Rahmân Sûresi, 55/26.
[374] Rahmân Sûresi, 55/27.

ve kibriyā kendūsüne munḥaṣır ve raḥmet ve raʾfet ve feyż-i ʿām ṣāḥibi **(49)** olan Ḥaḳḳ Celle ve ʿAlā Ḥażretleri bāḳīdir. Zīrā vücūd-i ilāhīsī vācibdir. Vācibe ise ʿarūz-ı fenā muḥāl ve mumtenīʿdir.

İmdī fenānıñ taḥaḳḳuḳunu beyān, īkāz-ı ʿibād oldıġından bir niʿmet oldıġı gibi şu neşʾeniñ evveli ʿadem olması miŝāline naẓaran fenā-yı ʿālem-i iʿādeniñ muḳaddimeʾ-i ūlāsından maʿdūd olacaġı keẕālik bekā-yı ilāhī aʿmāl-i mükellefīniñ ʿadem-i żiyāʿını ve Celāl-i Bārī aʿmāl ve efʿāl ve aḥvāl ve iʿtikād-ı mükellefīniñ muḥāsebesini ve istiġnā-yı Rabbānī ʿadem-i ẓulmü ve kerem-i Sübhānī raʾfet ve faż̇l ve raḥmeti muʾeddī ve mukteżī olub bunlar mukellefīn içün başḳa başḳa niʿam-ı celīl-i Rabbāniyeden olmaġla **(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)**[375] İmdī niʿam-ı ilāhīden ḳanḳīsını inkār ve ne ḫüccetle tekẕīb īdebilürsünüz?

Ve Cenāb-ı Ḥaḳḳ, ecrām ve kāʾinātıñ Fāṭır ve ḫālıḳı oldıġına bināen **(Yesʾelühū men fī's-semāvāti ve'l-arż)**[376] men ve fī bālāda beyān olundıġı gibi ʿalā ṭarīḳı't-taġlībdir. Maʿnen ẓāhir ve bāṭın semāvāt ve'l-arż ve mā beynehümādaki her şeyʾ ve enfüs ve ecrām ve afrād-ı kāʾināt ve aşḫās-ı ʿāvālimiñ her birisiniñ ḫālıḳına żarūret-i iḫtiyāclarından gerek ẕāt ve ṣıfāt ve gerek sā'ir umūr ve aḥvāl ve keyfiyyātlarında iḫtiyācātlarını bunlar nuṭḳan yāòūd ḥālen yāòūd ṭabʿan Bārī Te'ālā'dan istidʿā ve teẕellül ile istirḥām īderler.

(Külle yevmin hüve fī şeʾn)[377] **(50)** ʿaṭālet ve fütūrdan muberrā olan Vācibü'l-Vücūd, Faʿʿalün Limā Yeşāʾ Ḥażretleri her ān ve zamān ḫalḳ ve tekvīn ve ibdāʿ ve ifnāʾ-i şuʿūnāt miŝillü afʿāl ve şānında dāʾim ve ḳāʾim olmasınden meşiyet-i ulūhiyyeti vechle iḫtiyācāt-ı maḫlūḳu aʿṭā ve isʿāf ve niçe eşyā ve aşḫās ahdâs ve niçelerini ifnā ve her şeyʾin ānā fe-ānā terbiye ve īṣāl-i kemāl ve ḳażā-i rabbānīsiniñ taʿalluḳu vech üzre niçe aḥvāl ve umūru tecdīd ve niçe mevcūdu aʿdām ve niçe maʿdūmu īcād eyler. Ve Ebū'd-Derdāʾ ḥażretlerinin rivāyeti üzre niçe ḳavmi rafīʿ ve niçelerini vażīʿ ḳılmaḳ ve niçe muşkilātı ḥall ve küşād ve tasḥīl ve ẓunūbü maġfiret ītmek şān-ı ʿaẓamet ve kibriyāsındandır.[378]

---

[375] Rahmân Sûresi, 55/28.
[376] Rahmân Sûresi, 55/29.
[377] Rahmân Sûresi, 55/29.
[378] "O (Allahü Teâlâ), nice kavimleri alçaltır, nicelerini de yüceltir, zorlukları çözer, işleri kolaylaştırır ve günahları affeder." manasına gelebilecek Ebû'd-Derdâ'nın ilim, huşû ve toplumların refahı konularında birçok sahih rivayetlerinden iktibas yaparak açıklamıştır. (Tirmizî, İlm, 5, 2655, Buhârî, İlim, 34; Müslim, İlim, 13.)

Şū naẕm-ı celīl ʿaṭālet-i bārīyi teʿālā ʿan ẕālike ʿuluvven kebīran mustalzim olan aḳvāl-i yahūdi ki Bārī Teʿālā arż ve semāyı altı günde ḫalḳ buyūrub yedinci sebt gününde istirāḥat eyledi. Ve nasārā yevm-i sebti bi't-taḥrīf istirāḥat-i bārī yevm-i aḥaddır dīrler. Bunlarıñ ẕehāb-ı fāside ve aḳvāl-i bāṭılalarını redd ve ibṭāl īder. Zīrā istirāḥat yā ʿaṭālet ve yāḫūd żāyiʿ olan ḳuvvet ve ḳudreti istiḥṣāl ilcāʾ-i ātīledir. Vācibü'l-vücūd ḥaḳḳında ise ʿaṭālet ve żiyāʿ ḳudret-i naḳīsası muḥāl ve mumteniʿdir. Kezālik Bārī Teʿālā yālñız aṣl-ı evveli ḫalḳ ve tekvīn buyūrdı diyen **(51)** ṭabīʿiyyūn ve ḥükemānıñ bu ḳavillerini daḫī redd ve ibṭāldır. Bunlarıñ ḳavl-i meẕkūrlarınıñ buṭlānınıñ ḥücec ve berāhīni bālāda beyān olundı.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[379] iḥsān-ı iḫtiyācāt ve merciʿ-i istirḥām ve istidʿānıñ yālñız ẕūʾl-kerem ve'l-ʿaṭā olan bir Allāh olması ve iḫtiyācāt-ı maḫlūḳı iḥsān ve isʿāf ve her şeyʾi terbiye ve īṣāl-i kemāl ve terfīʿ ve tevżīʿ-i ḳavm ve niçelerini iḥdâṣ ve niçelerini ifnā ve müşkilātı ḥall ve teshīl ve ẕünūbü maġfiret miŝillü alṭāf-ı ilāhīsi aslāf ve aḫlāfa niʿam-i celīleden olmaġla, niʿam-i ilāhiyeniñ ḳanḳīsını ne ḥüccetle inḳār ve tekẕib İdebilürsünüz?

(Se-nefruġu leküm eyyühe'ŝ-ŝeḳalān)[380] ferāġ ḳaṣd maʿnāsına oldığına göre, maʿnā-yı naẕm-ı celīl Ey seḳalān! ʿadālet-i ilāhiyenin muḳteżāsı olan mükāfāt ve mücāzātınıza delil olan muḥāsebeʾ-i aʿmāl ve āŝār-ı iʿtiḳādınızı istiḳbāl-i ḳarībde ṭaleb īderim. Küllü ātin ḳarīb. Şu naẕm-ı celīl küfrān-ı niʿmetle ʿişyān-ı emr-i ilāhī īdenler içün īḳāẕ ve tehdīd, ve şükrān-ı niʿam ve iṭāʿat-i emr-i Bārī īdenler içün terġībdir. Ve lafẓ-ı ferāġ feraġa zarḫahū iẕā tecerrade miŝillü tecerrade ve ḫalā maʿnāsına olduġı ḫalde maʿnā-yı naẕm-ı celīl ey ŝaḳalān kemāl-i ʿacz ve żaʿfınızı ġāyet yaḳīnle bilūb küfrān-ı niʿmet ve mucāzātdan iḫtirāz ītmeniz içün sizi bir ḳayd **(52)** ile taḳyīd ītmeyüb ferāġ-ı muṭlaḳ ile tefrīġ ve tecrīd ve ḫālī ʿani't-taḳyīd eylerim.

Ol ḫāl ferāġınızla (İn isteṭaʿtüm en tenfüẕū fe-nfüẕū min aḳṭāri's-semāvāti ve'l-arż, lā tenfüẕūne illā bi-sulṭān) dīmek olub bū ṣūretde **(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)**[381] naẕm-ı celīliniñ ārada īrād buyūrulması ferāġ ve tecrīd-i meẕkūr mustaḳıllan bir niʿmet-i ilāhī oldığından ānıñ beyānı içün ityān buyūrulmuş olur. Ve ḫarf-i nidānıñ tekrārı mābaʿdındaki beyānāt-ı muhimmeyi kemāl-i diḳḳat ve naẕarda taʿmīḳi celb ve daʿveti teʾkīd-i belāġati-y-çündür.

[379] Rahmân Sûresi, 55/30.
[380] Rahmân Sûresi, 55/31.
[381] Rahmân Sûresi, 55/32.

Gelelim baʿżı müfessirīn, raḥimehümüllāhü teʿālā, naẓm-ı celīl-i meẕkūru yevm-i ḳıyāmetde ḥisāb ve cezānız içün sizi ey ŝaḳalān tecrīd īderüz. Zīrā yevm-i meẕkūrde Cenāb-ı Ḥaḳḳ ḥisāb ve cezā ve mukāfātdan başḳa fiʿliñ fāʿili olmaz deyü tefsīr ītmişler ise de bū beyān afʿāl-i ilāhīyi taḥdīd ve taḫṣīṣ dīmek olub ve'l-ḥālü afʿāl ve ʿilm-i Bārī'nin ḥadd ve ḥaṣrı mumtenīʿ ve muḥāl oldıġından taḥdīd lāyıḳ olmaz. Meğer Allāhümme taḥdīd ve taḫṣīṣ-i meẕkūr yalnız ŝaḳaleyn ḥaḳḳında ola.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[382] ḳable'l-elzām ḥükümden ṭaleb-i muḥāsebe… keẕālik terġīb ve īḳāẓ ve teḥdīd… keẕālik tefrīġ ve aḫlā ve tecrīd niʿam-ı ilāhiyeden bir niʿmet olmaġla **(53)** Cenāb-ı Ḥaḳḳıñ ḳanḳī niʿmetini naṣıl inkār ve ne burhānla tekẕīb īdebilürsünüz?

(Yā maʿşera'l-insi ve'l-cinni in isteṭaʿtüm en tenfüẕū min aḳṭāri's-semāvāti ve-l-arż)[383] Ey maāʿşir-i ins ve cinn sizi taḳyīd ve tevḳīf miŝillü mavāniʿdan mucerred ve ḫālī ḳılarım. Āzāde ve serbestsiniz. Şu ḥālde ẕāten ve ṣıfaten eğer muḳtedir iseniz meleḳūt-ü semāvāt ve arżımdan ve ḳanḳī cihāt ve aḳṭārından dīler iseniz oradan **(Fanfüẕū)**[384] çıḳın gidiniz. Ẓāhir ve bedīhīdir ki **(Lā tanfüẕūne)**[385] melekūtümden ḫurūca ḳudretyāb değilsiniz. Çīḳub gidemezsiniz. ḫulāṣaʾ-i maʿnā şū neşʾede emr ve nehy miŝillü ḳazā ve teklīfāt ve taḳdīrāt-ı rabbānīyemi ve neşʾeʾ-i uḫrāda ḥisāb ve cezā miŝillü aḥkām-ı ilāhīyeme geriye görür istemezseniz ḳudretiniz vār ise her ḳanḳī cihāt ve aḳṭārından dīlerseniz oradan melekūt semāvāt ve arżımdan çıḳınız gidiniz. Ḥālbūki ḫurūca muḳtedir değilsiniz. Ve bedīhīyyātdandır ki ḳazā-ı sübḥānīyemden firār ve melekūtumdan ḫurūc ḳābil olmaz. **(İllā bi-sultān)**[386] Āncaḳ ḳazā-ı rabbānī ve melekūt-i ilāhīyeme ġalebe ve muḳāvemet īdecek ḳuvveʾ-i ḳāhire ve ġālibe ile ḳābil olur. Ve żarūrīdir ki, Fāṭır-ı fıṭrat ve Ḫāliḳ-ı Kāʾināt ve Ḳādir-i Külli **(54)** Şeyʾ olan Celle Şānuḥū Ḥażretleriniñ ḳuvveʾ-i külliyeʾ-i ḳażā ve melekūtuna ġālib olur. Ḳuvveʾ-i ḳāhireden en āciz ve żaʿīf maḫlūḳ olan ey maāʿşır-ı ins ve cinn sizde vücūdu değil taḫayyülü ve imkān-ı taṣavvuru bile muḥāl ender muḥāldır. Beden ve vücūd ile ḫurūcun imtināʿı bedīhī ve ẓāhir oldıġı gibi efkār ve taṣavvurla ḫurūcun imtināʿı daḫī żarūrīdir. Zīrā maḫlūḳdan her kim olursa olsun, maʿlūmāt ve melekūtüllāh'ı ḳanḳī cihetten taṣavvur īderse,

[382] Bu âyet fazladan yazılmıştır.
[383] Rahmân Sûresi, 55/33.
[384] Rahmân Sûresi, 55/33.
[385] Rahmân Sûresi, 55/33.
[386] Rahmân Sûresi, 55/33.

muddetü'l-ʿumür taṣavvur ītsün ve ol bābda her ne ḳadar itʿāb-ı ẕihn ve temdīd-i taṣavvur ītse, vāṣıl oldığı ḥaddiñ melekūt ve imkān ve maʿlūmāt-i Bārī Teʿālānıñ nihāyet ve ġāyetīdir deyü cezm īdemez. Aʿnī muntehā-yı taṣavvurīnıñ māverāsında melekūtüllāh olmadığını ḳaṭʿ ve cezm īdemez. Nerede ḳaldı ki ilerü geçebilsün. Ol bābda efkār ve taṣavvuruñ ġāyeti ʿacz ve ḥayrettir. Bu ṣūretde melekūtü'l-imkān ve tekvīnüllāhı ḫalāʾiḳıñ iḥāṭaʾ-i fikri muḫāldır. Zīrā melekūtüllāh ve tekvīnāt-i Bārī ʿilm-i ilāhiyesine ve maʿlūmātına muṭābıḳdır. Ve ʿilm-i Bārī ise mümkün ve mumteniʿa şāmildir. Ve mādāme'l-emr keẕālik, maʿlūmāt-i Bārīye taṣavvur nihāyet muḫāl ender muḫāldır. Bir de Ḳādir-i Muṭlaḳ Cellet ʿAẓametuhū Ḥażretleriniñ ʿademde kevn ve melekūt-ü ḫalḳ ve tekvīnīne ḳudret-i bāhiresi derkār ve şāmil **(55)** oldığından ʿademi ʿalā ḥālihī terkle aʿni ʿademi iʿdāmla ol ʿademde kevn ve melekūt-ü ḫalḳ ve tekvīni ḳudret-i bāhireʾ-i ulūhiyetinde siyān oldığından ʿademi iʿdām daḫī tekvin-i bāri ve afʿāl-ı ilāhī cümlesinden olmaġla melekūtüllāh ve tekvin-i ḳādir ve malūmāt-ı ʿilmīyi cellet ḳudretuhū farż-ı nihāyet ve taḳdīr-i ḥadd daḫī muḫāl ve mumteniʿdir. Ve mā dāmü'l-ḥāl keẕālik ḫalāʾīḳıñ ʿaczi ve bi'l-ḫāṣṣa kemāl-i ʿacz ve żaʿfı derkār ve bedīhī olan ins ve cinnin melekūtüllāhdan bedenen ve fikren ve tasavvuran ḫurūcunuñ imtināʿı żarūrī ve bedīhīdir. Şū āyāt-ı celīle ḫalāʾiḳıñ ʿacz-i külliyesini iʿlām ve ḳābil-i şekk ve tereddüd olmayan bir dereceʾ-i nihāyede ḫalāʾiḳı ʿāciz ḳılmaġla bāb-ı tebkītde dereceʾ-i ġāyeʾ-i ʿāliye ve ḳaṣvā-yı merātib-i bedīʿada naẓm-ı bedīʿ ve celīldir. Baʿżı mufessirīn-i kirāmıñ bū naẓm-ı celīliñ tefsīrinde melekūtüllāh üzerine ebdānıñızla nüfūẕ ve ʿurūc īdemeyüb efkārınızla ʿurūc īdersiniz deyü ītdiği tefsīr uslūb-i edā-yı naẓm-ı celīle ġayrı ciddīdir ve ḥaḳīḳatten baʿīddir.

Ḫalāʾiḳı kemāl-i ʿaczini iʿlām īderek īḳāẓ niʿmet-i ʿuẓmādan olmaġla **(Fe-bī-eyyi ālāʾi (56) rabbikümā tukeẕẕibān)**[387], munʿim-i muṭlaḳ ḥażretleriniñ ḳanḳī niʿmetini inkār ve ne burhānla teẕkīb īdebilürsünüz?

Ḫāliḳ-ı Kāʾināt Ḥażretleri, ekvānı ve ānda ibdāʿ buyūrdığı ṭabāyiʿ ve tevāzünü ve keyfiyyet-i ḫalḳ-ı ins ve cānnı ve iḥsān buyūrdığı niʿam-ı celīleyi ve teklīfāt-ı ilāhiyesini beyān buyūrduḳdan ṣonra, neşʾeʾ-i uḫrā'nıñ taḥaḳḳuḳ ve vuḳūʿunu ve bidāyet-i ḥāliyle ġāyet-i aḥvālini beyānla īḳāẓ-ı ḫalḳ murād-ı bārīsiyle buyūrur ki: **(Yurselü ʿaleyküma şuvāẓun min nārin ve nuḥāsün felā**

[387] Rahmân Sûresi, 55/34.

tantaşırān)[388], "şuvāẕ", lehb ve ḥarāret, "nuḥās" ḍamladir. Eʾimmeʾ-i ḳurrādan İbn Ömer ve Yaʿḳūb'uñ muvāfaḳatı ve İbn Keŝīr'in ḳırāʾatı üzre kesrle ḳırāʾat olundıġı ḥalde, "nār" üzerine maʿṭūfdur. Duḫān, vāṣıl ve meblaġ aṣıldır. Her ikisine göre maʿnā-yı naẓm-i celīl kāʾinātıñ ḳıyām ve muddet-i devāmı ḥaḳḳında Fāṭır-ı Fıṭrat ʿAzze Şānuhū Ḥażretleriniñ fıṭrat-ı kāʾinātda taḳdīr buyūrdıġı ḥadd-i muḳaddere muntahā ve zamān-ı muʿayyen munḳażī olduḳda kāʾinātda mevdūʿ ve maṭbūʿ olan ve bālāda beyān olunan tevāzün ve żavābıṭa vehn ve fesād ve futūr ve ḫalel ʿārıẓ olaraḳ intiẓām-ı kāʾināt mutaġayyir ve żavābıṭ ve tevāzün mutaḫallel olmaġla (İẕā zülzileti'l- arżı zilzālahā)[389] keẕālik (Ve iẕā'l-arżu muddet ve elḳat mā fīhā ve taḫallet)[390] naẓm-i celīlleri ve emsāli āyāt-i beyyinātıñ ṣarāḥāt **(57)** ve delālāt-ı vāżıḥası üzre, arż tezelzül ve devām-ı zilzāl ve şiddetinden yer yer ḥāṣıl olan şuḳuḳ ve ŝuḳūb ve raḫnehāyı ve fürūcdan maṭmūreʾ-i arż ve ṭabʿ-ı ʿanāṣırında olan nārdan ḥarāret ve lehb ve duḫān tevārüd veya arżıñ ḫılḳat-ı evveli ve mebleġ-i aṣlı olan nārdan feverān ve tehācümle mütevārid olaraḳ vāḳiʿ olan hevl ve hücūm-ı lehīb ve dehşet-i ḥāl ve nārdan ḫulāṣa her ne ḳadar saʿy ve ġayret ve ey ŝaḳaleyn bir birinize mertebeʾ-i ġāyede nuṣret ve muʿāvenetle tenāṣur ve teʿāvün ītseniz bile o hevli mumāneʿat ve defʿ īdemez ve teʿāvün ve tenāṣuruñuz hīç bir fāʾideʾ-i mufīd olub da ḫalāṣla nuṣretyāb olamazsınız. Nerede ḳaldı ki ʿalā'l-infirād ḫalāṣ bulasınız. Bu ḥāliñ muḥaḳḳaḳ olan vuḳūʿını naẓar-ı ḥikmet ve istidlāl-ı ʿaḳl ile teẕekkür ve tefekkür īderek iʿtiḳād ve efʿāl ve aḥvālinizde vezn-i ʿadli taḫṣīrle küfrān-ı niʿmet ītmeyin.

Vāḳiʿ olacaḳ ḥāl-i hevl ānıñızı beyan-ı teyaḳḳuz ve intibāh içün niʿmet olmaġla **(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)**[391] Bārī Teʿālā'nıñ ḳanḳī niʿmetini inkār ve ne burhānla tekẕīb īdüp küfrān-ı niʿmete ictisār īdersiniz?

Vaḳtā ki zelāzil ve hevl-i ḥāl derece derece kesb-i şiddetle kāināt maḥv ve fenā ve aṣlına ʿavdet ve mebdeʾine recʿate mübāderet ve teveccüh ītdikde **(Fe-izā'n-şaḳḳati's-semāʾü fe-kānet verdeten ke'd-dihān)**[392]**. (58)** Verdetün bi-maʿnā ḥamrāʾ ve dihān edīm-i aḥmer yāḫūd muẕāb māʿnālarınadır. Maʿnā-yı naẓm-ı celīl ānifen ẕikr olundıġı üzre żavābıṭ ve tevāzünüñ fesād ve inḫilālinden esteʿīẕü billāh

[388] Rahmân Sûresi, 55/35.
[389] Zilzâl Sûresi, 99/1.
[390] İnşikâk Sûresi, 84/3-4.
[391] Rahmân Sûresi, 55/36.
[392] Rahmân Sûresi, 55/37.

(İnne zelzelete's-sāʿati şeyʾün ʿaẕīm)[393] ve (Ve-iẕā's-semāʾü kuşiṭat)[394] ve (İẕā's-semāʾü'n-faṭarat ve İẕā'l-kevākibü'n-teŝerat)[395] miŝillü āyāt-ı ḥikem-i beyyinātıñ mużāmīn-i menīfesi üzre zelāzil ve şedāʾidle ibtidā ve ānā fa-ānā dehşet-i zelāzil kesb-i şiddet īderek ecrām-ı kāʾinātda ḥāṣıl olan şuḳūḳ ve furūcdan feverān īden lehīb ve nār ve ecrām-ı ʿālem ḥīn-i sābiḳında ŝābit olamayub bi'ṭ-ṭabʿ serserī vücūda şedāʾid-i muşādemātlarından ġubār ve şu ḥāl-i şedāʾidle ḫumūr-ı ġālibleri olan āteş ve lehīb ve ḥarāretden mevād-ı ġubāriye daḫī eriyūp feẕā-yı ʿālem şiddet-i ḥarāret ve āteşden edīm-i aḥmer gibi cevv-i ḥumrādan ʿibāret ḳālḳūb ve o ḥālde daḫī devāmını mūcib olan keyfiyyātıñ zevāl ve inḳırażından maḥv olaraḳ fenā-yı küllī vākıʿ olur. Ve āndan ṣonra esteʿīẕü billāh (Ve enne ʿaleyhi'n-neşʾete'l-uḫrā)[396] ḥikmet-i bāhiresi mūcibince ʿacz ve ʿaṭāletden muberrā ve sābiḳı miŝillü niçe ʿavālim ḫalḳ ve tekvīnine ḳudret-i bāhireʾ-i ʿaẕīmesi hüveydā olan Ḥakīm-i Muṭlaḳ Cellet ʿAẕametuhū Ḥażretleri neşʾeʾ-i uḫrā'nıñ ḫalḳ ve tekvīnine teveccüh ve iḳbāl buyūrur.

(59) Gelelim ekŝer ḥükemā ve cumhūr ṭabīʿiyyūn ve māddiyyūnuñ mudeḳḳıḳīn ve muʿammiḳīni bu kāʾinātıñ ḫarāb ve maḥv ve fānī olaraḳ aṣl-ı evvele ʿavdet ve rucūʿunu delāʾil-i māddī ve ṭabīʿī ve berāhīn-i ḥikemiye ile istidlāl ve iŝbāt īderler. Şū ḳadar ki aṣl-ı meẕkūr bir neşʾeʾ-i diğer tekvīnini iḳtiżā īder mi yoḫsa ītmez mi? Ve bi-taʿbīr-i āḫar ʿillet-i ūlā ve aṣl-i evvel işbū kāʾināt maḥv ve fenāʾ olduḳdan ṣonra diğer bir ʿālem-i maʿlūl, aʿnī rūz-i cezā ve mukāfāt'ıñ ḫalḳ ve tekvīnini īcāb īder mi ītmez mi?

Maḥṣal-ı kelām rūz-i ḳıyāmet ve neşʾeʾ-i uḫrā īcād ve ḫalḳ olunur mu olunmaz mı? İşte burāda mutereddid ve muteḥayyirdirler.

Bunlarıñ işbū tereddüd ve taḥayyürleri işbū ʿālemiñ ḫalḳ ve tekvīninde maṣdar-ı ʿālem ve ḫāliḳ-ı kāʾināt cellet ʿaẕametuhÿ ḥażretlerinden yalnız aṣl-ı evvel bi'l-īcāb ṣudūr ve tekvīn eyledi. Ve o aṣıldan maʿlūl-i āḫar ve āndan maʿlūl-i āḫar ŝümme fe-ŝümme kāʾināt bi'l-īcāb tekvīn eyledi deyū ẕehāb ve aḳvāllarınıñ fesād ve buṭlānı delāʾil ve berāhīniyle bālāda beyān ve bunlarıñ ẕikr olunan ẕehāb ve aḳvālları efʿāl-i bārī'niñ ʿaṭālet ve ʿilm ve maʿlūmāt-i sübhānīniñ maḥdūdiyetini ve iḳrār ve

[393] Hacc Sûresi, 22/1. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[394] Tekvîr Sûresi, 81/11.
[395] İnfitâr Sûresi, 82/1-2.
[396] Necm Sûresi, 53/47.

taṣdīḳ eyledikleri kemālāt-i ilāhiyeniñ noḳṣāniyetini istilzām eyledi ki bu ise muḥāl ve mumteniʿ olduġı **(60)** tafṣīlātıyla ityān olunmışdı.

İşte fenā-yi ʿālemden ṣonra yevm-i cezā ve mukāfātıñ vuḳūʿundaki tereddüd ve taḥayyürleri daḥī ibtidādaki ẕehāb ve aḳvālleriniñ muteferriʿātından olub ẕehāb-i meẕkūrları bāṭıl ve buṭlānı berāhīn-i ʿaḳliye ve ḥikemiye ile ẓāhir oldıġı gibi tereddüd ve ḥayretleri daḥī vāhī ve fāsid ve fesādı ḥücec-i ʿaḳliye ve ḥikemiye ile daḥī emr-i bārizdir.

Zīrā bu tereddüd ve ḥayrete ẕehāb ve ānda ŝebātları daḥī ola ki ẕehāb ve aḳvālleriniñ istilzām īylediği kāffeʾ-i hücnet ve buṭlānı mustelzem olmaġla bunuñ daḥī buṭlānı berāhīn-i ḥikemiye ile ẓāhir oldıġı miŝillū istilzām-i meẕkūrdan başḳa olaraḳ daḥī ḥulāṣaʾ-i mevālīd ve zübdeʾ-i murekkebāt olub ʿaḳl ve fikr ve efʿāl ve aʿmāllerinde istiṭāʿa ve iḫtiyār ve irādeye mālik olub ḥayy ve ʿāḳil ve muḫtār olanlar kāffeʾ-i efʿāl ve aʿmāl ve iʿtiḳād ve kāffeʾ-i aḥvāl-i iḫtiyāriyelerinde mā ḫalaḳa lehe muvāfıḳ ʿadl ve istivāʾ ve vezn-i umūrla mukellef bulunmaları iḳtiżā-yı ḥikmetden iken eğerçi neşʾet-i uḫrā ve yevm-i ḥisāb olmıyacak olsaydı o miŝillū ʿāḳil ve muḫtār ve mālik-i istiṭāʿat olanların tekvīn ve ḫılḳati muhmel ve bi't-taʿalluḳ ve'l-irtibāṭ kāʾinātiñ ḫılḳati ʿabeŝ ve ḥikmetiñ bāṭıl ve iḳtiżānıñ muḳteżādan taḫallüfü lāzım gelürdü. Bu luzūm ise bāṭıl **(61)** ve buṭlānı berāhīn-i ḥikemiye ile ŝābittir.

Keẕālik Vācībü'l-vücūd Teʿālā ve Teḳaddes ḥażretleriniñ ḥikmet-i bāliġasını ve muḳteżānıñ muḳteżīden ʿadem-i teḫallüfünü gürūh-u meẕkūr taṣdīḳ ve iḳrār eyledikleri ḥālde, tereddüd ve taḥayyür-i meẕkūrlarınıñ istilzām īylediği muhmeliyet ve ʿabeŝiyet-i ḫalḳ, basṭ olunan taṣdīḳ ve iḳrārlarına külliyen munāfī ve muġāyirdir. Ve esteʿīẕü billah (Ve mā ḫalaḳnā's-semāvāti ve'l-arża ve mā beynehümā lāʿıbīn)[397], ey ʿābiŝīn, keẕālik (E-yaḥsebü'l-insānü en yütrake süden)[398], ey muhmelen lā yücāzī ʿalā aʿmālihim. Ḥikmet-i bāhirasi iḳtiżāsınca, ʿaṭālet-i bārī ve maḥdūdiyet-i ʿilm ve efʿāl-i sübhānī ve buṭlān-i ḥikmet-i ḥakīm ẕū'l-celālī ve ḫılḳat-i ekvānıñ muhmel ve ʿabeŝiyetini mustelzim olan vāhī ve muġāyir berāhīn-i ḥikemiye ve muḫālif-i aḳvāl ve iḳrār-ı mebsūṭaları olan bir tereddüd-i ṣırf ve taḥayyür-i mucerreddir.

Ve ḥattā delāʾil-i naḳliye ve berāhīn-i ʿaḳliye ve ḥikemiyeden tecrīd-i naẕar olundıġı ḥālde bile ḳulūb ve eẕhān ve efkār-ı efʿāl ve aʿmāl-i ʿāḳilīn ve muḫtārīnıñ

[397] Duhân Sûresi, 44/38.
[398] Kıyâme Sûresi, 75/36.

mukāfāt ve mucāzāti lüzūmünü ve ḫılḳat-i kāʾinātıñ ʿabeŝ olmaḳ munāfī-i ḥikmet oldıġını taṣdīḳ ve ḥükm īder. “İstefit ḳalbek” ḳażīyesi ḥikmet-i muṣaddıḳadandır.

Bū ṣūretde, bir muḳteżā-yı ḥikmet-i ḥakīm-i muṭlaḳ ve bir feḥvā-yı (Külle yevmin hüve fī şeʾnin)[399] ʿallām ve feʿʿāl ve fütūr ve ʿaṭāletden munezzeh **(62)** ve muteʿālī ve cemīʿ-ı kemālāt-ı ḥaḳīḳīyeʾ-i tafṣīliyeyi mustecmiʿ ḥakīm ʿalā’l-iṭlāḳ ʿazze şāʾnühū ḥażretleriniñ işbū neşʾeʾ-i ūlāyı ḫalḳ īylediği gibi rūz-i cezā ve mukāfāt olan neşʾeʾ-i uḫrāyı daḫī ḫalḳ ve tekvīn buyūracaġı muḥaḳḳaḳ ve derkārdır.

Yā Rab! Ṭāʾifeʾ-i meẕkūranıñ naẓar ve ʿuḳūl ve eẕhānlarını hidāyet-i Ḳurʾān’a ḳarīn eyle!

(Fe-yevmeʾiẕin lā yüsʾelü ʿan ẕenbihī insün ve lā cānn)[400]. İmdī ecrām-ı kāʾinātıñ tezelzül ve intiḳāż ve muẕāb ve maḥviyetiyle feżā-yı ʿālem cevv-i ḥamrā ve o ḥāl daḫī maḥv ve fenā ile maʿnā-yı ʿadem ve mefhūm-i nīst taḥaḳḳuḳ īderek, nevbet-i sükūn ḥāṣıl olduḳda ḫalāʾiḳ işbū nevbette efʿāl ve aʿmālinden mesʾūl olmaz. Zīrā onlar ol nevbette lā şeyʾ olmalarıyla ṭavr-ı rāḥatlarıdır.

İşte, küfrān-ı niʿmet ile taḫṣīr-i vezn-i ʿadālet īden mucrimīniñ sükūn-ü muddetinde mesʾūl ve muʿaẕẕeb olmamaları onlara bir niʿmettir.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[401]. Şu neşʾeniñ āvān-ı ḳıyāmında envāʿ-ı niaʿmla inʿām eylediği gibi yevm-i ḥisāb ve ʿaẕāb ve mukāfāt olan neşʾeʾ-i ŝānīyeniñ daḫī ḳıyāmından ol nevbet-i sükūnda ŝaḳaleyni mevḳıʿ-ı suʾāle götürmeyüb sükūn ve rāḥat nevbetiyle inʿāmı bir niʿmet-i diğer olmaġla Bārī Teʿālāʾnıñ ḳanḳī niʿmetini inkār ve ne ḥüccetle teẕkīb īdersiniz?

(63) Vaḳtā ki Vācib Teʿālā Ḥażretleri neşʾeʾ-i ūlādaki ḫılḳat ve aḥvālını ve intiḳāż ve fenāsı keyfiyyātını ve baʿde nevbet-i sükūn ṭavrını ẕikr ve beyān buyūrduḳtan ṣonra, neşʾeʾ-i ŝānīyeniñ aḥvālını beyān buyūrmak murādiyle buyūrur ki: **(Yuʿrafü’l-mucrimüne bi-sīmāhüm fe-yuʾḫaẕü bi’n-nevāṣī ve’l-aḳdām)**[402] Şu naẓm-ı celīlin maʿnā ve tefsīrini beyāndan evvel maʿlūm ola ki (Taʿyīnü’l-veẕāʾif fī ḥaḳḳı’l-muteşābihāt) nām Türkī kitābımızda īżāḥ olındıġı üzre, ʿuḳūl-i beşer ve fikr ve naẓarı ḥasbe’l-fıṭra ʿilel ve esbāb-ı māddī dāʾiresinde dāʾir oldıġından, ol dāʾireniñ māverāsına bi’ż-żarūr istiḍlāl-i ʿaḳl ile vüṣūl-i ḳābilü’l-ḥuṣūl olamayacaġından ve

[399] Rahmân Sûresi, 55/29.
[400] Rahmân Sûresi, 55/39.
[401] Rahmân Sûresi, 55/40.
[402] Rahmân Sûresi, 55/41.

neşʾeʾ-i ŝānīye aḥvāli dāʾireʾ-i ʿaḳlıñ māverāsında olmaġla, aḥvāl ve keyfiyyāt-ı rūz-i cezā, ḳuvveʾ-i ʿaḳl ve fikr ve naẓarla bilinemiyeceği gibi, ʿālem-i āḫiret şu neşʾede maḥşūşātdan olmadıġından aʿnī mubṣırātdan değil ki ḳuvveʾ-i bāṣıra ile, melmūsātdan değil ki ḳuvveʾ-i lāmise ile, meẕūḳātdan değil ki ḳuvveʾ-i ẕāʾiḳa ile, meşmūmātdan değil ki ḳuvveʾ-i şāme ile, mesmūʿātdan değil ki ḳuvveʾ-i sāmiʿa ile bilinsin. Keẕālik ʿālem-i āḫiret mutevātirātdan değil ki, aʿnī niçeleri ʿālem-i āḫireti görmüş ve gelmiş de tafṣīl-i aḥvāl ve keyfiyyātından ʿalā ṭarīḳi't-tevātür bize naḳl ve ḥikāye ītmiş yoḳ ki tevātürle **(64)** bilinsin.

Bū ṣūretde ʿālem-i āḫiret istidlāl-i ʿaḳlī ile bilinemediği gibi ḳuvveʾ-i ḫāsse ve tevātürle daḫī bilinmek mümkün olmayūb āncaḳ ḳuvveʾ-i ʿaḳlī ve naẓarīden ʿālī ve ānıñ māfevḳında olan bir ḳuvveʾ-i ḳudsiyyeʾ-i derrāke ile bilinebilūb ol ḳuvveʾ-i ʿālīye ise āncaḳ ḳuvveʾ-i nübüvvetdir. Zīrā ḳuvveʾ-i nübüvvet ḳuvveʾ-i ʿaḳlıñ māverāsındaki aḥvāl ve umūru iḳtibās ve idrāk ve iẕʿān īder. Ānıñ içün ol ḳuvveʾ-i ʿālīyeniñ aṣḥābı muġayyebātdan aḫbār ve muʿcizāt iṣdār īder.

Bū ṣūretde tafṣīl-i aḥvāl-i yevm-i ḳıyāmet ḥaḳḳında ṣıdḳ-ı nübüvveti muʿcizāt ve aḥvāl ve aḫbārātında naẓar ve istidlāl ile ŝābit ve mutaḥaḳḳıḳ olan nebiyy-i ẕīşānıñ aḫbārı ḫaber-i ṣādıḳ olmaġla ol nüfūs-ı zekiyyeniñ aḫbārını cezm ve taṣdīḳ lāzım gelir.

Ġāyeten mā fī'l-bāb aḥvāl-i rūz-i ḳıyāmet ḥaḳḳında ʿaḳl ve naẓarla āncaḳ ʿaṭālet-i ilāhī ve nihāyet-i efʿāl-i bārī teʿālānıñ mumteniʿ olması ve efʿāl-i ʿāḳilīn ve muḫtārīnıñ muhmel olmasınıñ munāfiʾ-i ḥikmet-i ḥakīm bulunması miŝillū delāil ile yālñız neşʾeʾ-i ŝānīyeniñ vuḳūʿına ʿilm-i icmālī istiḥṣāl olunabilūb ḥisāb ve mukāfāt ve ʿıḳāb ve mucāzāt ve ṣafā ve ʿaẕāb miŝilū tafṣīl-i aḥvāl-i ḳıyāmete ʿilm-i tafṣīlī bir vech-i mebsūṭ ṣıdḳ-ı nübüvveti ŝābit ve mutaḥaḳḳıḳ olan enbiyāʾ-i ẕīşānıñ (a.s.) beyān ve aḫbārıyla ḥāṣıl olur.

Maʿa hāẕā aḥvāl-i **(65)** meẕkūra ẕātında mumkin ve ḳudret-i ilāhīye mustenid olūb, ḳudret-i ilāhīye ise ḳaṭʿan māniʿ ve muzāḥim yoḳdur. Keẕālik işbū neşʾeʾ-i ūlā ve āndaki şuʾūnāt-ı elem ve cezā ve ʿaẕāb ve ṣafā bir miŝāl-i ʿibret numādır. Maʿnā-yı naẓm-ı celīl imdī ṭavr-ı sükūn olan maʿnā-yı ʿadem ve mefhūm-i nīst munḳażī ve neşʾeʾ-i uḫrā ḳāʾime olūb da mukellefīnden her birisi mā ḫuliḳa lehūna ṣarf ve ānda istiʿmāl içün yed-i emānetine tevdiʿ buyūrulan sermāyeʾ-i ʿaḳl ve istiṭāʿa ve irādeniñ ḥisābını vīrmek içün dīvān-ı ʿadālet-i Bārīye iḥżār olundıḳda, vedīʿa-i Bārī olan

sermāyeʾ-i muʾtemineyi mā ḫuliḳa lehūnuñ ġayrīde ṣarf ve istihlāk īden; aʿnī vücūd ve vaḥdāniyet-i ilāhīyi inkār ve şirḳ ve teŝlīŝ ve ḫālıḳ ve munʿim-i ḥaḳīḳīniñ ġayrīye ʿibādet ve niçe ḥükm ve muʿcizāt ve berāhīn-i ḳāṭıʿa ile risālet ve nübüvveti ŝābit olan nebiyy-i z̲īşān ve resūl-i Rabb-i muteʿālıñ risāletini tekz̲īb ve rūz-ı cezānıñ vuḳūʿunu inkār ve teḫsīr-i mīzān-ı ʿadl ile küfrān-ı niʿmet-i Ḫudā īden mucrimīn küfrān-ı niʿmet ve seyyiʾāt-ı cesīmelerinden musteḥaḳ olduḳları cezā ve ʿuḳūbāt-ı ʿaẓīmeʾ-i teyeḳḳun ītmelerinden sīmāları ḳatl ve iʿdām içün mevḳıʿ-i siyāsata götürülen mucrimīniñ sīmāları gibi mūḥiş ve mudhiş ve ḥazīn ve çūnki siyāsāt-ı dünyānıñ elemi **(66)** muvaḳḳat ve ʿuḳūbāt-ı rūz-i cezānıñ ʿaz̲ābı ise dāʾim ve ebedī oldığından sīmāları daha avḥaş ve anfar oldığından, ānlarıñ kāfir-i niʿmet ve ḫāʾin-i emānet olduḳları (lisānü'l-ḥāl anṭaḳ) ḥükmünce sīmālarından maʿlūm ve meczūm olmaġla dünyāda cināyāt-ı cesīme aṣḥābını yāḳa pāça yāḳalayūb bilā emān sicne ilḳā eyledikleri gibi, kāfir-i niʿmet ve ḫāʾin-i emānet olan mucrimīn-i merḳūme daḫī yāḳa pāça aḫz olunaraḳ maḥall-i ʿuḳūbat ve mekān-ı cezā ve ʿaz̲āb olan cehīme ilḳā olunūb bu ṣūretle muşrikīn ve kāfirīn evvel emirde ehl-i maḥşerden tefrīḳ ve ṣaḥn-ı maḥşer ānlarıñ ŝiḳlet ve tez̲āḥüm-i vücūd-ı küfr-ālūdlarından temyīz olunur.

(Fe-bi-eyyi ālāʾ-i rabbikümā tukez̲z̲ibān)[403]. Kāfir-i niʿmet ḫāʾin-i emānet olan muşrikīn ve kāfirīn tefrīḳi şiddet-i muzāḥimeniñ bir derece mūcib-i ḫıffetī olmaġla sāʾirler içün niʿmetdir. İmdī Cenāb-ı Allāh'ıñ ḳanḳī niʿmetini tekz̲īb īdebilürsünüz?

(Hāz̲ihī cehennemü'lletī yükez̲z̲ibü bihā'l-mucrimūn)[404] Evvel mucrimīne siziñ gibi cerāʾim-i cesīmeʾ-i şirk ve küfr aṣḥābnıñ vücūdını inkār ve ol bābda ki ahbār-ı rusuli tekz̲īb īyledi ki, cehennem işte şū ilḳā olundığınız cehennemdir deyū aḫz ve ilḳā īden meʾmūr ṭarafından ve yāḫūd cehennem meʾmūru ṭarafından tevbīḫ olunur.

"İstiṭrād"

Dünyāda dāḫī cerāʾim-i cesīmeʾ-i **(67)** mukerrere ve şekāvet-i mustemirre aṣḥābı yaḳālanūb da ḥabse ilḳā olundıḳda aḫz ve ilḳā īden ve yāḫūd maʾmūr-ı ḥabsḫāne ṭarafından o yolda tevbīḫ olındığı vārdır.

---

[403] Rahmân Sûresi, 55/42.
[404] Rahmân Sûresi, 55/43.

(Yaṭūfūne beynahā ve beyne ḥamīmin ān)[405] Ḥarīḳ içine ve yāḫūd denize düşen ādemiñ ġāyet ḫalecān ve ıżṭırābından muteleşşī ve öteye beriye mutereddit ve sāʿī olduġı gibi, o mucrimleriñ cehennemde şiddet-i ḫalecān ve ıżṭırāb ve elem ve teeŝsürlerinden āteş ve şedīdü'l-ḥarāre āb-ı germ beyninde telāş ve saʿy ve tereddüd īderler. ʿAlā ṭarīḳi't-tehekküm yaṭūfūne buyūrılmuşdur.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[406] **(Ve limen ḫāfe maḳāme rabbihī cennetān)**[407] ʿAḳāʾid ve afʿāl ve aḥvāl ve aʿmāl-i ʿibādiñ muḥāsebesiyne Cenāb-ı Ḥaḳḳ'ıñ ḳıyāmını ve yāḫūd mevḳıf-i ḥisābını īmānla Bārī Teʿālā'yı tevḥīd ve rusül ve baʿŝnı bi't-taṣdīḳ, ṭaleben li-marżātillāhi Teʿālā saʿy ve ʿamel ve ʿamelde iḫlāṣ ve menāhīden ictinābla şükrān-ı niʿmet saʿy ve rabbe muteveccih olaraḳ ʿaẓamet-i Bārī'den ḫāʾif olan ve yāḫūd maḳām-ı ḫāʾifde olanlar içün biri iʿtiḳād ve aʿmāl ve terk-i maʿāṣīsi içün diğeri fażl-ı rabbānī olaraḳ ve yāḫūd biri cismānī diğeri rūhānī olaraḳ iki cennet ve dār-ı sürūr-ı ebedī vārdır. Ve Cenāb-ı Munʿim Celle Celāluhū Ḥażretleri ānlara **(68)** ẕevḳ-i sermedī ve maḳām-ı ebedī olaraḳ ol iki nevʿ cenneti iḥsān īder.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[408] Böyle niʿam ve fażl-ı ʿużmāyı inʿām ve iḥsān īden Bārī Teʿālā Ḥażretleriniñ ḳanḳī niʿmetini inkār ve ne ḥüccetle tekẕīb īdebilürsünüz?

(Ẕevātā afnān)[409] Afnān cemīʿ-i fen ve yāḫūd cemīʿ-i fenendir. Ve maʿnā cenneteyn-i meẕkūrateyn rūḥānī ve cismānī envāʿ-ı eŝmārı ḥāvī ve evrāḳ-ı ferāvānı mustaṣḥab dallı budaḳlı ve bedāyiʿ-i ṣanāyiʿ-i ḳudretle perverde ve ḥüsn-i tanẓīm ve terbiye olunmış her dürlü eşcār ṣafā-baḫşāyı ṣāḥibdir ki ānlarıñ heyʾāt-ı leṭāfet ve intiẓām naẓar-ı rabbānīsi ve her bir ḥadāʾiḳ ve eşcārıñ aġṣān ve eŝmār ve ẓilāl-i memdūdeʾ-i dilkeşā ve ferāḥfezāsıyla ḥavāss ve naẓar ve rūḥ ve vicdān kesb-i sürūr ve ṣafā ve inbisāṭ ve iltiẕāẕ īder.

(Fīhi mā ʿaynāni tecriyān)[410] Ol cennetleriñ her birisinde kendi ḫılḳat ve fıṭratlarına mutenāsib rūḥānī ve cismānī ikişer ırmāḳ vārdır ki dāḫilīn ānları istedikleri zamān istedikleri maḳāmda diledikleri vech üzre istiʿmāl īderler.

---

[405] Rahmân Sûresi, 55/44.
[406] Rahmân Sûresi, 55/45.
[407] Rahmân Sûresi, 55/46.
[408] Rahmân Sûresi, 55/47.
[409] Rahmân Sûresi, 55/48.
[410] Rahmân Sûresi, 55/50.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[411] (Fīhi mā min kulli fākihatin zevcān)[412] Ẕikr olunan cennetleriñ her birisinde fıṭratlarına munāsib maʿrūf ve ġayr-i maʿrūf raṭb ve yābis envāʿ-ı fevākih vārdır ki dāḫilīn istedikleri zamān **(69)** ve meḳānda diledikleri vech üzre tenāvül ve tefekküh īderler.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[413] (mutteki'īne ʿalā furuşin beṭāʾinühā min istabraḳ)[414] mutteki'īne lafẓ-ı celīli maʿnā-yı cemʿ olan men ḫāfe ʿibāreʾ-i celīlesindeki men lafẓ-ı celīlinden ṣıfat-ı mādiḥa yāḫūd ḥāldır. Mefhūm-ı naẓm-ı celīl, meẕkūr cennetlere dāḫil olanlar, kemāl-i teneʿʿum ve faḫr ve inbisāṭ-ı şān ve ʿādātından oldığı üzre içi dībādan ḳālīn doldurılmış şilte ve ya ṣadr üzerinde kemāl-i teneʿʿum ve faḫr ve inbisāṭlarından yaşlanūb yan gelūb ittikāʾ īdicilerdir. Bir şilte ve ṣadr ki īçi dībā olunca yüzünün bahā ve leṭafeti naṣıl olur, vār ḳıyās et.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[415] (Ve Cenā'l-cenneteyni dān)[416] Meẕkūr cennetleriñ her birisiniñ eşcār-ı mus̱miresiniñ es̱mār-ı muḳtaṭafesi ṣāḥibine ḳarībdir. Öyle dünyā s̱emerātı gibi zerʿ ve telḳīḥ ve timār-ı ʿamaliyāti zaḥmetiyle nāʾil ve mālik olmak ve ṭoplamaḳda duçār-ı meşaḳḳat olmaḳ mis̱illū ʿusrete ve mevsim-i es̱mār-ı intiẓārı mis̱illū elem-i derūna muḥtāç ve giriftār olmaḳsızıñ her ne zamān ve ḳanḳī mevḳiʿde arzū olunursa, kemāl-i yüsr ve suhūletle nāʾil ve aḫẕ ve tenāvül olunmaḳ ġāyetle yesīr ve sehldir dīmekten kināyedir.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[417] (Fī-hinne ḳāṣırātu'ṭ-ṭarfi lem yaṭmiṯhünne insun (70) ḳablehüm ve lā cānn)[418]. Cennetānıñ ḥāvī oldığı ḳuṣūr ve emākinde meyl ve raġbetleri āncaḳ ṣāḥibine munḥaṣır ve iṭāʿat ve inḳiyādları mālikine maḳsūr duḫterān vardır ki ṣāḥibleri olan ḫāʾifīnden evvel ins ve cinden bir ferd-i āferīde ānlara doḳūnmamışdır. Ve ānlar ṣāḥiblerini bulduḳdan ṣonra daḫī ṣāḥiblerden mā ʿadā bir ferdiñ doḳūnamayacaġı derkārdır.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[419] (Ke-enne-hünne'l-yāḳūtü ve'l-mercān)[420] Ol ḳāṣırātü't-ṭarf olan peykerān öyle gül çehre ve beyāżü'l-beşeradırlar

---

411 Rahmân Sûresi, 55/51.
412 Rahmân Sûresi, 55/52.
413 Rahmân Sûresi, 55/53.
414 Rahmân Sûresi, 55/54.
415 Bu âyet fazladan yazılmıştır.
416 Rahmân Sûresi, 55/54. (Bu âyet yanlış yerde yazılmıştır.)
417 Rahmân Sûresi, 55/55.
418 Rahmân Sûresi, 55/56.
419 Rahmân Sûresi, 55/57.
420 Rahmân Sûresi, 55/58.

ki leṭāfet ve ṣafā ve ḥüsn-i manẓar ve leẕẕet-i naẓar ve ṣafvet ḫılḳatda her birerleri ke-ennehā yāḳūt ve mercāndırlar. ʿArabün ṣafvet-i beden ve leṭāfet-i fıṭrat ve ḥüsn-i endām ve melāḥat-i nāṣiye ve sīmā-yı ḥumrāda yegāne olanları ḫīn-i vaṣf ve ŝenāda (Ke-ennehā'l-yāḳūtü ve'l-mercān) taʿbīrini īrād īderler.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[421] (Hel cezāʾül-iḥsāni illā'l-iḥsān)[422] (El-iḥsān en teʿbüdellāhi ke-enneke terāhü ve in lem tekun terāhü fe-innehū yerāke)[423] Mażmūn-ı munīfi üzre vaḥdāniyet-i ilāhī ve ṣıdḳ-ı risālet-i Ḥażret-i Nebevī ve vuḳūʿ-ı yevm-i ḥisāb ve cezā-yı cezm ve yaḳīnla īmān ve iʿtiḳād ve ḫavfan min ʿaẓametillāhi Teʿālā, ʿubūdiyyet-i tāmme ve aʿmālde iḫlāṣ ve muteveccih-i ilallāh ve muteşekkir-i niʿam-ı Bārī olanlarıñ cezā **(71)** ve mukāfātı daḫī ol rütbeʾ-i ḫavf ve īmān ve ʿubūdiyyet ve īfā-yı şükrāniyyetlerine mutenāsib ŝevābdır. O da, evṣāfı ānifen beyān olunan rūḥānī ve cismānī cennet ve naʿīm-i ebedīsīdir.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[424] (Ve min dūnihimā cennetān)[425] Ḳāḍī Beyḍāvī raḥmetullāhi ʿaleyh ve baʿżı mufessirīn-i kirām şu āyet-i celīleniñ tefsīrinde: Ṭāʾifeʾ-i ʿāliyyeʾ-i ḫāʾifīniñ dereceten mā dūnunda bulunan zümreʾ-i muḥtereme içün de evvelki beyān buyūrulan cennetānıñ rütbeten mā dūnunda iki cennet vardır diye tefsīr buyūrdukları gibi, diğer baʿżı mufessirīn raḥimahümüllāhü Teʿālā daḫī, kelimeʾ-i (dūn)ı ġayr ve māʿadā maʿnāsına ḥaml ile ṭāʾifeʾ-i ʿāliyyeʾ-i ḫāʾifīn içün evṣāfı evvelen beyān buyūrulan cennetāndan başḳa yine ānlar içün diğer iki ravża dahā vārdır deyü tefsīr buyūrmuşlardır. İḥsānıñ tefāvüt-i derecātı ve efrādıñ itḳān ve ṭāʿatde ʿadem-i siyān-ı merātibi muṣaddıḳ ve muberhen olmaġla, ʿavām ve āḥādıñ itḳān ve ʿubūdiyyeti, ʿārifīniñ itḳān ve ʿubūdiyyeti derecesinde; keẕālik, nebī ve mursel olmayan ʿārifīniñ itḳān ve ʿubūdiyyeti, nebī ve mursel ʿārif mertebesinde; keẕālik, enbiyā ve murselīniñ dereceʾ-i itḳān ve ʿubūdiyyeti, esteʿīẕü billāh (Tilke'r-rusülü feżżalnā baʿżahüm ʿalā baʿż)[426] naẓm-ı celīli vechle **(72)** ve bu bābda (Taʿyīnü'l-veẓā'if fī ḥaḳḳi'l-muteşābihāt) nām kitābmızda īżāḥ ve tafsīl olındığı üzre her birerleriniñ derecāt-ı

[421] Rahmân Sûresi, 55/59.
[422] Rahmân Sûresi, 55/60.
[423] Müslim, İman, 1, 5; Buhârî, İman, 37; Tirmizî, İman, 4; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Nesâî, Mevâkît, 6; İbn Mâce, Mukaddime, 9.
[424] Rahmân Sûresi, 55/61.
[425] Rahmân Sûresi, 55/62.
[426] Bakara Sûresi, 2/253.

ʿirfān ve ʿubūdiyetleri mutefāvit bulundığı cihetlerle ŝevāb ve niʿamıñ derecāt-ı ʿirfān ve ʿubūdiyete mutanāsib olacağı daḫī muḳtażā-yı ʿadl-i ilāhīden oldığından tefsīr ol dahā evfaḳdır. Ve bū sūretde ḥaḳḳ-ı naẓm ve limen dūnihim min dūnihimā cennatān sebkinde olmaḳ īdi. Lākin (li-men dūnihim) ʿibāresiniñ ʿadem-i ẕikr ve ityāni mu'minīn muvaḥḥidīn kāffesi ḫāʾifīn muḳarrabīn derecesinde ṣāḥib-i ʿirfān ve ʿubūdiyet olmalarına cehd ve saʿy buyūrmalarını terġīb ve ol dereceye olan ḥubb-ı ilāhīsini işʿārla şān-ı muşārūn ʾileyhimi tafḫīm ve ol dereceye vāṣıl olamayan ẕevāt-ı kirāmı dūn-i vaṣfīyle nevʿımā taḥḳīr ṣaʾibesinden selb ile ḥaḳḳ-ı muşārūn ʾileyhimi tevḳīr noktası-y-çündür. Allāh ve Resūlühū ʿālem.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[427] (mudhāmmatān)[428] İş bū cennatānıñ her birīsi ol derece keŝīru'n-nebāt ve ezhārdır ki şiddet-i leṭāfet ḫażāratından sevād-ı alṭaf görünür. Evvelki cennetlerle iş bū ravżalarıñ beynlerindeki farḳ ve tefāvüt ẓāhirdir. Zīrā āyāt-ı beyyinātıñ evvelkilerde eşcār ve fevākihiñ ġālibe ve iş bū cennetlerde nabātāt ve riyāḥiyeniñ keŝīra **(73)** oldığını işʿār īder. Keẕālik āyāt-i ātīye daḫī tefāvütü işʿār īder.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[429] (Fīhi mā ʿayneyni nażżāḫatān)[430] İş bū cennetleriñ her birīsinde ikişer şū menbaʿları vārdır ki her birīsinden māʾ-i ṣāfī ve leẕīẕ şiddet-i feverānla fevvār ve inbisaṭ-i baḫş-ı naẓār olur.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[431] (Fīhi mā fākihetün ve naḫlun ve rummān)[432] İş bū ravżalarıñ her birīsinde ġarīb ve maʿrūf her dürlü meyve ve yemiş vārdır. Fevākih-i sāʾireye fażlları ḥasebiyle naḫl ve rummān fākihe cinsinde dāḫil oldıḳları ḥālde taḫṣīṣ bi'ẕ-ẕikr buyūrulmuşdur. Zīrā ḫurmā ile hem tefekkuh hem de teġaddī olunur. İki ḫāṣṣayı ve enār daḫī hem tefekkuh hem de istişfāʾ olunur. İki ḫāṣṣayı ḥāvīdir.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[433] (Fī-hinne ḫayrātün ḥısān)[434] Ḫayrāt "ḫayra"nıñ ḥısān ise "ḥasnāʾü"nün cemʿidir. Maʿnā cennetān-i meẕkūratānıñ ḥāvī oldığı emākin ve ḳuṣūrda enfüs ve ṭabāyiʿin raġbet ve arzū ve rūḥ ve vicdānıñ

[427] Rahmân Sûresi, 55/63.
[428] Rahmân Sûresi, 55/64.
[429] Rahmân Sûresi, 55/65.
[430] Rahmân Sûresi, 55/66.
[431] Rahmân Sûresi, 55/67.
[432] Rahmân Sûresi, 55/68.
[433] Rahmân Sûresi, 55/69.
[434] Rahmân Sûresi, 55/70.

muştāḳ oldığı maḥbūbeleriñ mumtāzı ve leṭāfet-i ḫalḳ ve ḫalḳ ve tenāsub-i endām cihetinden serāfrāzı vārdır.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[435] (Ḥūrun maḳṣūrātün fī ʾl-ḫıyām)[436] Ḥūr ism-i muʾenneŝ ḫayrātdan bedel yāḫūd ʿaṭf-ı beyāndır. Maḳṣūrāt **(74)** ānıñ ṣıfatıdır. maʿnā ol cennetlerde ḫayrātün ḥısāndan bedel yāḫūd o ḫayrāt ve ḥısan meẕkūr cennetleriñ ṣaḥārı ve nüzhetkāhlarında ve yāḫūd ḳuṣūr ve emākininiñ ḥadīḳa ve mużāfātında manṣūb ütāḳlarda meyl ve iḳbāl ve iṭāʿat ve inḳiyādları āncaḳ ezvāclarına maḳṣūr-u muḫaddarātdır. Ve ānlar vārdır.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[437] (Lem yaṭmiŝhünne insün ḳablehüm va lā cānn)[438] Evṣāfı evvelen beyān olunan cinān-ı ḫāifīndeki duḫṭerān gibi bu peykerānı daḫī ezvāclarından muḳaddem-i ins ve cinden hīç bir ferd dokūnmāmış ve baʿde'l-ezvāc daḫī dokūnamayacaġı derkārdır.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[439] (Muttakīʾīne ʿalā rafrafin ḫużrin ve ʿabḳariyyin ḥısān)[440] Muttakiʾīn manví ve maʿnā-yı (men) olan dāḫīlīnden ḫāldır. Rafraf bisāṭ yāḫūd visāʾiddir. Ḥısan bi-iʿtibāri'l-maʿnā rafraf yāḫūd ʿabḳarī'niñ ṣıfatıdır. Ve'l-maʿnā ol cināna daḫīl olanlarıñ kemāl-i niʿmet ve ġāyet-i emniyetle mutenaʿʿım ve munbesiṭ ve emīn olanlarıñ şān ve ʿādātından oldığı üzre mā bihi'l-mubāhāt ẓarīf ve nefīs ve nefāset ve leṭāfeti dereceʾ-i ġāyede de acīb dībā-yı ḫażrādan bisāṭ ve visāʾid üzerine yaṣdanub tenaʿʿum ve kesb-i inbisāṭ ve mubāhāt īder. Ve enfüs ve ṭabāyiʿ ve rūḥ ve vicdānlarınıñ arzū eylediği her şeyʾin ānlar içün āmāde būlunmasıyla kemāl-i **(75)** emānla bilā mubālāt eğlenirler. Ḫafī olmaya ki bir şeyʾin nefāset ve leṭāfeti ve ṣanʿatda ẓarāfet ve nezāketi dereceʾ-i ġāye ve ʿacībede olursa, ʿArablar ol şeyʾin ġāyet nefāset ve ẓarāfetini ʿabḳarī taʿbīriyle beyān ve taṣvīf īderler.

(Fe-bi-eyyi ālāʾi rabbikümā tukeẕẕibān)[441] Ey ŝaḳaleyn ve bi't-taġlīb ey insān-i ẕū'l-kerem ve'l-iḥsān olan Bārī Teʿālā ve Teḳaddes Ḥażretleriniñ maḥżā kerem ve lüṭfundan iḥsān buyūrdığı rūḥānī ve cismānī neşʾetinde ki niʿam-ı celīleʾ-i

[435] Rahmân Sûresi, 55/71.
[436] Rahmân Sûresi, 55/72.
[437] Rahmân Sûresi, 55/73.
[438] Rahmân Sûresi, 55/74.
[439] Rahmân Sûresi, 55/75.
[440] Rahmân Sûresi, 55/76.
[441] Rahmân Sûresi, 55/77.

lā tuḥṣādān ḳanḳīsını inḳār ve ḳanḳīsını Rabbi'l-Müteʿāl ṭarafından oldığını yāʿnī ne ḥüccet ve naṣıl burhānla teẕkīb īdebilürsünüz?

Ḫafī olmaya ki neşʾeʾ-i uḫrā ḥaḳḳındaki aḥvāl ve āndaki elem ve niʿam-ı rūḥānī ve cismānīyi āyāt-i beyyināt-ı sābiḳasıyla Cenāb-ı Allāh beyān buyūrdı. Āyāt-i beyyināt-i meẕkūra, elem ve niʿam-ı rūḥānī ve cismānīyi īżāḥ ve beyān buyūrdığı gibi, elem ve niʿam-ı cismānīyi inḳār īden baʿżı aḳvām ve ḥükemānıñ ẕehāb ve aḳvāllerini redd ve ibṭāl īder. Zīrā neşʾeʾ-i uḫrānıñ ve āndaki niʿam ve elemiñ mumkinü'ẕ-ẕāt olunması ve şu neşʾeʾ-i ūlānıñ miŝāl ve ʿibret olması ve Ḳādir-i Muṭlaḳ ʿAzze Şāʾnuhū Ḥażretleriniñ her mumkiniñ ḫalḳ ve īcādı emrinde ḳudret-i bāhireʾ-i ulūhiyetiniñ derkār bulunması ve teʾŝīri niçe āŝār ve delāʾil-i naḳliyeʾ-i şerʿiyeʾ-i semāviye ile muḥaḳḳaḳ ve ḳavāʿid-i ḥikemiye ve ḥücec-i **(76)** fenniyye ile de ŝābit olan īmān ve iʿtiḳādıñ teʾŝīri ḳābil-i inkār olamaması cihetleriyle, keẕālik niʿmet, muʾeŝŝer-i ḳudret olmaġla āŝārıñ kemāl ve noḳṣānı muʾeŝŝiriñ mīzān-ı iḳtidār ve burhān-ı ḳudret oldığından, ḳudret-i kāmileʾ-i Bārī āŝārda kemal-i iḳtiżā eylediği gibi, ānda rūnumā ve kemāl-i āŝār, kemāl-i ḳudret-i muʾeŝŝir-i rehnümā ve iʿtiḳāden ve ʿubūdiyyeten vāṣıl-i ḥavāmī-i ḥubb-i ilāhī ve muẕhir-i marżāt-i subḥānī olanlara ʿaṭā buyūracaġı ḥaḳḳında sebḳat īden vaʿd-i ilāhīsi üzre kemāl-i inʿām ve muʾeŝŝir-i iḥsānı derīġ ve imsāk, Ẕāt-ı Bārīye göre muḥāl ve mumteniʿ oldığı hüveydā bulundığından, vaḥdāniyyet ve ʿaẕamet-i ḳudret-i ilāhiyyesini īmān ve itḳān ve īfā-yı ḥaḳḳ-ı ʿubūdiyyete teveccüh-i tām īden ṭāʾifeʾ-i ʿāliyeʾ-i ḫāʾifeʾ-i muḳarrebīn ve aṣḥāb-ı yemīn'e muʾeŝŝir-i kemāl-i ḳudret ve lüṭuf ve ʿināyeti olan niʿam-ı kāmileʾ-i rūḥānī ve cismānī ile inʿām ve bikem buyūracaġı muḥaḳḳaḳ oldığı gibi, muʾeŝŝir-i ḳudret-i Ḳadīr olan ve imkān-ı ẕātīsi derkār bulunan niʿam-ı cismānī ḫuṣūṣunda tereddüd ve inkār īdenleriñ ol niʿmet-i kāmileden maḥrūm ḳalacaḳları muŝebbetdir.

(Tebārake'smü rabbike ẕī'l-celāli ve'l-ikrām)[442] Ḳāʾinātıñ aṣl ve bidāyetinde mubdiʿ ve ʿālem-i şühūdda zübde ve ḫulāṣatü'l-ḫulāṣa olaraḳ mirʾāt-i esmā ve ṣıfāt-i ulūhiyyetim olan ḥabīb-i ẕīşānım, ḳāʾinātı bedāyiʿ-i **(77)** ḳudretle ḫalḳ ve īcād ve umūrunu tanẓīm ve niçe niʿmetleri inʿām eyleyen ve neşʾeʾ-i uḫrā ve ānda ḥisābı iḳāme ve mukāfāt ve mucāzāt ve niʿam-ı rūḥānī ve cismānī iḥsānına ʿala'l-iṭlāḳ ḳādir, ʿamīmü'r-raḥmet ve ʿaẕīmü'ş-şān olan Rabb ve maʿbūdunun, muteʿāl olan esmāsı miŝillū olaraḳ Raḥmān ism-i celīl ve cemīli ʿālī ve dāʾimdir.

[442] Rahmân Sûresi, 55/78.

El-ḥamdü lillāhi rabbi'l-ʿālemīn ve'ṣ-ṣalātü ve's-selāmü ʿalā rasūlinā Muḥammad elleẕī baʿaŝa nūran ve hüden ve raḥmaten li'l-ʿālemīn ve ʿalā ālihī ve aṣḥābihī ve atbāʿihī ecmaʿīn.Cenāb-ı Allāh'a şükr-ü fırāvān olsun ki; bālā-yı kitābda ʿarż olındığı üzre Sūreʾ-i Celīleʾ-i Raḥmānı maʿrıż-ı tefsīrde ācizāne muḳaddemen ḳaleme alūb « Ḥikmetü'l-Beyān fī Sūreti'r-Raḥmān » tevsīm eylediğim ʿarabi'l-ʿibāre kitābıñ lisān-ı Türkīye naḳl ve tercümesiniñ ḫıtāmına muvaffaḳ buyūrdı. Beşeriyyetim ve ḳalat-ı biżāʿam ḥasebiyle vakıʿ olan ḫaṭā ve ḳuṣūr ve āŝār-ı ġafletimiñ lüṭfen taṣḥīḥine ʿināyet buyūrulması ḳāriʾīn-i kirām uli'l-kemāl ve'l-inṣāfdan musterḥim ve mustercādır.

Hicrī. Cemāziye'l-Evvel 1304 (Rūmī. 17 Ḳanūn-i Ŝānī 1887)

Leskovīk Mutaṣarrıfı

Aḥmed Rüşdī

EK 3: Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân Adlı Eserinin Tercümesi

Rahmân Sûresindeki Hikmetin Beyânı

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla.

Övgüler, secdeler ve ibadetler, sebepleri ve sonuçları yaratan, fıtrat, tabiat ve özellikleri oluşturan, basit ve birleşik unsurları meydana getiren Allah'a aittir. O'nun zatı, örneklere ve zihindeki hayal ürünlerine benzemez. Allah'ın lütfu ve inayetiyle bizlere doğru yolu gösteren, hakikatin rehberi olan Resulü, Peygamberimiz Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib sallallahu aleyhi vesellem'i bizlere peygamber olarak gönderdi. Bu yüce elçi vasıtasıyla aydınlatıcı nur olan Kur'an-ı Kerim'i bizlere öğretti. Salât ve tam bir selâm, Allah'ın nuru ve seçilmiş elçisi olan o yüce peygamberin üzerine olsun ki, o, Yüce Allah'ın birliğini, ilahî kudretin ayrıntılarını, maddi ve manevi hükümleri, dünya ve ahiret mutluluğuna giden yolu ve Rabbani vahyi tebliğ etti. Ve onun ailesi, sahabeleri ve izinden gidenlerin de üzerine olsun ki, onlar, Hz. Muhammed'in öğretilerini güzel bir şekilde ilettikleri ve onun yolunu devam ettirdikleri için şerefe erişmiş, ümmetin önderleri ve onunla ilk safta olanlar olmuşlardır. Beyandan âzâde olmakla, Kuran-ı Azîmüşşân, dini ve dünyevi kemalâtlar ile maddi ve manevi hükümleri kapsamaktadır. O, ebedi ve en büyük nurların, ilahi nimetlerin ve Sübhânî inayetin ışığıdır. Önceki nesiller onun bazı dini ve dünyevi hükümlerini beyan etseler de ancak (ilk nesiller diğerlerine ne bıraktı?) anlayışı, -Ve Yüce Allah şanını, ömrünü ve saltanatını bol(uzun) buyursun- Peygamberimizin halifesi ve adil sultanların öncüsü olarak, Bize ihsan edilen padişahımız Sultan Abdülhamid Han'ın ilimlerin yayılması ve özellikle dinî hükümlerle ilgili gayretleri, aydınlık ve yüksek etkisiyle, ilk olarak gücü yettiğince İslâmî ilimlerin yayılması, özellikle de dini hizmette ve eserlerin ortaya konmasında geri durmadıkları, Kur'an'ın yüce hükümlerinden, aciz gönlümde ortaya çıkmasına neden olan bazı açık hükümlerin izâh ve beyânıyla, kendimce dinî hizmette bulunma cüretini bahşetmesiyle ve Hz. Muhammed'in mukaddes feyzlerinin yardımıyla âcizâne yazıp te'lif ettiğim (Hakâik-i Ku'âniye'den Bir Nebze) ve (Hall-i Mesele-i Tûfân) (Ta'yînü'l-Vezâif fî Hakkı'l-Müteşâbihât) gibi, Kemâl ve Hakîkat sahibi

olanlar arasında kabul ve değer bulmuş dînî hükümler risâleleri ve kitapların şevke getirmesiyle Kur'ân-ı Celîli'ş-Şân'ın hiç olmazsa bir sûre-i celîle'sini gücüm yettiğince tefsir etmek meyli âciz gönlümü şevke getirdi. Bundan dolayı Kelb gibi değersiz şahsım Mushâf-ı Şerîf'i saygı göstererek, nasıl rast geldiyse el ile açtığımda Rahman Suresi'nin sayfası ortaya çıkınca zikredilen sûreyi Arapça ile (Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân) namıyla tefsir ettiğim kitabın Maârif-i Umûmiye Nezâreti Celîlesi'nce (H. 25, Receb,1303) (R. 17, Nisan, 1302) tarih ve 156 numaralı tasdiknamesi ihsan buyurulup bunun letafete eriştiren Osmanlıcaya yine âcizâne tarafımdan tercüme edilmesi uygun olup zikredilen kitabı Osmanlıca tercüme ederek (*Tercüme-i Hikmetü'l-Beyân fî Sûreti'r-Rahmân*) ismiyle işaretlenmesi uygun bulunup hamd ve salât farizasını yerine getirdikten sonra ibâreleri açıklamakla kastedilen tercümeye başlamak istiyorum. Başarı, yalnızca Allah'tandır.

Rahmân Suresi'nin açıklaması

Rahmân suresi, Yüce Allah'ın insanlara ihsan ettiği türlü lütuf ve nimetleri beyan eder. Ayrıca, surede bu konuya yönelmenin nedeni, başlangıçta **(Rahmân)**[443] "çok merhametli" sığasının kullanılmasıyla anlamı güçlendirmektir. Bu sığa, edebi bir sanatı ifade etmek amacıyla abartılı bir formda "Berâat-i İstihlâl" kullanılmıştır. Rahmân kelimesi, (rahime) fiilinden türetilmiş olup, büyük bir yücelik ifade eden Allah'ın isimlerinden biridir. Bu kelime, hem nicelik (miktar) hem de nitelik (kalite) açısından bir mübalağa ifade eder.

Nicelik bakımından olduğu gibi nitelik bakımından da büyüklüğün bir anlamı vardır. Nicelik bakımından, zikredilen lafz-ı celîl'in anlamı, ilk yaratılışta yani bu imtihan ve deneme yeri olan dünyada, nimetleri, lütufları ve ihsanları müminlere ve müşriklere genel olarak yayıp, hepsine çeşitli nimetleri, hesapsız lütufları ve inayetiyle rızıklandıran ve nimetlendiren, Nitelik bakımından ise, lafz-ı celîl'in anlamı, zatında ve sıfatlarında Allah'ın birliğine iman ve kesin bilgi ile, O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınarak imtihanın gereğini yerine getirenlere, nimetlere şükredenlere, ikinci bir yaratılış yani ceza ve mükâfat yeri olan kıyamet gününde, sonsuz nimetlerle ve İlahi lütuflarla ödüllendiren Azameti yüce olan Cenâb-ı Hak Hazretleri, **(Kur'an'ı öğretti.)**[444]

[443] Rahmân Sûresi, 55/1.
[444] Rahmân Sûresi, 55/2.

Cebrâil-i Emîn aracılığıyla Kur'ân-ı Kerim'i, peygamberimiz Hazreti Muhammed bin Abdullah bin Abdülmuttalib el-Arabî el-Hâşimî el-Kureyşî'ye indirmiştir. O yüce şahsiyetin aydınlanmış kalbine ve yüce huzuruna, Kur'ân'ın mana ve hikmetlerini en yüksek derecede idrak edebilme, kavrayabilme yeteneği ile işitme gücü ve algı hassasiyeti yaratıp vermiştir ki, indirilen lafızların inceliklerini, muhkem (açık ve kesin) ve müteşâbih (benzer) ayetlerin manalarını, işaretlerini, sembollerini ve yüce hükümlerini anında anlayıp kabul edecek kabiliyeti ile yaratıp, tebliğ ve öğretim görevini vermiştir.

Bilinen ve gözlemlenen odur ki, örneğin mıknatısın diğer demir türlerini çekme özelliği varken, sıradan demir, bakır ya da benzer madenler arasında aynı özellik bulunmaz. Aynı şekilde altının rengi ve diğer özellikleri de bakırda yoktur. Yakut ve zümrütte bulunan özellikler diğer taşlarda mevcut değildir.

Demek isterim ki, yaratılışındaki madenler, taşlar, ağaçlar ve bitkiler gibi her türün kendine özgü özellikleri olduğu gibi; insanlar arasında da kalpler, zihinler ve duygularda büyük ve küçük farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, insanların anlama ve kavrama hızında, faydalanma ve alıntılama derecelerinde yetenek ve kabiliyet açısından oldukça büyük farklılıklar olduğu muhakkaktır.

Demek ki, her türlü insanın farklı bir bakış açısına sahip olduğu gibi, âlemin özü ve çeşitli varlıklarının en üstün ve en mükemmel örneği olan insan türünün en mükemmeli ve özü olan peygamberler ve gönderilmiş elçilerin kalpleri, sıradan insanların kalplerinden çok daha yüksek bir mertebededir. Onlar, sıradan insanların bilmedikleri anlamları ve sırları bildikleri gibi bu şerefli zümrenin kalpleri ve zihinleri dahi anlama ve faydalanma hususunda farklı seviyelerdedir.

İşte Kur'an-ı Kerim de dünya ve ahiretin saadet yollarını açıklayıp rehberlik eden bir yol gösterici olduğu gibi, her türlü maddi ve manevi hükümleri, güzel öğütleri, kabul görmüş vasiyetleri, açık delilleri ve burhanları ile bu saadetlere götüren bir kılavuzdur. Aynı zamanda Kur'an, genel ve özel asayişi koruyup güvenliği sağlamak, zararları önlemek için gerekli olan her türlü siyaset kaidelerini de içinde barındırır.

Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın hükümleri ve yükümlülükleri, "Hakâik-i Ku'âniye'den Bir Nebze" adlı mütevazı risalede ifade edildiği gibi, güncel olan Tevrat'ın hükümleri gibi aşırı bir sertlik içermemekte, bilinen İncil'in öğretilerinde görüldüğü

gibi aşırı bir yumuşaklığa da yer vermemektedir. Bu hükümler, tam bir denge içinde olup, insanın tabiatına, aklına ve alışkanlıklarına en uygun şekilde düzenlenmiştir.

Allah şaire merhamet etsin, (Şair el-Bûsirî'nin) meşhur kasidesindeki[445] şu anlamlı beyit gibi; "Bizi aklın kavrayamayacağı tekliflerle imtihan etmedi, biz de hiçbir şüpheye düşmeden ve hiçbir vehme kapılmadan ona iman ettik." Bu yüce anlam doğrultusunda Kur'an-ı Kerim'in delil ve hüccetleri akıl ve düşünce çerçevesinde yer almakta olup, diğer kitapların hükümlerinde görüldüğü gibi akıl ve hikmetten uzak, şirk ve zorluk içermemekte; bilakis, yalnızca hâlis tevhid öğretisine irşâd edip ona çağıran, her türlü maddi ve manevi hükmü kapsamakta olup, diğer indirilen kitaplardan daha ince, daha değerli, daha büyük ve en mükemmel olarak kabul edilmektedir.

İşte böyle en ince, en değerli, en mükemmel ve en yüce olan Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın hikmeti gereği, O, sırr-ı vahdet ve feyz-i feyyaz-ı mutlak'tan doğrudan ve dolaylı olarak alınmış ve yayılmış, ve yaratılmışlara telkin ve açıkça ifade etmek ve tebliğ görevini kabul ve sorumluluğunu üstlenmek üzere Zât-ı Vahdet'ten sâdır olan Nûr-u Mahbûbiyettir ki (Hz. Peygamber'in mânevî yüceliği) asıl olan da budur.

Zaman zaman görünen âlemde yani yaratılışın özü olan ve bileşiklerin en seçkini kabul edilen insan türünün en seçkini olan ulu peygamberlerin (a.s.) yaratılış bakımından en mükemmel ve kemâlde en ileri olanı, varlık âleminin özü olan Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inzâl ve Yüce Allah, O'nun yüce mukaddes vasıtasıyla insana eğitim verdi.

(İnsanı yarattı.)[446] Kâinatın yaratıcısı olan Allah Zü'l-En'âm, insanı öyle harika sonuca götüren sebepler ile yokluktan eşsiz bir biçimde yaratmıştır ki, Yaratılışında, aktif ve pasif güçleri bir araya getirerek, su ve toprağın birleşimi ve uyumuyla belirli bir zaman ve uygun koşullarda, insanlığın atası olan Âdem aleyhisselamı ilk olarak yaratıp var etmiştir. Allah, "Ve Allah sizi çamurdan alınmış bir özden yarattı[447] ve sizi (yeryüzünde bitki gibi) bitirdi[448]" şeklinde buyurduğu üzere, Hz. Âdem'in yaratılışında, onun doğasında ve tabiatında bir nesil gücü

---

[445] Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî, **Kasîdetü'l-Bürde (Peygambere methiye bölümü),** 19. Beyt.
[446] Rahmân Sûresi, 55/3.
[447] Mü'minûn Sûresi, 23/12. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[448] Nûh Sûresi, 71/17. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)

yerleştirmiştir. Bu nesil gücü aracılığıyla, yiyeceklerle elde edilen yaşam sıvısından Âdemoğullarının türemesi ve çoğalması sağlanmıştır. Bu şekilde belirtilen araçlarla ve bu nesil gücüyle evlatlar ve torunlar meydana gelmiştir. Sonuç olarak, insanın yaratılışı ve oluşumu sağlanmıştır.

Ve Allah'a sığınırım; (Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.)[449] nazm-ı celîl'inin yüce hükmü üzerine yaratılan evrende belirli bir sınır ve zaman içinde ölçülü ve fıtrî bir şekilde yaratılmış olan şeyler birbirine bağlı olarak yaratılıp ortaya çıkar. Her şeyi yaratan ve var eden mutlak kudret sahibi Allah'ın yokluk sahasından varlık âlemine insanı getirmesi, insanlar için bir lütuf ve İlâhî nimettir. Çünkü varlık (mevcudiyet), şerefli olup yokluk (adem) ise bir hiçtir; dolayısıyla, yokluk için bir şeref yoktur. Bu şekilde Allah'ın var etmesi ve şereflendirmesi, O'nun sadece bir nimeti ve fazlıdır. Açıktır ki, yaratma ve var etme konusunda yok olanın[450] hiçbir tesiri ve ilgisi yoktur.

Evet, İkinci olarak; çocukların ve torunların var oluşunda, babaları ve anneleriyle olan görünür bir bağ vardır. Ancak gerçekte, fıtratları yaratan Azameti yüce olan Cenâb-ı Hak Hazretleri babaların ve annelerin fıtratlarında soy ve üreme gücü yaratıp kendisiyle üreme meydana gelen yiyecek ve içecekleri var edip yaratmasıyla olmaktadır.

(Ona beyanı öğretti.)[451] Cenâb-ı Kâdir-i Mutlak Hazretleri, **Hakikat, Mecaz, İstiare, Kinaye, Temsil ve Nasb** gibi beyân çeşitleriyle, zamirlerdeki bedîhî veya nazarî ya da ilham yoluyla anlaşılması gereken anlam ve kavramları, duyuların yardımı ve aklın rehberliğiyle istenilen ve en güzel şekilde ifade etme ve anlatma yeteneğini verdi. Böylece, Cenâb-ı Hak, anlamları kavrayıp kabul etmeyi de yine duyuların ve aklın yardımıyla öğretti. Bu, Yüce Allah'ın insanlara bir nimet ve lütfu olup, insanları konuşma, ifade etme, anlama ve kabullenme yeteneğiyle diğer hayvanlardan ayırır.

(Güneş ve ay bir hesap üzere hareket eder.)[452] Yüce, kudret ve hikmet sahibi olan Allah, yaratılışın özeti olan çeşitli insanları belli bir zamana kadar ve nesillerinin devamını sağlayacak şekilde yaratmış ve evrendeki olayları ve dünyada

[449] Kamer Sûresi, 54/49. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[450] Âdem (a.s.) ve neslinin yaratılmasından önce. **(Müellifin kendi dipnotu).**
[451] Rahmân Sûresi, 55/4.
[452] Rahmân Sûresi, 55/5.

olup biten her şeyi belirli bir düzen ve uyumla birbirine bağlamıştır. Bu düzen ve uyumun temel taşları olan güneş ve ayı belirli bir düzen, miktar ve özel bir hesapla yaratıp var etmiştir. Bunlar, kendilerine ait olan bu düzen ve hesap doğrultusunda hareket etmeye devam ederler; böylece, evrende olup biten olaylar ve insanların türlerinin devamı ve yaşamlarının korunması için gerekli olan besinler bu belirli hesap ve düzen vasıtasıyla sağlanır. Bu düzen ve hesap dâhilinde onlara doğuştan ve yaradılış itibarıyla verilmiş olan özellikler ve etkiler sayesinde, kâmil (tam) olgunluklarına ulaşırlar ve böylece evrenin işleri uyum içinde olur. Aynı şekilde, aylar ve günler de bunların varlığından ve düzeninden ortaya çıkar. Düzenin en büyük eserleri ve intizamın en açık sonuçları şunlardır: Bunlardan ilki, nesillerin devamı için gereken şeydir.

(Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.)[453] ifadesiyle belirtildiği gibi, yapraklı ve yapraksız bitkiler, ağaçlar ve madenler, güneş ve ayın yaratılmasıyla özel bir yapı ve etkileriyle yeryüzünde ortaya çıkar ve yükselirler. Fıtratı yaratan Yüce Yaratıcı'nın, bunların doğasında takdir ettiği bir özellik ve durum sebebiyle büyüme, serpilme, kuruluk ve nemlilik meydana gelir; sert veya yumuşak olmak ve herhangi bir şekilde etkilenmeye açık olmak ve gıda olmak gibi doğasına uygun hareket etmek üzere yarattı.

Bitkiler, ağaçlar ve madenler; tabiatları ve yaratılışları gereği Allah'ın emrine, ibadet eden ve secde edenler gibi itaat eden varlıklardır. Onların, Allah'ın emrine gönüllü ve kendi istekleriyle boyun eğmelerine benzetilerek, beliğ kelime olarak (يسجدان) kelimesi kullanılmıştır. Bu varlıkların doğması, ortaya çıkması ve olgunlaşarak kemale ermesi, Güneş ve Ay'ın özel bir etki alanına girerek gerçekleşir. Öyle ki, oduncular ve çiftçiler bile bu bitkilerin ve madenlerin oluşumunda Güneş ve Ay'ın etkisinin var olduğunu maddeten ve tafsilatlı olmasa da genel olarak bilir ve bu etkileri kabullenirler.

Özetle; Bitkiler, ağaçlar ve madenler, düzenin en yüce ve en açık sonucudur ki, insanların neslinin devamı ve insan türlerin sürekliliği için son derece gereklidir; çünkü neslin devamını sağlayan besinler, bu varlıklar sayesinde meydana gelir.

Gelelim, Rahman Suresi'nin başlangıcında, insanın üzerinde olan ilahi nimetlerin sayısının ne kadar çok olduğu ve sonuç olarak tevhid inancına delil

[453] Rahmân Sûresi, 55/6.

getirmek için ifade edildiği belirtilmektedir. İnsanın yaratılışının öğretilmesi ve Kur'an'ın öğretilmesi konularında öncelik verilmesi gerektiği, bunun da 'Rahman, insanı yarattı, ona beyanı ve Kur'ân'ı öğretti' şeklinde olması gerektiği idi.

Kur'an eğitiminin önce zikredilmesinde nükte, -Allah en iyi bilendir- şudur ki; Vâcibü'l-Vücûd Teâlâ Hazretleri, âlemlere muhtaç değildir. Şimdi, mahlûk ve âlemin özü olan insanın yaratılışındaki hedef, ilahi ulûhiyeti ve vahdâniyeti bilmeleri içindir. Bu nedenle insan, ilim ve derin bilgi aracılığıyla mutluluğa ulaşır. Bu mutluluk nimeti ise, yine yaratılanlara ait ve onlara döner. Varlıkların ve insanların asıl amacı, Allah'ı ve birliği tanımaktır. Bu tanıma yalnızca Kur'an-ı Kerim'in rehberliği ve delaletiyle elde edilir. Bu durumda, Kur'an'ın büyük nimet olması, önce zikredilmeye daha layık olduğundan önce zikredilmiştir.

Şânı Yüce, kâinâtın yaratıcısı (Allah), vaktiyle sonuçlara götüren nice vasıtalarla insanı yoktan yarattığında, onun iki cihanda mutluluğu ve sonsuz hayatı için Kur'an-ı Kerim'i indirmiş, bu kitabı açıklayıp öğretmiştir. Belirli zamana kadar, hayatın devamı ve insan neslinin sürmesi için gerekli olan evrensel düzeni, yani bizim içinde bulunduğumuz dünyada herkes tarafından açıkça görülen etkileriyle parlayan güneşi ve aydınlatıcı ayı vâsıta kılarak, rızıkların ortaya çıkmasını ve yüce Allah'ın özel nimetlerini belirtip açıklamıştır. Bu dünyadaki varlık âlemiyle bağlantılı olan tüm varlıkların ve bu düzenin işleyişini açıklamaya başlamıştır.

(Ve semayı yükseltti.)[454] ifadesinde geçen 'sema' kelimesi, 'insan' kelimesi üzerine ma'tûftur. 'Onu yükseltti' ifadesi, 'sema'nın hâlidir. 'Yükseltilmiştir' demektir. Anlamı: Mutlak kudret sahibi olan Allah, kâinatın varlıklarını, uzaklık ve yakınlık durumlarını, düzen ve durumlarını yaratıp, var kılmış ve düzenlemiştir. Duyularımıza göre bu gök cisimleri başımızın üzerinde göründüğünden dolayı, bu açıdan da 'yükseltilmiş' olarak yoktan var edilip yaratılmıştır.

Aşikârdır ki; Her şeyin ortaya çıkışı ve açıklığa kavuşması, ibret verici bir durumu gösterir. Dünyanın hareketi ve dönüşü ile tüm gök cisimlerinin zaman zaman başımızın üzerinde görünmesi, bu durumun bir mecaz ve gerçek olarak açıkça göz önünde serildiğini ifade eder. Bu nedenle, (Onu yükseltti.) yüce ifadesinin mükemmel bir belâğatla kullanılmasında tam bir hakikati en etkili şekilde dile getirme amacı vardır. Gök cisimleri, başımızın üstünde görünmediği takdirde,

[454] Rahmân Sûresi, 55/7.

varlıkları hakkında soru sorulmaz. Bir de zaten ve öncelikle, bazı kıraat imamları tarafından ‘gökyüzü’ anlamına gelen ‘semâ’ kelimesinin 'yükselme' anlamında okunması, şu nazm-ı celîl yaratılışın kesinlikle bir düzen içinde olduğuna işaret etmez. Demek isterim ki, kâinattaki güneş, ay, dünya ve içindekilerin daha sonradan yaratıldığına dair kesin bir kanıt yoktur.

Ve Cenab-ı Hakk, varlıkları yaratırken **(Ve mizânı koydu.)**[455] Gök cisimleri düzeninde, basit ve bileşik unsurlarda, fertler ve zerrelerde kâinatın ve içindekilerin düzeninin devamlılığını sağlayan sebep olacak şekilde ölçülü ve dengeli bir mizan (ölçü) koyarak yaratmıştır. Bu denge ve uyum sayesinde, kâinatın halleri ve özellikleri özel bir düzen üzere kurulmuş, her şey yaradılış itibarıyla ulaşabileceği dereceye uygun bir biçimde var olmuştur. Ezelde ve ebediyette (başlangıçtan sonsuza kadar), ilahi irade ve takdirle, âlem-i melekûtta (görünmeyen âlemde) gerçekleşmesi murat edilen şeyler, belirlenen kader ve gerekliliklere uygun olarak ortaya çıkar ve görünür olur.

Bu konuda Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed el-Arabî (s.a.v.), bir hadis-i şerifle bu hakikati açıklamıştır: 'Gökler ve yer adaletle ayakta durur.'[456]

Kâinatta var olan düzen ve devamlılık için, yaratılışın doğasında belirlenen zaman sona erdiğinde ve bir sona ulaştığında, İlahi irade doğrultusunda düzen ve dengeyi bozan yıpranma ve çözülme ortaya çıkar. Bunun sonucunda, kâinatın düzeni değişir ve dünyanın cisimleri sarsılır; böylece görünen varlıklar kaybolur ve yok olur. Bu, Allah’ın “O her gün bir iştedir.”[457] “Ve öteki yaratma da öldükten sonra dirilme ona aittir.”[458] buyruğunda belirtildiği gibi, kâinatı yaratan Zât-ı Zû’l-Celal’in (Varlığı zorunlu olan Allah’ın) sonsuz, ebedi ve yok edilmesi mümkün olmayan bilgisi ve İlahi fiillerinin gereğidir. Bu sebeple, Allah’ın bilgisi ve fiilleri doğrultusunda, yani varlığın yok olduktan sonra yeniden yaratılmasını gerektiren bu ebedi dönüşüm ihtiyacı bir zorunluluktur.

Şu bahis çok nazik ve önemli olup, ayağın kayabileceği konulardandır. Bu yüzden akıllı ve hikmet sahibi kimseler, düşüncelerini dikkatlice yürütmüşler ve

---

[455] Rahmân Sûresi, 55/7.

[456] Yaptığımız araştırmada bunun orijinal hadis-i şerif olmadığını tespit ettik. Bu ifadenin; Hayber zaferinden sonra Hz. Peygamber (S.A.V.) Efendimizin, Abdullah bin Revâha’yı Yahudilerden hurmaların tahsilatı için gönderdiğinde aralarında geçen bir olaydan sonra Yahudilerin söylediği bir söz olduğunu tespit ettik. (İmam Malik, **Muvatta**, Müsâkât, 2)

[457] Rahmân Sûresi, 55/29.

[458] Necm Sûresi,53/47.

zorunlu varlık olan Yüce Allah'ın, ancak ilk neden(İllet-i Asliye-i Ûlâ) olarak yaratma ve meydana getirme gücüne sahip olduğunu kabul etmişlerdir. Kâinatın, niteliklerinin ve olaylarının ancak bahsedilen ilk nedenden meydana geldiğini ve doğası ve maddesi itibarıyla bu ilk nedene bağlı olduğunu söylemişlerdir.

Kâinatın yaratılış ve oluşumunda fıtratın yaratıcısının varlığına ihtiyaç olmadığını iddia edenler ise tabiatçılar ve maddecilerdir. Hatta bu aşırı görüş sahipleri, kâinattaki denge ve düzeni sağlayan, varlıkları ve neden-sonuç ilişkisini kuran, her şeyin doğasını ve şeklini belirleyen, her işinde bilgili ve hikmet sahibi olup fiillerinde özgür olan yüce Allah'ın ilahi varlığını inkâr ederek, doğanın yaratıcısı olan yüce varlığın varlığını göz ardı edip sapkınlık ve ahmaklık bataklığına düşmüşlerdir.

Cenab-ı Vehhâb onlara ve benzerlerine hidayet, ihsan ve inayet buyursun, Âmin. Bu konunun ayrıntılı açıklaması aşağıda gelecektir.

Dilediği her şeyi gerçekleştiren Yüce Allah, birliğinde teklik (Vahdaniyet) üzere iken, ezelî iradesiyle âlemi yaratmayı ve var etmeyi dilediğinde, kendiliğinden, maddesiz ve sebepsiz olarak, Muhammedî Nur'u -ki bu, sevgili Muhammedî hakikattir- bir anda yarattı. Bu hakikat, aslü'l-usûl (tüm ilkelerin aslı) ve illetü'l-ilel (tüm sebeplerin ve sonuçların nedeni)'dir.

Bir kısım topluluk, bu hakikat ve aslı akl-ı evvel(İlk Akıl) olarak kabul eder; bir diğer kısmı ise Maddetü'l-İlliyyeti'l-Esîriyyeti'l-Latîfe(Latîf esîr maddesi) olarak ifade ederler. Bârî Teâlâ Hazretleri, bu hakikat ve asılda öyle bir gereklilik, özellik ve nedensellik yarattı ki, O (yaratılış) gereği olarak basit varlıkları, ardından birleşimlerden ve cisimlerden sonra kâinatı yaratıp ortaya çıkarmıştır.

Ve o kâinatın bütününde ve parçalarında, cinsler, çeşitler, bölümler, şahıslar ve zerrelerinde, ayrılık ve birleşmelerinde, durumlarında, hareket ve sükûnetlerinde ve tüm hal ve vaziyetlerinde -Allah'a sığınırım- (Biz her şeyi bir ölçüyle yarattık.)[459] nazm-ı celîli üzerine bir miktar ve özel ölçü üzerine bir özellik, gereklilik, yapı ve kabiliyet yarattı ki, her şeyin kabiliyetine göre gereğini yerine getirmesi icap eder.

İşte bu ölçü, adalet, denge ve uyum, göklerde, yerde ve içindekilerin her bir durumunda vardır. Bu, adalet terazisi ile ayakta duran ve özel bir düzen üzerine sürekli olarak var olan bir sistemdir. Her şey, kendi yeteneğine göre belirlenmiş

[459] Kamer Sûresi, 54/49. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)

sınırına ulaştığında, durumu, Bârî'nin takdirinin gereği olarak, isteyerek ya da istem dışı bir şekilde yansıyarak değişir.

Azameti yüce olan ve fıtrat ve kâinatı yaratan Allâh, kâinatı bu şekilde yarattı ve onda bir ölçü belirleyip yoktan var edip **(Ölçüde taşkınlık yapmayın.)**[460] buyurmuştur. Cisimlerin her birisi diğerini kendine çekmek ve itmekle, halleri dağılmış ve takdir edilmiş haline saldırı ve tecavüzle kâinatın işlerinin düzeni bozulmayıp varlıkların miktarı, ölçüsü ve kaderi, bunların dengesinin sürekliliği ve göklerin, yerin ve bütün işlerin düzeninin korunması içindir.

Ve şu, kâinatın (evrenin) tümü hakkındaki hüküm ve beyandır. Demek isterim ki, kâinat belirli bir ölçü ile kaderinde belirlenmiş olan bir mizan (denge) ve hüküm altındadır ve tabiatıyla bu hükme bağlıdır. Ve bu hükümde insan da yer almaktadır.

Ancak insan, akıl ve irade sahibi olduğundan ve yükümlülük ehli sayıldığından, genel denge hükmü altında tabi olarak bağlı olduğu gibi, akıl ve irade sahibi ve yükümlülük ehli olmasından dolayı da, iradi yükümlülük dengesine ayrıca bağlıdır.

(Ve tartıyı tam adaletle tutun.)[461] ifadesi gereğince, akıllı ve iradeli olan siz ey insanlar ve cinler! Akıl, irade, yetenek ve eğilimle gerçekleştirdiğiniz iş ve amellerinizde irade sahibi olduğunuzdan, bilinçli olarak Allah'a kulluk, nimetlerin şükrünü eda ve insanlık sorumluluklarını yerine getirmek için iş, eylem ve tüm hâl ve durumlarınızda denge, adalet, doğruluk ve istikametle tartıyı korumanız gerekir.

Ve **(Tartıyı eksiltmeyin.)**[462] ifadesi gereğince, hiçbir iş, eylem, durum veya hâlinizde adalet dengesini eksiltmeyin; aşırılık, ihmalkârlık, ölçüsüzlük ve dengeyi bozarak adaletten sapmayın.

Çünkü genel ölçünün sonucu, kâinatın işlerinin düzenlenmesinin sonucudur. Aynı şekilde, özel ölçünün sonucu da dünya işlerinin düzenlenmesinin sonucudur. Bu ilk aşamada şeref, nimet, refah, birlik, güven, yücelik, sağlık ve Yaratıcı'nın rızasına yaklaşmaya yönelik işlerin sürekliliği vardır. İkinci aşamada ise, yani ceza ve mükâfat gününde, sonsuz nimetlerle sevinç ve kurtuluş, rıza, yakınlık ve huzur gibi saadetler, düzen, başarı ve iyiliklerle birlikte olacaktır. Bu mutluluğa, kişisel

[460] Rahmân Sûresi, 55/8.
[461] Rahmân Sûresi, 55/9.
[462] Rahmân Sûresi, 55/9.

iradi sorumluluklarınıza, niyetlerinize, işlerinize, durumlarınıza, eylemlerinize ve davranışlarınıza adalet ölçüsünü koymanızla, adaletle hareket etmeniz sayesinde ulaşabilirsiniz.

Eğer adalet terazisi bozulursa, iki dünyanın (bu dünya ve ahiret) saadeti ve iyiliklerin düzeni bozulur ve tersine döner. Çünkü genel denge bunu gerektirir ve Bârî'nin hikmeti bunu zorunlu kılar. Hatta tarihler, olaylar ve akli deliller bile buna şahitlik eder. Ve emir ve yasakların özü de budur.

Bazı müfessirler (Allah onlara rahmet etsin), (Gökyüzünü yükseltti ve mizanı koydu.) ayetindeki genel ve kapsamlı (ifade gücü yüksek) kelime olan mizan kelimesini, insanlar arasında alışverişte kullanılan ölçü ve tartıya özel olarak yorumlamışlar ve (Ölçüyü adaletle tutun, mizanı eksiltmeyin.) ayetinde de bu ölçü ve tartıya vurgu yapılmıştır. Ancak, bu tür bir tefsir o ifadedeki genişliği ve kapsamı daraltma, kapsayıcı ifade tarzını sınırlama yönünde bir açıklama olur.

Çünkü yüce ve mukaddes olan Allah Teâlâ, kâinatı yaratıp onda bir ölçü, denge ve düzenin sürmesi için gerekli sebepleri genel kapsamıyla açıklamıştır. Akıl sahibi, irade sahibi ve sorumlu varlıklar için de hem işlerinde hem de eylemlerinde adalet dengesini koruma yükümlülüğünü içeren bir sorumluluk vermiştir. Bu genel ifadeyle, "Ölçüyü adaletle tutun, mizanı eksiltmeyin" ilahi buyruğuyla bunu onlara bildirmiş ve istemiştir.

Demek isterim ki, kâinatın tümünde, Yüce Allah'ın koymuş olduğu doğal ve kaderî bir ölçü ve yükümlülük sistemi altında, varlıklar gibi insan da bu düzene tabi ve dâhildir. Kâinatın yaratılışında, doğası gereği bu ölçü ve yükümlülük dengesi ne kadar uyumlu ve itaatkâr ise, insan da hayatındaki doğum, gençlik ve yaşlılık gibi durumlarda tabiî olarak bu dengeye uyar ve bu ölçüye göre hareket eder. Yüce Allah, insana akıl, irade ve çeşitli nimetler bahşettiğinden dolayı, insan da bu iradesini kullanarak her türlü fiil, davranış, durum ve inançlarında adalet ölçüsünü korumak ve dengeyi bozmamakla yükümlüdür. Bu nedenle, alışveriş ve diğer işlemlerde kullanılan ölçü ve tartıda adaleti sağlamak ve eksik tartmamakla ilgili olarak, Allah Teâlâ (Vay hâline o eksik tartanların ki, insanlar için ölçtüklerinde tam alırlar, fakat onlara tartıp veya ölçtüklerinde eksik yaparlar.)[463] gibi açık ayetlerle bu konuda özel bir emir ve yasak koymuştur. Bu ayetlerde ifade edilen kapsamlı ve genel anlamı

[463] Mutaffifîn Sûresi, 83/1-3.

daraltarak sadece günlük ölçü ve tartıya indirgeyerek sınırlandırmak âcizane bir içtihat olarak uygun değildir.

Ey hakikatler ve hikmetlerin derinliğini kavrayacak yetenekleri bulunan insanlar! Gerçekte, yüce ve ululuk sahibi Allahü Teâlâ, şanı yüce, tek, her şeyi bilen, diri, yaratıcı, hikmet sahibi, meydana getiren, kudretli, ve tüm kemâl sıfatları kendinde toplayan ezelî ve ebedî bir varlıktır. Bu konuda, tabiatçılar, maddeciler ve putperestler dahi, kutsal kitap ehliyle aynı fikirde olup, sadece bu yüce sıfatlarla nitelenen yüce Allah'ın varlığını inkâr eden aşırı tabiatçılar ve sapkın maddecilerin görüşlerinin sığlığı ve düşüncelerinin bâtıllığını kanıtlamaktadırlar. Ayrıca, Yüce Allah'ın bu sıfatlarla donanmış varlığına inanmakla beraber, Nûr'un yaratıcısı ve Zulümât'ın yaratıcısı olarak küçük ilahlara inanan putperestler de bulunmaktadır. Bu kimselerin sözlerinin bozukluğu, inançlarının sapkınlığı o kadar açık ve belirgindir ki, onların görüşlerini tartışmaya bile gerek kalmamaktadır, çünkü bu durum apaçık delillerle ve akıl yürütmelerle çelişmektedir.

Gelelim; Yüce Allah'ın (Bârî Teâlâ) bu geniş sıfatlarla nitelenmiş varlığını kabul eden çoğunluk tabiatçılar ve maddecilerin, evrenin yaratılışı, olayların meydana gelişi ve varlıkların oluşumu konusunda vardıkları sonuç ve görüş şudur: **Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, tüm varlıkların zorunlu ve tam bir ilk nedeni (İllet-i Asliye-i Mûcibe-i Tâmme) olarak, yaratılışı gerektiren ve diğer bir zorunlu sebep(İllet-i Mûcibe-i Uhrâ) aracılığıyla "Esîr"**[464] olarak adlandırılan başka bir ilk nedeni(İllet-i Asliye-i Uhrâ) meydana getirmiştir. Bu etkilenmiş varlığın ilk sebebi ve kaynağı yine Allah'tır ve bu varlığa "İllet-i Esîriye" denir.

Ondan (Esîr) basit unsurlar ortaya çıkmış, sonra aşama aşama dereceler hâlinde bileşik yapılar meydana gelmiştir. Bu bileşiklerde ise, fıtratlarında gizli olan içsel bir eğilim ve doğalarından gelen özellikler, halleri, şekilleri, türleri ve şahısları, bir şekilden bir başka şekle dönüşerek oluşur. Sonuçta, olmuş olan her şey ve olacak olan her şey zorunlu sebepler ve araçlar yoluyla ortaya çıkarak varlık sahnesine çıkar. Kâinatın hem tümüyle hem de her bir bölüm ve zerresi doğası gereği genel bir dengeyi içinde barındırır ve bu varlıkların kaynağı ve asıl nedeni, Bârî Teâlâ'nın zâtıdır. Bu nedenle, O'nun birliğini ve kâinatın yaratıcısı olduğunu kabul eder ve ikrar ederler.

[464] Eskiden uzayı doldurduğu, yıldız ve felekleri oluşturduğu sanılan havadan hafif, saydam ve esnek madde. Mahmut Kaya, **"ESÎR",** TDV İslâm Ansiklopedisi, (13.12.2024).

İslam dininin temel esasları üzerinde çalışan âlimler, yani kelamcılar ve merhûm Muhammed ümmetinin hikmet ehli olan âlimleri (Allah onlara geniş rahmet eylesin), Kur'an'ın delillerini, Nebevî hadislerin hüccetlerini ve aklî ve hikemî (felsefi) delilleri rehber edinerek, Allah'ın birliği ve yüce sıfatları konusunda en ince ayrıntısına kadar araştırma yapmış ve en derin şekilde açıklamalarda bulunmuşlardır. Buna göre, Allah Azze ve Celle, zatında bir ve biricik olup varlığı zorunlu (Vâcibü'l-Vücûd), diri olan, her şeyi bilen (Alîm), işiten (Semî'), gören (Basîr), dileyen (Mürîd), kudret sahibi (Kadîr), var eden ve yaratan (Mükevvin ve Hâlik), ezelî ve ebedî, hikmet sahibi (Hakîm), seçici (Muhtâr) ve dilediğini yapan (Fe'âlün limâ yeşâ') ve tüm kemal sıfatlarını kendinde toplayandır. Eksiklik ve acizlikten münezzeh ve arınmış olan Allah'ın, bilmesi, kudreti, yaratması ve kâinatta var ettiği şeylerin ilkeleri, sebepleri, temel olayları, bileşenleri, tümel ve tikel varlıkları, halleri, durumları, görünen ve görünmeyen her şeyle ilgili olarak ayrıntılı bir kapsama sahiptir. O'nun ilmi, kudreti ve yaratmasından hiçbir şey gizli kalmaz.

Ve böylece kâinatın, tümel ve tikel varlıkların, durumların ve özelliklerin hiçbir maddi neden olmaksızın ve bir sebebe bağlı olmaksızın yaratılması ve var edilmesi, Allah'ın tam kudreti ile olup O, dilediğini yapandır. Her şeyin yaratılması, oluşması ve varlık sahnesine çıkışı, O'nun hikmetiyle nedenlere ve sebeplere bağlanmıştır. Bu yüzden, her şey, Allah katında sebeplerine bağlı olarak ortaya çıkar ve meydana gelir. İlahi iradeye göre, her şeyin yaratılması ve oluşması, O'nun dilemesiyle ilgilidir ve her şeyi kapsamaktadır.

Allah Azze ve Celle'nin dilediğini yapma yöntemi olan bu üslûbda, İlahi irade ve ezeli hikmeti gereği, kâinatın ve özelliklerinin yaratılışını nedenler ve sebeplerle bağlantılı kılmasında, maddeye ve sebebe bağlı olmaksızın hakikat-i Muhammediyye olarak ifade edilen ve başka bir ifadeyle "ilk neden" olarak kabul edilen her şeyi ve mucizeleri yaratması gibi, herşeyi nedensiz ve sebepsiz yaratması İlahi kudretinin kusursuzluğuna aykırı değildir. Yani her şeyin yaratılması ve oluşması, Allah katında nedenlere ve sonuçlara bağlı kılınmıştır; bu yaratılış düzeninde, nedenler ve sonuçlar olmaksızın var etmekten çok daha orijinal bir ilahi yaratılış ve daha sağlam bir tevhid anlayışı vardır. Bu aynı zamanda, Allah'ın yüceliği, sonsuz kudreti hakkında nazar edenler ve düşünenler için ibret ve nazarda daha anlamlı ve daha delillidir.

Eğer her şeyin yaratılması ve var edilmesi, bu harika üslûbla değil de, doğrudan ve sebepsiz yaratılmış olsaydı, Allah'ın tam ve mutlak kudretine rağmen hikmet yok olur, insanların yükümlülükleri tam anlamıyla gerçekleşmez ve Allah'ın ayetlerinde, insanların kendi nefislerinde, âlemde ve kâinatta düşünce ve tefekkür boş ve gereksiz olurdu. Bu şekilde yaratılış, düzen ve hikmet açısından daha üstün olmazdı. Bu nedenle, söz konusu üslûb hikmete tam olarak uygun ve akıl ve düşünceye en uygun şekilde tamamlanmış bir yaratılış tarzıdır. Bu yüzden, "mümkün olanın en güzel biçimi" denir.

Ve ümmetin merhûm âlimleri, bahsedilen zatlar, ulûhiyet meselesinde öyle bir derinlikli ve detaylı açıklamalar ortaya koymuşlardır ki, onlara (Allah hepsine rahmet etsin) karşı müşrikler ve kâfirler, bu açıklamaları gördüklerinde kesinlikle itiraz edecek bir alan veya yol bulamamışlardır; bu yüzden de zorunlu olarak hayrete düşmüşlerdir.

Gelelim; her türlü ayrıntının özüyle anlaşılması sonucu ortaya çıkan varlıklar ve halleri, durumları, basit ve birleşik yapılar, nedenler ve sonuçlar, genel ve özel olanlar, dönemler ve aşamalar, görünen ve görünmeyen, varlıklar ve şekiller, gerçeklikler ve mahiyetler, cinsler ve türler, bireyler, gerekçeler ve gereklilikler ile olmuş ve olacak her şeyin ayrıntılı bilgisine sahip olmak; ezeli, ebedi ve zatî (kendi özünden kaynaklanan) bir ilimle her şeyi ayrıntılı bir şekilde bilmek ve tüm bu sayılanlar ve sayılmayanları isteği doğrultusunda yaratma ve var etme gücüne sahip olmak, mutlak kudretin, ilmin ve kemalin hakikatidir.

İşte böyle olan ilim ve kudret, ilahi varlığın şan ve gerekliliklerindendir. Ve Vâcib Teâlâ Hazretleri'nin ilmi, kudreti ve kemali işte bu ilim, kudret ve kemaldir. Cenâb-ı Kibriya, azameti yüce olan Hazretleri'ne bu sıfatlarla inanmak, doğru ve tam gerçeklik ile hikmete uygundur. Cenâb-ı Rahman, Azze Kibriyâ Hazretleri'ne hamd ve kulluk ederiz ve O'nun Resulü, Hazreti Muhammed el-Arabiyyü'l-Hâşimî'ye çokça şükür ve salât ederiz ki, bize hakikate, gerçeğe ve hikmete uygun olan bu iman ve inancı delil ve kanıtlarıyla öğretip rehberlik etmiştir.

Ancak tabiatçılar ve maddeciler arasında çoğunlukla akıl ve bilgiye daha çok önem verenler, Bârî'nin birliği, ilmi, kudreti ve yaratması ile ilahî oluşunu kabul eder, Bârî'nin mükemmel sıfatlarla donatılmış, hikmet sahibi olduğunu kabul eder ve doğrularlar. Ancak Vâcib Teâlâ Hazretlerinin ilmi, yaratması ve varlık oluşturması

İlletü’l-Ûlâ (Allah)’ya bağlıdır ve o illet zorunlu olarak başka bir sonucu doğurur, sonra o sonuç başka bir sonucu doğurur ve böyle devam ederek, olan olur ve olacak olan, zorunlu olarak oluşmuş ve varlık kazanmış olur.

Ve Vâcib Teâlâ’dan sadır olan ilk asıl (Asl-ı Ûlâ) ve ilk illet (İllet-i Ûlâ), Vacib Teâlâ'nın yarattığı şeylerin gerekliliğinden ve sebebiyetinden dolayı zorunlu olarak başka bir sonucu ve gerekliliği oluşturur. Bu şekilde, ikincil ve üçüncül sonuçlar sonsuz bir zincir içinde zorunlu olarak meydana gelir. Ancak bu ikinci ve üçüncü gibi sonsuz sonuçların varlık kazanmasında, başka başka yaratılma ve oluşum için Bârî’nin yaratması ve ilahi bilginin bu oluşumlara bağlanmasına gerek duyulmaz.

Varlıkların oluşumu ve meydana gelişiyle, varlıklarının başlangıç ve kaynağı olarak Vâcib Teâlâ Hazretleri kabul edildiğinden, Vâcib Teâlâ Hazretleri, kâinatın yaratıcısıdır, derler. Bunların(aşırı tabiatçılar ve sapkın maddeciler) bu görüşlerinin geçersizliği ve batıllığı ise aklî deliller ve hikmetli kanıtlarla da açıklanmış ve ortadadır. Şöyle ki: ilk aslın(Asl-ı Evvel) yaratıcısı kaynağı ve başlangıcı Vâcib Teâlâ Hazretleri olup, O, sebep ve doğa gereği bir düzen ve yaratılış ortaya koymuş; varlıkların yaratılış ve oluşumunu akıl ve bilgi ile detaylandırarak sebepler ve araçlarla ilişkilendirmiştir. Bu yüzden, Bârî’nin ezelî iradesi ve Rabbanî muradı öne geçmiş ve ona bağlanmıştır. Yaratılış olayında, Bâri Teâlâ’nın düzeni öyle bir tarzda yürütülmüştür ki, Vâcib Teâlâ Hazretleri’nin sebepler, nesneler, basit ve birleşik varlıklar ile genel ve özel tüm şeylerde yarattığı özel nitelik, gereklilik, etkileme ve etkilenme her ne ise onun gerekliliğini zorunlu kılmaktadır.

Bir şeyin doğal olarak gerektirdiği şeyin (muktezî), kaynağı olan gereklilikten (iktizâ) ve etkinin (te'sir), bu etkinin sonucunda etkilenmesi gereken şeyden (müteessir) geri kalması mümkün ve muhtemel değildir. Aşağıda ifade edilen noktalara bakıldığında, yaratma (halk) ve var etme (tekvin), sebepler ve illetlerin gerekliliği (iktizası) ile açıklanabilir. Ancak, illet ve sebeplerin varlığına dair gerçek anlamda, sadece bir kelime tartışması (münaza‘a-ı lafziye) olduğu söylenebilir. Ancak Vâcibü'l-Vücûd olan Allah Teâlâ Hazretlerinin ilmi, kudreti ve yaratması (halk ve tekvini) doğal sebepler ve tabiatla sınırlı ve münhasır kabul edilseydi, bu durum Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin ilim, kudret ve yaratmasının noksan olduğunu düşünmeyi ve böyle inanmayı gerektirirdi. Oysa eksiklik, imkân (mümkün

varlıklar) âlemine ait bir özellik olup, Vâcibü'l-Vücûd olan Allah Teâlâ Hazretlerini mümkün varlık olarak kabul etmek zorunlu olurdu. Bu ise aklî delillerle ve hikmetli delillerle (şer‘î deliller) geçersiz ve batıl olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Allah Teâlâ, böyle bir şeyden sonsuz derecede yücedir ve münezzehtir. Zira Allah Teâlâ Hazretlerinin ilmi, kudreti ve yaratması (halk ve tekvini), illetler ve sonuçlar, basitler ve bileşikler, genellikler ve ayrıntılar, durumlar ve keyfiyetler, olmuş ve olacak şeyler ile zerrelerin ayrıntısına kadar kapsamlı olduğu için, yalnızca bir sebebe veya bir şarta münhasır ve mahsus kabul edilemez. Bu gerçek, Allah'ın kemâlinin mutlak olduğunun açık bir yönüdür.

Aklın apaçık bir şekilde hükmettiği üzere, birinci yön hakikatin kemâlidir; ikinci yön ise ilk sebebe kıyasla daha eksik bir haldir. Bu durumda, tabiatçılar (doğacılar) ve birçok filozofun Allah Teâlâ'nın Vacibü'l-Vücûd (varlığı zorunlu) ve tüm kemâl sıfatlarını toplayan bir varlık olduğu konusundaki kabul ve tasdikleri, yukarıda açıklanan görüş ve düşüncelerine kıyasla en aşırı şekilde çelişkili ve uyumsuzdur. Onlara göre, ilim, kudret, yaratma ve var etme (tekvin) noksan olan ve sonuç olarak mümkün bir varlık (mümkinü'l-vücûd) olan bir zatı ilahî ve kâinatın yaratıcısı olarak kabul etmek, hakkın ve doğrunun özü olabilir mi? Kesinlikle doğru olamaz. Çünkü bunun batıl olduğu açıktır. Bu tür düşünceler ve görüşler, zorunlu olarak bir bozulmayı ve sapkınlığı beraberinde getirir.

Böylece, ilk sebep(İllet-i Ûlâ), her ne kadar Hakk'ın iradesinden (istediğinden) kaynağını almamış olsa da, yine de yaratma ve oluşum işlerinde kudret ve kemâl, doğru olarak yalnızca O'na aittir. Çünkü apaçık ortadadır ki, makineler ve fabrikalar gibi zorunlu hareketlerle yapılan işler ve yapılarından dolayı onlara ilahlık, kudret ve kemâl atfetmeyi, hiçbir akıl cevaz verir mi? Onlara yaratıcı ve var eden der mi? Filan cihaz (düzenek), yaratıcıdır ya da kâdirdir ya da kemâlât sahibidir denilip yaratma, kudret ve kemal ona isnat edilmez. Çünkü belirtilen isnadın geçersizliği, aklın apaçık bilgisiyle zorunludur.

İşte bu nedenle, tabiatçılar ve maddeciler ile birçok filozofun görüş ve sözleri, Hak Teâlâ'nın yaratıcı, kudret sahibi ve tüm kemâl sıfatlarını kendinde toplamış olduğu yönündeki ikrar ve tasdiklerine tamamen aykırı ve zıt durumdadır. Gerçekte ise kemâl, sadece irade sahibi (ihtiyar sahibi) ve dilediğini gerçekleştiren (fa'âlün li-mâ yürîd) olmakla ilgilidir. Her ne kadar

tabiatçılar ve birçok filozof, Bâri Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin kâinatın yaratıcısı ve ilahı olduğunu tasdik etseler de, bu tasdikleri, Cenâb-ı Hakk'ın, kâinatın kaynağı ve başlangıcı yani sonuç o ki ilk illet (İllet-i Ûlâ) ve ilk asıl (Asl-ı Evvel) olduğudur. Bu da kâinatın O'ndan (Zât-ı İlâhî'den) sudûr etmesindendir.

Bu şekilde, ikinci ve üçüncü derecedeki sebepler ve sonuçlar için bir yaratıcı ve ilah isnadı yapılamaz deniliyorsa, bu cevaba göre, bir sonucun (mâlûlün) en sonunda neden (illet) ve kaynağı (mebde') ile ortak olması gerektiği gibi, her bir sebep ve aracın, hatta her şeyin cevherinde ve zatında bir özellik ve gereklilik bulunmasından dolayı, her bir zerreye bile yaratıcı ve ilah demek gerekir. Bu şekilde, her bir zerreye bile yaratıcı ve ilah demek gerekir. Bu şekilde, Bârî Teâlâ'nın kaynaklık ve başlangıç kaynağı olmasının varsayımı ve itibarı, bir noksanlığı gerektirir; buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın ilah ve başlangıç kaynağı olması kabul edilirse, diğer şeylerle ortaklıkları gereklidir. Çünkü sebep ve gereklilik sahibi olmak ve bir diğer şeyin kaynağı ve başlangıcı olmak durumunda, varlıkların her birine ve zerrelerine de küçük bir ilah demek zorunlu olur. Bu meselenin sonucu olarak, ikinci ve üçüncü derecedeki bir ilah demek gerekir. Bunun batıl olduğu, akıl ile açıkça belli ve her yönüyle ortadadır.

Evet, Vâcibü'l-Vücûd Hazretleri'nin kâinatın kaynağı, başlangıcı ve etkileyicisi olması ile varlıkların tümü, türleri ve zerrelerinde bir özellik, gereklilik, etki ve tabiat bulunduğunu İslam âlimlerinin de kabul etmiş olmaları, zikredilen zorunluluğu gerektirmez. Ayrıca, bahsedilen kusur ve sakıncanın ortaya çıkmasına yol açmaz. Çünkü Vâcib Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nin ilah oluşu, zatî ve subûtî sıfatlarıyla birlikte tamamen dilediğini yapan ve iradesine bağlı bir varlık olması, bir İlk Sebep(İllet-i Ûlâ) ve İlk Kaynak(Asl-ı Evvel) olarak Allah'ın Zât-ı Bârî'sinden zorunlu olarak değil, sadece ilahî irade ve ilahî seçimine bağlı olarak meydana geldiğine inanılmaktadır. Varlıklar da ilahî bir irade ve tanrısal ezelî bir tercih sonucunda sebep ve araçlar vesilesiyle yaratılmıştır. İslam âlimleri, sebeplerin ve araçların sadece Allah'ın iradesine göre birer tabii vesile olduğunu kabul etmişlerdir. **Bu nedenle, tabiatçılar ve filozofların görüş ve sözlerinden kaynaklanan bu tür itirazlar, kesinlikle İslam ümmeti ve Muhammed ümmetinin mümtaz âlimleri için geçerli değildir.**

Hamd, Allah'a olsun ki Muhammed'i bir nur ve hidayet olarak göndermiştir. Onun rehberliği ile bizi İslam'a ulaştırdı, hak ile batıl ve zalâm(karanlık) arasındaki farkı anlamamızı sağladı. Geniş açıklamalardan şu sonuca varılabilir: Hakikate ve hidayete ulaşmada, yalnızca akıl yeterli değildir.

Ancak Ehl-i Kitap'tan olan Nasrâniler, ilahîlik konusunda teslisi (üçleme) kabul etmişler ve Cenâb-ı Bârî Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nin insan suretini kabul edip giymiş olduğuna inanmışlardır. Onlara göre, Cenâb-ı Bârî Teâlâ, Uknum (kişilik/hipostaz) Baba, Uknum Oğul ve Uknum Ruhü'l-Kudüs'ten, yani bu üç Uknum'dan ibarettir. Bu Uknumlar bir olmakla beraber, diğer insanlar gibi evlenme ve nesil yoluyla doğmamış, yani bir insan babası bulunmaksızın, Hazret-i Meryem (r.anhâ) validemizden dünyaya gelmiş olan Hazret-i İsa da (a.s.), insan suretinde görünmüş ve diğer insanlar gibi doğmuş olmasına rağmen, işaret ettikleri üzere tek bir ilahtır, derler. Şimdi, Nasrânilerin bu inançlarının, sözlerinin ve mezheplerinin bozukluğu ve batıllığı, ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, aklî deliller, hikemî (felsefî) kanıtlar ve naklî delillerle sabit ve apaçık bir şekilde ortadadır. Hatta Nasrâni âlimleri dahi (bu inanç, her ne kadar aklî delillere ve hikemî kanıtlara aykırı olsa da, İncil'in öğretilerinin tamamı onların dayanağı olduğu için, Nasrâniler tarafından kabul edilmektedir) derler ve bu şekilde söylemek zorunda kalırlar. Ve eğer bir dinî emir veya öğreti, aklî ve hikemî delillerle çelişirse, ona böyle inanmak uygun ve muteber değildir, dikkate almaya da değmez.

Aynı şekilde Çin ve çevresinde bulunan ve sayıca Hristiyanların miktarını hatta onlardan daha fazlasını teşkil eden Budavîler (Budizm mensupları) dahi, Hristiyanlar gibi Yüce Allah'ın insan bedenine hulul ettiğine ve insan suretini kabul ettiğine inanmışlardır. Bu topluluğa göre, Hazreti İsa aleyhisselamdan birkaç yüz yıl önce Çin kıtasında, bir kadından babasız doğmuş Buda namında bir şahsın ilah olduğuna inanmışlar ve Yüce Allah'ın o şahsa hulul ederek insan suretinde göründüğünü iddia etmişlerdir.

Şimdi, bu kimselerin bu tür inançlarının ve görüşlerinin aklî ve hikemî delillerle yanlışlığı ve geçersizliği apaçık bir şekilde ispatlanmıştır. Aynı şekilde, bazı gizli ve batınî bir topluluk da Hazreti İmam Ali bin Ebî Tâlib (r.a.) ve **(k.v.)**'in ulûhiyetine inanmışlardır. Ona, kendi anlamlarıyla, ismi ve sıfatıyla her devirde ve her dönemde görünür olduğu iddiasını yüklemişlerdir. Dediklerine göre, nasıl ki

kendi zamanlarında Âdem (a.s.), Nûh (a.s.), Mûsâ (a.s.) ve İsa (a.s.) görünür olmuşlarsa, Hazreti Muhammed (a.s.) zamanında da İbn Ebî Tâlib (yani Hazreti Ali) olarak görünmüştür. Ve son devirde (âhir zamanda) Mehdi olarak da ortaya çıkacaktır, derler. İşte bu şekilde inanıp, bu inancı rivayet ederler. Eğer bahsedilen rivayet doğruysa, bu mezhep mensuplarının söyledikleri ve inançları, aklî ve hikemî deliller ile naklî delillerle açıkça yanlış olduğu ortaya çıkmış ve belirgin bir şekilde görülmüştür. Ayrıca, Hazreti İmam (Hazreti Ali) hakkında söylenenler, tamamen saçmalık ve boş laflardan ibaret olup, Hazreti Ali'nin, Yüce Allah'ın birliğine ve Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) risaletinin doğruluğuna tam bir imanla inandığı, ayrıca dört halife-i râşidînin (radıyallahu anhüm) en öncelikli ve en belirgin liderler olduğuna dair görüşleri, tamamen doğru ve açık bir şekilde ortaya konmuş ve doğru kabul edilmiştir.

Ayrıca bahsedilen mezheplerin dışında dünyada başka mezhepler ve dinler de vardır. Bazıları, tanrının çokluğuna inanır, bazıları ise tanrının insan suretinde hulûl etmesine veya doğrudan madde ve doğa gibi unsurların ilahîliğine inanır. Bunların tümü, akıl ve hikmetle reddedilmiş ve saçmalık, sapkınlık, bozulmuşluk ve geçersizlikleri apaçık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu yüzden, bu görüşlerin ve inançların reddedilmesi ve geçersiz kılınması için konunun onların tarafına sevk edilmesine lüzum ve ihtiyaç yoktur.

Burada açıkça ifade edilip detaylandırıldığı üzere, peygamberimiz, Hazreti Muhammed İbn Abdullah İbn Abdülmüttalib el-Arabî el-Hâşimî (s.a.v.) Efendimiz'in rehberliği ve tamamen bir nimet olan Yüce Kur'an-ı Kerim'in delaletleriyle, Cenab-ı Hakk'ın zatı hakkında yalnızca tevhid ve kutsama ifade eden, ulûhiyet sıfatlarını, ilminin ve kudretinin sınırsızlığını, yaratma ve var etmedeki kudretini, dileğine uygun olarak dilediğini yapmaya muktedir olduğunu ve her türlü hakiki kemalatı üzerinde toplamış, her şeyin yaratıcısı ve mutlak kudret sahibi olduğunu gösteren akli deliller ve hikmetli kanıtlar ortaya konulmuştur. Bu esaslar, hakikate uygun olan doğru iman ve itikad yalnızca İslam ümmetine mahsus ve erişilebilir kılınmıştır.

Hamd, bize Muhammed'i (s.a.v.) gönderen ve bizi hakka hidayet edip doğru yola yönlendiren Allah'a mahsustur.

(Yeryüzünü canlılar için döşedi.)[465] Rahman ve Mukaddes olan Allah Teâlâ'nın zatı, yeryüzünü mevcut haliyle insan ve diğer kara hayvanları için, onların boyun eğmesi ve itaat etmesi üzere hazırlamıştır. Yeryüzü, tüm canlılar ve insanlar için bir beşik, bir kaynak, itaatkâr ve teslim olmuştur. Böylece insanlar ve diğer canlılar, mevcut durumda yeryüzünün bu şekline dayanarak yaşama ve çalışma imkânına kavuşmuşlardır.

Mevcut haliyle yeryüzü, kendi asli unsurlarından ve bileşenlerinden, yetenek ve kabiliyetleri yerleştirilerek (yahut kendi aslına yerleştirilmiş olan kabiliyetleriyle) düzenlenmiştir. Bu düzen, yeryüzünün, canlıların faydasına sunulan özel bir lütfu alabilmesi içindir. Yeryüzü, bu haliyle kendisine verilen bu görevi yerine getirmek için gerekli kabiliyeti kazanmış ve varlıklar arasında belirli bir mekânda yerleştirilerek canlılar için itaatkâr kılınmıştır.

Bu bahsedilen manalara işaret etmek için Allah Teâlâ, Kur'an'da yeryüzü hakkında **(خلقها)** "yarattı" kelimesini kullanmamış, onun için **(وضعها)** "döşedi" (veya yerleştirdi) şeklinde (Kelime-i Belîğa-ı Câmia) çok anlamlı ve kapsamlı bir ifade kullanmıştır. Nitekim diğer âyet-i celîlede dahi şöyle buyrulmuştur: (Sizin için yeryüzünü kullanışlı kıldı, onun üzerinde dolaşın.)[466] Bu konuda aşağıda biraz daha açıklamalar yapılacaktır. Yeryüzünün bu şekilde yaratılması ve canlılar için itaatkâr kılınması, Allah'ın yüce bir nimetidir.

Bununla birlikte, bu nimetin artırılmasına yönelik olarak **(Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları vardır.)**[467] buyrulmuştur. Yeryüzünde çeşitli meyveler ve mahsuller elde edilir. Ayrıca farklı türden ağaçlar yetişir ve özellikle neslin devamı için büyüme, hayatın korunması ve neslin devamını sağlayan nutfe (üreme) kuvvetinin kazanılması gibi unsurlara yönelik olarak, insanlar için bir araç ve vesile işlevi gören sinirler ve lifler bulunmaktadır. Bu sinirler ve lifler, neslin devamı, büyüme ve ürün elde edilmesi için bir araç ve vesile niteliğindedir. Bu vesile ile su ve toprak karışımının özümsenmesi sonucunda beslenme sağlanır; bu şekilde büyüme gerçekleşir. Böylece hem zarif, tatlı ve lezzetli, hem de besleyici kuvvetler barındıran meyveler ve hurma ağaçları vardır. Ayrıca bu tür ağaçlar ve meyveler, yeryüzüne yerleştirilmiş olup, onların meyvelerini yemekle hem neşe ve keyif alınır

[465] Rahmân Sûresi, 55/10.
[466] Mülk Sûresi, 67/15.
[467] Rahmân Sûresi, 55/11.

hem de beslenme sağlanır. Diğer bazı ağaçların meyveleri de yenildiğinde keyif vererek lezzet alınır ve insanlar bu nimetlerden faydalanır.

Aynı şekilde, **(Çimlenen taneler)**[468] yeryüzünde, ruh sahibi olanlara (canlılara) zikrolunan nihaî amaç için nefes alıp veren bir akciğerin meskeni olan yerde, nefes organı yapraklara sahip bitkiler ve ağaçlar ile besin maddesi olan tohumlara (tanelere) sahip çeşitli bitki türleri bulunmaktadır. İnsanlar, onları tüketerek yaşar, büyür ve gelişir; böylece hayatlarını sürdürür ve insanlık düzenini devam ettirirler.

Aynı şekilde **(Ve hoş kokulu bitkiler var.)**[469] farklı güzel kokulara sahip çeşitleriyle, hoş kokulu çiçekleri ve güzel kokuları ile tanınır. O kadar ki, diğer kokulardan arınmış, hoş bir şekilde burun zevki veren bir etki bırakır.

Bârî Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, yeryüzünü, canlılar (zîrûh) ve özellikle insan için bir beşik, kaynak, makam ve yol olarak yaratmıştır. Ayrıca insanların yaşaması ve canlanabilmesi için gerekli olan her şeyi, onların kolayca faydalanabilmesi için uygun şekilde düzenlemiş, onların yaşamlarını sürdürmeleri, zevk alıp genişlemeleri için, kökleri ve tohumları ile her türlü canlıyı, meyve, ağaç, tahıl, çeşit çeşit çiçekler ve güzel kokularla süsleyerek yaratmıştır. İşte bu, Bari Teâlâ'nın büyük nimetlerinden biridir ve zahiren de böyledir.

Bu şekilde **(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)**[470] Yani akıl, düşünce, konuşma ve ifade yeteneği ile Allah'ın nimetlerinden faydalandığınız halde, insan ve cinler olarak size verilen bu nimetlere rağmen şu nimetlerden hangisini inkâr, hangisini Hâlik Teâlâ Hazretlerinin yaratması ve şekillendirmesi ilâhî irade ile olmadı diyerek kudret, azamet ve Allah'ın nimetini nasıl ve hangi delille yalanlayabiliyorsunuz.

Ey insanlar! Her ne kadar Allah'ın takdiri gereğince, çeşitli vesileler, babalarınız ve annelerinizden bir nikâh bağı aracılığıyla, yani tabii sebeplerle nesilleriniz meydana gelmiş olsa da, aslında geçmiş zamanlarda sizin kökeniniz, insanoğlunun babası ve anası olan Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya (ikisine de selam olsun) dayanmaktadır. Bu bağlamda, genellikle atamız olarak Hz. Âdem'den bahsedilir.

---

[468] Rahmân Sûresi, 55/12.
[469] Rahmân Sûresi, 55/12.
[470] Rahmân Sûresi, 55/13.

Allah'ın şu sözleri bunu ifade eder: **(O, insanı, ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.)**[471] Allah'a sığınırım. (Andolsun ki, insanı, kokmuş balçıktan yarattık)[472] Allah'a sığınırım. (Biz insanı farklı aşamalarla yarattık.)[473] (Ve Allah, sizi yerden bitirip yetiştirmiştir.)[474] gibi nazm-ı celîllerin, açık anlamları, delaletleri ve yorumları bu gerçeği ortaya koyar. Aynı şekilde, Hz. Ebû Hureyre'den (Allah ondan razı olsun) ve onun rivayet ettiği, İbn Merdûye'den gelen rivayette de şu ifadeler yer alır. -Allah'a sığınırım.- (Allah Teâlâ, Âdem'i, topraktan (çamurdan) yarattı…ilâ âhırı'l-hadis)[475] Bu sahih(?) hadisin işaretleri, açık anlamları ve izahları doğrultusunda, yaratılışın başlangıcı geniş bir şekilde açıklanmıştır. Fâtır-ı Fıtrat Celle Celâlühû (Fıtratın Yaratıcısı, Yüce Zat), yaratılışın başında, Hakikat-i Külliye-i Muhammediye olan ilk aslı(Asl-ı Evvel) yarattı.

Bahsedilen hakîkat, insanın özel mahiyetinin, ezeli ilahi ilme uygun olarak var olmasıdır. Bahsedilen mahiyet, mevcut bir hakîkatın sonucu olan Esîr'e intikal etmekle Esîr'in doğasında ilahi hikmete uygun olarak şekillenir. Sonraki aşamada, bu Esîr'in sonucu olup ondan yaratılan basit unsurlar ve elementlerin intikaliyle bir başka aşamaya geçilir. Bu geçişte, basit unsurlar ve elementlerin bilinmeyen yönleri (şifreleri) ve bunların bileşiklerinin sonucu gerçekleşir. Ve bundan yaratılan bileşiklerin intikaliyle sonraki aşama olarak, insanın kimliği, bileşiklerdeki özel düzen ve faydalı vasıtaların yardımıyla, yeryüzünde, doğanın oluşumunda gizli olarak var olur. Yeryüzünün yüzeyi ve oradaki yerleşim yerlerinin, yer elementi olan su ve toprak karışımından oluşan çamur, belirli bir süre boyunca su ve toprağın birbirine karışmasıyla meydana gelir. Uzun süreli bir yakınlık ve etkileşimde, hava ve ısı gibi dışsal etkiler de devreye girer. Bu karışım, çürümeye başlar ve her şeyin maddesinde, Allah'ın yaratıcı fıtratının özel bir etkisi olarak, belirli bir düzen ve gereklilik, etki ve tepki, hareket ve etkilenme, yaratma kabiliyetiyle yeni bir şekil alır. Bu çürüyen bileşimde, Allah'ın kudretiyle, belirli bir doğa yasasına uygun olarak, yaratılışın özellikleri ortaya çıkar ve bu süreçle birlikte, boş ve saf bir form, yeni bir şekil alabilecek şekilde şekillenir. Bahsedilen bu formun doğal kabiliyeti,

[471] Rahmân Sûresi, 55/14.
[472] Mü'minûn Sûresi, 23/12.
[473] Nûh Sûresi, 71/14.
[474] Nûh Sûresi, 71/17.
[475] Yaptığımız araştırmada bu hadisin Ahmed Rüşdü Paşa'nın ifade ettiği gibi sahih değil bilakis zayıf olduğunu tespit ettik. (es-San'ânî, **et-Tenvîr,** c. 3, s. 304, el-Elbânî, **Zaîfü'l-Câmi'**, s. 1603.)

belirli bir şekil almasını gerektiren doğal gerekliliklerin etkisiyle, hayatiyetin kabulüne uygun hale gelir. Diğer aşamalarda, belirli bir şekil almış, bedenlerinde hayvani ruh bulunan özel bir form ortaya çıkar. Sonuç olarak, Fâtır-ı Fıtrat ve Mubdi-i Âsâr-ı Kudret Azze Azametühû Hazretleri, su ve toprak karışımından, şahit olduğumuz üzere canlıları ve hayvanları yeryüzünden tahliye ve yeniden yaratma şeklinde irade buyurdu.

Yaratılıştan sonra, ilk insan olan Hazreti Âdem Safiyyullâh (Allah'ın selamı üzerine olsun) ve soyunun devamı, uygun aracıların yardımıyla, belirli bir düzen ve şekil alarak meydana geldi. Bu süreçte, su ve toprak karışımından oluşan bir bileşimle, çürümeye ve ayrışmaya uğrayarak yaratılış gerçekleşti. Sonrasında, insan soyunun devamı için evlenme ve üreme yoluyla nesil oluşturuldu.

Sonuç olarak Cenâb-ı Bârî evreler ve süreçler içinde insanlığın babası Hz. Âdem (a.s.)'ı nedenler, uygun ortamlar ve normal sebeplerle bahsedilen karışımı meydana getirip yarattı ki, bahsedilen karışım süreklilik kazanarak uygulanmış olsaydı, diğer kaplar gibi bir çınlama sesi çıkarır ve yankı yapardı."

İşte Bârî Teâlâ hazretleri azamet-i kudretinden, çınlamak şanından olan kara topraktan akıl, ruh ve kemalâtların en güzel tezahürlerini taşıyan, vahyi alan ve taşıyan Hazret-i Âdem'i yaratıp meydana getirdi.

(Ve cinleri ateşin mavi alevinden yarattı.)[476] Yüce Allah, yeryüzünde ateşin alevinden ve özünden, Cinlerin babası olan Cânn'ı yarattı. İnsanın bedeni, ana maddesi olan çamur karışımına uygun olarak, yoğun bir varlıkla yaratıldığından, cin ve cinlerin varlıkları ise, ana maddesi olan ateşin saf haliyle, ince bir yapıya sahiptir. Akıl ve hayat sahibi olup sorumlu kılınmışlardır. Bu iki sınıf, yani insan ve cin, dünyamızdaki tüm varlıkların özüdür ve en şerefli olanlarıdır.

Ara söz (konu dışı açıklama); Cenâb-ı Hakk'ın cansız cisimleri (gök cisimlerini) ve kâinatı yaratması, bunların özellikleri ve niteliklerini açıkladıktan sonra yeryüzünün cismi, nitelikleri ve özelliklerini açıkladı. (Ve o yeryüzünü canlıların altına serdi.) ayetinden, (ateşin özünden) beliğ ifadesine kadar yeryüzünün hallerini ve özelliklerini açıkladı. Şu nazm-ı celîl, yani (Cinleri yalın ateşten yarattı.) nazm-ı celili, yeryüzünün hâllerinin açıklanması ile ilgili bir ifadedir. Cânn (cinler), yeryüzünde yaratıldı ve yeryüzü ateş unsuru içerip bu maddenin özünün bir alev

[476] Rahmân Sûresi, 55/15.

olduğu anlaşılmıştır. İlahi âdetin bir gereği olarak, insanlığın atası olan Hazret-i Âdem'in de toprak ve su karışımıyla, aracı sebepler vasıtasıyla yaratıldığı gibi, yeryüzünde bulunan ateş unsuru içeren maddeden de semenderi (ateşte yaşayan hayvan) yaratıp şekillendirdiği gibi, cinlerin dahi Allah Teâlâ'nın iradesiyle ateşin alev ve harareti sıradan sebeplerle yaratıldı.

Aynı şekilde -Allah'a sığınırım- (De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsunuz?)[477]. Kâdî[478] (Allah ondan razı olsun ve ona geniş rahmetiyle merhamet etsin) şöyle dedi: Yani "İki safhada (aşamada) ve her safhada yaratılması gerekeni yarattı."[479] Allah'a sığınırım (Ve yer, ondan sonra yayılıp döşendi.)[480]; (Yeryüzüne ve onu döşeyene and olsun.)[481]; (Biz yeryüzünü bir döşek yapmadık mı?)[482]; (Onlara, gökleri ve yeri kim yarattı diye soracak olsan, mutlaka, onları güçlü ve her şeyi bilen Allah yarattı diyeceklerdir.)[483]; (O, sizin için yeri bir döşek yapandır.)[484]; (Gökleri ve yeri kim yarattı ve sizin için gökten su indirip onunla güzel güzel bahçeler bitiren kimdir? O ağaçları sizin bitirmeniz mümkün değildi. Allah ile beraber başka bir ilah mı var? Hayır, onlar (gerçekten) sapan bir topluluktur. Yeri durak kılan, onun arasına nehirler yerleştiren, dağlar var eden ve iki deniz arasında bir engel koyan kimdir? Allah ile beraber başka bir ilah mı var? Hayır, onların çoğu bilmezler.)[485]

Bu ve benzeri açık ayetler ile net deliller, dünyanın iki safhada yaratıldığını gösterir. İlk safhada cânn (cinler) ateş, alev ve hararetten yaratılmıştır. İkinci safhada ise insan ve onun gibi ruh sahiplerinin meydana gelip yerleşmesine, gelişmesine ve yaşayışına uygun bir yer olarak, yeryüzü ağaçlar, çiçekler, denizler ve nehirlerle donatılarak hazırlık yapılmıştır.

Sonuç olarak, dünya önce ateş, alev ve hararet halindeydi. O safhada cânn (cinler) yaratılmıştı. Daha sonra ise su ve toprak karışımıyla sağlamlaştırılarak, hayvanların, bitkilerin ve ağaçların yaratılıp gelişmesine uygun bir duruma getirilmişti. Bu ikinci safhada ise Hz. Âdem (aleyhisselam) yaratıldığı açıkça

---

[477] Fussilet Sûresi, 41/9.
[478] Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)
[479] Kadı Beyzâvî, **Envârü't-tenzîl**, c. 5, s. 67.
[480] Nâziât Sûresi, 79/30.
[481] Şems Sûresi, 91/6.
[482] Nebe Sûresi, 78/6.
[483] Zuhruf Sûresi, 43/9.
[484] Zuhruf Sûresi, 43/10, Tâhâ Sûresi, 20/53.
[485] Neml Sûresi, 27/60-61.

anlaşılmaktadır. Ve Cenâb-ı Bârî, yeryüzünün sahibi olarak ilk safhanın her yerinde Halaka(خلق), Fatara(فطر) ve Bedea(بدع) gibi beliğ kelimelerle ifade etti. İkinci safhada ise Ceale(جعل), Vedaa(وضع), Dehaye(دحى) ve Tahaye(طحى) gibi ayetlerin hikmetli kelimeleriyle ifade buyurdu ki anlamın genişletilmesi ve gerçeğin açıkça anlaşılması sağlansın.

Şu dahi gizli değildir ki, yapay ve kısıtlı ve eksik olan bir sıcaklıkla semenderin(ateşte yaşayan hayvan) yaratılışı ve oluşumu gözle görülür bir şekilde meydana geldiği halde, Fâtır-ı Fıtrat Cellet Kudretuhû Hazretlerinin nice özellik, yetenek ve karakter yerleştirdiği ateşin, alevin ve hararetin unsurları, kendisindeki özellik, karakter ve yetenekle uyumlu şekilde yaratılmıştır. Cânnın(cinlerin) ondan yaratıldığını (ateşten) kabul etmede tereddüd etmek, sadece boş bir tartışma, inatçılık ve eksik düşünce ve görüşlerden kaynaklanan bir yanılgının neticesidir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[486] Ey iki grup(insan ve cin), sizin yaratılışınızda, düzenli ve ayrıntılı bir şekilde bileşiklerin özü ve yaratılmışların en şereflileri olarak Cenâb-ı Hakkın yaratması nimetini nasıl inkâr ve ne gibi delillerle yalanlayabiliyorsunuz?

Ve Cenâb-ı Bârî **(O, iki doğunun da rabbi, iki batının da rabbidir.)**[487]**,** Yazın doğusu ve kışın doğusu, serin doğu ve batının kesinlikle Rabbi ve düzenleyicisidir. Böyle harika kudret ona mahsustur. Doğu ve Batı, mevcut iki cevher olmayıp ancak yeryüzünün doğusunda, dünyanın ekseni etrafında dönerken, yönümüzü güneşe doğru çevirmemizden dolayı, güneşin ışığı ve aydınlığı olup Batı ise bunun tersidir ve karşıtıdır. Belki enlem ve boylam çizgileri her noktanın belirli bir yönü olduğunu ve Doğu ile Batı'nın her noktada birbirine göre bir anlam taşıdığını ifade eder. Vâcib Teâlâ Hazretleri, önceki ayetlerde 'Doğuların ve batıların yaratıcısı' şeklinde ifade etmişken, burada üslup değişikliği ile 'Doğuların ve batıların Rabbi' olarak ifade etmiştir. (رب) Kelime-i Celîlesi mahzuf (هو) zamirinin haberidir. Veya (خلق الجان) ibaresindeki (خلق) fiilinin fail-i mahzufunun sıfatıdır. (مشرق) ve (مغرب) kelimelerinin ikili (müsennâ) sığasında kullanılması, yaz, kış, bahar ve sonbahar gibi mevsimlere, farklı hükümler ve etkilere sahip olan yönler olarak düzenlediğini delalet etmek içindir.

---

[486] Rahmân Sûresi, 55/16.
[487] Rahmân Sûresi, 55/17.

İşte, iklim dengesi, mevsimlerin ve yıllık döngülerin farklılıkları ve bunlardan her birinin etkileri ve özellikleri doğrultusunda, yeryüzünün farklı doğu ve batı noktaları uygun şekilde düzenlenmiştir ve bunun sonucunda büyük faydalar ortaya çıkmıştır. Bu, Allah'ın büyük ve değerli nimetlerinden ve O'nun yüce kudretinin delillerinden olup, meydana gelmiştir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[488] ayetiyle ifade edilen Allah'ın kudretinin büyüklüğünün delili(burhân) olan ve yaratma ve var etme gibi yalnızca Allah'a ait olan bu büyük ilahi nimetlerin hangisini inkâr ve ne gibi delille(burhân) yalanlayabiliyorsunuz?

(O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi.)[489] ayetindeki "مرج" (merace) kelimesi, dolambaçlı bir çalkantı demek olup, (ارسل) ve (خلا) gibi iki farklı manaya gelir: Birinci yoruma göre, iki deniz (bahreyn), med ve cezir (gelgit hareketleri) ya da rüzgarlarla biri diğerine gönderilmiş (hareket ettirilmiştir). İkinci yoruma göre, Yüce Allah, iki denizi birbirine komşu ve bitişik halde yaratmış, fakat (birbirine karışmadan) serbest bıraktı ve gönderdi. Körfezler vasıtasıyla Akdeniz (Bahr-i Sefid) ve Büyük Deniz (Atlas Okyanusu) ile yine Baltık Denizi ve Karadeniz gibi büyük denizler birbirine kavuşur ve buluşur. İnsan, bu bağlantılar sayesinde zararlarını önler ve faydalarını, ihtiyaçlarını temin eder. İşte bu, iki denizin birleşme noktasıdır. Buna binaen, denizlerin birleşmesi sırasında meydana gelen sorunlar (örneğin dalgalanma, sarsılma, gönderilme ve boşaltılma gibi haller), birleşmenin bir sonucu olarak kabul edilir.

Hâlbuki **(Ama aralarında bir engel vardır, birbirlerine karışmazlar.)**[490], bu engel her birinin diğerine en uygun şekilde hareket etmesini sağlar. Aralarında, Allah'tan gelen fıtrî bir mani ve sınır belirlenmiştir ki bu, tecavüz ve aşırılığın önüne geçmek için yaratılmıştır. Bu sınır, iki deniz arasında doğal bir denge ve düzen sağlar. Ya da bu sınır, onların birbirine karışmasını engelleyen bir kara parçasıdır. Böylece, her iki denizin de kendine has faydaları bozulmadan kalır. Her birine yerleştirilen bu denge ve düzen, ya da bu kara parçası, birinin diğerine zarar vermesini engeller ve özelliklerini iptal etmez.

[488] Rahmân Sûresi, 55/18.
[489] Rahmân Sûresi, 55/19.
[490] Rahmân Sûresi, 55/20.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[491] İnsanların menfaati için denizleri bu hal ve vaziyette tertip buyurması, Bârî Teâlâ'nın büyük bir nimetidir. Bunu yaratıp düzenleyen Bârî Teâlâ'dır. Bu kadar yüce ve muhteşem bir nimeti nasıl inkâr edebilir ve hangi delille yalanlayabilirsiniz?

Ve zikredilen yüce faydalar **(Onlardan inci ve mercan çıkar.)**[492] nimetiyle ortaya konulmuştur. Burada muzaf olan 'küll' kelimesi hazfedilmiştir. Bu, 'her biri' demek olduğu gibi, öncesiyle uyumludur. Lü'lü' (inci) ve mercanın çoğunlukla Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda elde edilmesine işaret etmek için zamir müsennâ (ikili) olarak kullanılmıştır. Lü'lü' (inci), deniz midyesinde oluşan bir cevherdir. Mercan ise denizde meydana gelen ve yetişen bilinen bir maddedir. İnsanlar, bu maddeleri çıkarıp işlediklerinde, onlardan faydalanırlar. Ayrıca, bu cevherlere sahip olan kişiler, bunları süs ve ziynet eşyası olarak kullanma gibi durumlarla övünç, mutluluk ve huzur duyarak ferahlarlar. İşte, insanlara fayda sağlayan bu tür cevher ve maddeler denizlerde meydana gelir. Bunların faydası, çıkarılmalarıyla belirginleştiği için, Yüce Allah, burada (خلق) 'yarattı' ve (حصل) 'meydana geldi' ifadelerini kullanmayıp 'çıkarır' anlamındaki belağat dolu (يخرج) ifadesiyle bu durumu ifade etmiştir. Bahsi geçen nimetin yaratıcısı ve var edicisi Yüce Allah'tır.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[493] Bârî Teâlâ'nın nimetlerinin hangisini hangi delille inkâr edip ve yalanlayabilirsiniz?

Ve **(Denizde yelkenlerini açarak süzülüp giden gemiler O'nundur.)**[494] ayetinin bir anlamı şudur ki: Denizlerde hareket edip akıp giden gemiler, her ne kadar görünüşte insanların çalışmaları ve yapımlarıyla meydana geliyor gibi görünse de, Allah Teâlâ Hazretleri gemilerin hareket etmesini ve yüzmesini sağlayan denizlerde bir kabul yeteneği ve dayanıklılık gücü yaratmıştır. Aynı şekilde, geminin ahşap, demir ve benzeri maddelerden yapılmış parçalarını, onun yürümesini ve hareket etmesini sağlayan rüzgârı ve diğer hareket unsurlarını; ayrıca geminin özel bir tarzda yapılmasını ve imalatını insanlara ilham etmiştir. İnsana ise akıl, düşünme gücü ve öğrenme kabiliyeti vermiştir. Bu bakımdan, aslında son derece âciz olan insanın, bu temel çabası (yalnızca çabası) başlı başına bir şey ifade etmez. Geminin

[491] Rahmân Sûresi, 55/21.
[492] Rahmân Sûresi, 55/22.
[493] Rahmân Sûresi, 55/23.
[494] Rahmân Sûresi, 55/24.

yaratılması ve ortaya çıkarılması gerçekte Allah'ın yaratma ve kudretiyle mümkündür. Bu da, Yüce Allah'ın lütuf ve kereminden gelen büyük bir nimet olup, insanın bu nimeti kullanarak ihtiyaçlarını gidermesi, faydalar elde etmesi ve zararlarını uzaklaştırıp gidermesi sağlanır.

Bu gemilerdeki büyük faydalarla birlikte, söz konusu gemilerin **(Bayraklar gibi)**[495] yelkenleri ve donanımlarıyla süslenip, yelkenleri açılmış ve kaldırılmış hâlde denizde dik bir şekilde durmaları, çeşitli renklerde boyanmış bayraklar gibi görünerek bakanların kalplerine sevinç ve neşe verir. Bilindiği üzere, her milletin gemileri çeşitli şekil ve renklerde boyandığı gibi, bazı milletler yelkenlerini de özel ve farklı renklerle boyarlar.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[496] Şimdi, ey maddî ve manevî sorumluluk yüklenmiş iki varlık!(cinler ve insanlar), böyle büyük bir nimeti sadece lütuf ve ihsanından veren kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın hangi nimetini inkâr edip nasıl yalanlayabilirsiniz?

Şimdi, yüce kudret sahibi olan Azze Şânuhû Hazretleri, kâinatı ve belirlenmiş bir vakitte kıyameti gerçekleştirmek için onda bir denge, ölçü ve ağırlık yaratmış; bilhassa insanın yaratılışındaki incelikler ile hayatın devamı ve neslin korunması için yeryüzünü ve içindekileri, sırf lütuf ve inayetinden onlara ihsan ettiği büyük nimetlerin çeşitlerini; akıl, konuşma ve irade gibi sorumluluk ve imtihanın temeli olan unsurları yaratıp var etmiştir.

Bunların zikrinden sonra, nihai durum ve sonucun açıklanmasıyla mükellefleri uyarma amacı güderek buyurur ki: **(Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir.)**[497] Burada "insan" kelimesi de aynı şekilde, bir harf-i cer ile "yeryüzü"ne ait olan zamire raci olarak bağlanmış ve "üzerine" anlamını ifade eden isti'lâya konu olmuştur. Ancak her ikisinde (insan ve yeryüzü) galip olan genel ifade kullanılmıştır. Anlam olarak, yeryüzü ve ona bağlı olan ruh taşıyan ya da taşımayan tüm mahlûkat, bileşenler ve unsurlar fena bulmaya (yok olmaya) yönelmiştir. Kâinatın, zatı ve varlığı itibarıyla mümkün (varlığı zorunlu olmayan, sonradan yaratılmış) olduğu için nihayetinde yok olması kaçınılmazdır. Onun türleri ve fertlerinin gözlemlenen yok oluşu ile hem istikra (genelleme), hem akıl yürütme, hem de delil çıkarma yoluyla

[495] Rahmân Sûresi, 55/24.
[496] Rahmân Sûresi, 55/25.
[497] Rahmân Sûresi, 55/26.

kâinatın yok olmaya ve sona ermeye mahkûm olduğu açıkça anlaşılmıştır. Sonuç olarak, her şey silinip gidecek ve yok olacaktır.

Ancak **(Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır.)**[498] Ezelden ebede kadar ilahî zâtı, varlığı zorunlu olan (vacibü'l-vücûd) Allah Teâlâ, bütün âlemlerden mutlak anlamda müstağnidir (hiçbir şeye muhtaç değildir). Onun azameti ve büyüklüğü sadece kendisine mahsustur. Ayrıca rahmet, şefkat ve genel lütuf sahibi olan Hak Celle ve Alâ Hazretleri bâkidir. Çünkü O'nun varlığı zorunludur. Zorunlu olan bir varlığın fâniliği ise imkânsızdır. Şimdi, fâniliğin gerçekleştiğini beyan etmek, kulları uyandırmak (uyarmak) açısından bir nimet olduğu gibi, yok oluşun başlangıçta gerçekleşmiş olması (yani yaratılıştan önce bir yokluğun bulunması), âlemin yeniden yok olmasının da bir mukaddimesi (ön hazırlığı) sayılır. Bunun gibi, ilâhî bekâ, mükelleflerin (sorumlu varlıkların) amellerinin zayi olmayacağını ve Celle Bârî, mükelleflerin iş, fiil, hal ve inançlarını hesap edeceğini, Rabbanî müstağniliğin zulmü ortadan kaldırdığını ve İlâhî cömertliğin, şefkatin ve rahmetin bu işleri gerektirdiğini ifade eder. Bu da mükellefler için Yüce Allah'ın ayrı ayrı büyük nimetlerinden biridir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[499] Şimdi, Yüce Allah'ın nimetlerinden hangisini inkâr eder ve ne gibi bir delille yalanlayabilirsiniz?

Ve Cenâb-ı Hak, tüm cisimlerin ve varlıkların yaratıcısı olduğu için **(Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır.)**[500] Bu ifadenin, "men" (kim) zamiri ile bütün varlıklara yaygın şekilde hitap ettiği açıklanmıştır. Mana şudur: Göklerin, yerin, bunların içinde ve arasındaki her şeyin; nefislerin, cisimlerin, varlık türlerinin ve âlemlerin bireylerinin her birinin yaratıcısına mutlak anlamda ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar, ya zât ve sıfatlar yönünden, ya diğer iş, hâl ve nitelikler açısından ortaya çıkar. Bunlar, ya sözle ya hâlle ya da doğal bir şekilde Allah Teâlâ'ya ihtiyaçlarını arz eder, dua ve niyaz ile yalvarırlar.

[498] Rahmân Sûresi, 55/27.
[499] Rahmân Sûresi, 55/28.
[500] Rahmân Sûresi, 55/29.

(O her an yaratma halindedir.)[501] Tembellikten ve yorgunluktan uzak olan, her istediğini gerçekleştiren(Fe'âlün limâ yeşâ') ve varlığı zorunlu olan Zât (Vacibü'l-Vücûd) hazretleri her an ve her zaman yaratma, düzenleme, meydana getirme ve yok etme işlerini sürdürmektedir. Ve her zaman var olan, sürekli ve daimî olarak varlığını sürdüren İlahi irade, yaratıklarının ihtiyaçlarını karşılar, onlara yardım eder, her şeyin ve her kişinin sonucunu belirler. O, her şeyin yok olmasını sağlar ve her şeyi sürekli olarak terbiye eder, mükemmelliğe ulaştırır. İlahi hüküm, her türlü durumu yenileyip her varlığı yok eder ve yok olanı yeniden yaratır. Ebû'd-Derda(r.a.) Hazretlerinin rivayetine göre, O(Allahü Teâlâ), nice kavimleri alçaltır, nicelerini de yüceltir, zorlukları çözer, işleri kolaylaştırır ve günahları affeder. O'nun bu yaptığı, O'nun azamet ve kibriyasındandır.[502]

Allah'ın tembelliğini gerektiren Yahudi inancına göre -Allah Teâlâ, onların söylediği şeylerden (yani Yahudilerin söylediklerinden) çok yücedir.- Allah Teâlâ, yeri ve göğü altı günde yaratıp yedinci sebt(cumartesi) gününde istirahata çekildi. Hristiyanlar ise sebt(Cumartesi) gününü tahrif ederek Allah, Pazar günü dinlenmiştir derler. Şu nazm-ı celîl onların bu bozuk düşüncelerini ve batıl sözlerini reddeder ve geçersiz kılar. Çünkü dinlenme veya tembellik, ya da kendiliğinden zayıflayan bir güç ve kudretin kaybolmasıdır. Zorunlu varlık olan Allah hakkında ise, tembellik ve kudretin kaybolması, bir eksiklik olup, bu hem imkânsız hem de reddedilendir. Aynı şekilde, Bârî Teâlâ yalnızca Asl-ı Evveli(İlk Sebeb) yaratıp şekillendirmiştir diyen Tabiatçıların ve Filozofların bu sözlerini de reddeder ve geçersiz kılar. Bunların, zikredilen sözlerinin geçersizliğine dair delil ve kanıtları yukarıda açıklandı.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[503] İhsan, ihtiyaçların karşılanması ve merhamet ile yalvarışların kabulü için biricik kaynak, cömertlik ve lütuf sahibi olan Allah'tır. O, mahlûkatın ihtiyaçlarını ihsan ve yardım ile karşılayan, her şeyi terbiye eden, kemale erdiren, yükselten, toplumların ve nesillerin oluşumunu sağlayan, onları yok eden, zorlukları çözüp kolaylaştıran ve günahları bağışlayan Allah'tır. Böylesi İlahi lütuflar, önceki ve sonraki nesillere

---

[501] Rahmân Sûresi, 55/29.

[502] "O(Allahü Teâlâ), nice kavimleri alçaltır, nicelerini de yüceltir, zorlukları çözer, işleri kolaylaştırır ve günahları affeder." manasına gelebilecek Ebû'd-Derdâ(r.a.)'nın ilim, huşû ve toplumların refahı konularında birçok sahih rivayetlerinden iktibas yaparak açıklamıştır. (Tirmizî, İlm, 5, 2655, Buhârî, İlim, 34; Müslim, İlim, 13.)

[503] Rahmân Sûresi, 55/30.

büyük nimetler olarak bahşedilmişken, siz bu İlahi nimetlerin hangisini inkâr eder ve ne gibi bir delille yalanlayabilirsiniz?

(Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!)[504] (فراغ) kast(amaç, hedef) manasına olduğuna göre nazm-ı celilin manası: "Ey insanlar ve Cinler! Size yönelik adaletin gereği olan mükâfat ve cezaya delil teşkil eden amellerin ve inançların etkilerinin hesabını yakın bir gelecekte görmenizi taleb ederim. Çünkü her gelecek yakındır. " Şu nazm-ı celîl, İlahi nimetleri inkâr edenler ve Allah'ın emrine isyan edenler için bir uyarı ve tehdit; nimetlere şükredenler ve Allah'ın emirlerine itaat edenler için ise bir teşvik niteliğindedir. 'فراغ' kelimesi, 'فرغ زرخه' ifadesi gibi, soyutlanma anlamında kullanılmıştır. Bu, tıpkı soyutlanma ve boş kalma manasını ifade eder. Böyle bir durumda, bu nazm-ı celîlin anlamı: "Ey insanlar ve cinler! Sizin mutlak acizlik ve zayıflığınızı en yüksek kesinlikle(yakîn) bilip, nimetlerin inkârından ve cezalandırılmaktan sakınmanız içindir. Bu nedenle, sizi herhangi bir bağla sınırlandırmadan, mutlak bir boşluk ve soyutlanma ile sizi serbest bırakıyorum ve hiçbir bağlayıcılık olmaksızın özgür bırakıyorum." Bu durumda, ferâğ(boşluk ve soyutlanma) haliyle şu ayet anlaşılmaktadır: (Eğer göklerin ve yerin sınırlarından geçmeye gücünüz yetiyorsa, geçin. Ama geçemezsiniz, ancak bir sultân (yetki) ile.)

Bu durumda: **(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)**[505] nazm-ı celilinin arada ifade edilmesi zikredilen ferâğ(boşluk) ve tecrid(soyutlama) bağımsız bir şekilde İlahi bir nimet olduğundan, bunun açıklanması amacıyla ortaya konulmuş olur. Ve nidâ harfinin tekrarı, ardından gelen önemli açıklamalara tam bir dikkat ve derin bir bakış çekmek için kullanılan edebi bir vurgudur.

Gelelim, Bir kısım müfessirler (Allah onlara rahmet eylesin), söz konusu nazm-ı celîli kıyamet gününde hesap ve ceza için size, ey iki varlık (insanlar ve cinler) hitabıyla soyutlama yaptığını söylemişlerdir. Çünkü o gün, Cenâb-ı Hakk'ın hesap, ceza ve mükafat vermekten geri durması mümkün değildir diye yorumlamışlardır. Ancak bu açıklama, İlahi fiilleri sınırlandırma ve belirleme anlamına gelir. Oysaki, Bârî(Allah)'ın fiilleri ve ilmi sınırlandırma ve belirleme kabul etmez; bu imkânsız ve mümkün olmayan bir şeydir. Bu nedenle böyle bir

[504] Rahmân Sûresi, 55/31.
[505] Rahmân Sûresi, 55/32.

sınırlandırma uygun olmaz. Ancak Allah'ın takdiriyle, söz konusu sınırlandırma ve belirleme yalnızca iki varlık (insanlar ve cinler) hakkında olabilir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[506] ayetinin anlamı, yükümlülük olmadan önce hesap sormayı istemek, buna bağlı olarak teşvik, uyandırma, tehdit gibi öğeler içerir. Aynı şekilde, tefrîğ(boşaltma), ahlâ (tahliye) ve tecrîd(soyutlama) ilâhî nimetlerden bir nimet olmakla Cenâb-ı Hakk'ın hangi nimetini nasıl inkâr edebilir ve hangi delille yalanlayabilirsiniz?

(Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirseniz)[507] "Ey insan ve cin topluluğu! Ben sizi sınırlandırmak ve durdurmak gibi engellerden soyutlanmış ve arınmış kılarım. Hür ve serbestsiniz. Bu durumda, zatınızla ve sıfatlarınızla eğer kudretli iseniz, göklerin ve yerin egemenlik alanları ve sınırlarından ve hangi cihet ve yurtlardan dilerseniz oradan **(haydi geçin!)**[508] çıkınız ve gidiniz. Açık ve bariz bir şekilde, **(geçemezsiniz.)**[509] Egemenliğimden çıkmaya gücü yeten değilsiniz. Çıkıp gidemezsiniz. Özetle, bu anlamda, emir ve yasaklar gibi rabbanî takdirlerimi, tekliflerimi, hükümlerimi ve ahiretteki yeni varoluş halinde(Neş'e-i uhrâ) hesap ve ceza gibi İlahi hükümlerimi görmek istemezseniz, eğer kudretiniz varsa herhangi bir yön ve yurtlardan dilerseniz oradan, göklerin ve yerin egemenlik alanlarımdan çıkınız gidiniz. Halbuki, çıkmaya muktedir değilsiniz. Ve açıkça bilinmelidir ki, Kaza-ı Sübhaniye'mden kaçmak ve egemenliğimden çıkmak mümkün değildir. **(Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça)**[510] Ancak, Kaza-ı Rabbânî ve Melekût-ü İlâhiye'me galebe etmekle ve karşı koyacak zorlayıcı bir kuvvet ve galip gelmekle mümkündür." Ve zarûridir ki, Fâtır-ı Fıtrat(fıtratları yaratan), Hâlık-ı Kâinat(kâinatın yaratıcısı) ve Kâdir-i Külli Şey'(her şeyin kudretine sahip olan) Celle Şanuhû(şânı yüce olan) Hazretlerinin tam kudretine, hükümranlığına ve mülküne galip gelir. Onun kahredici kudreti karşısında âciz ve zayıf bir mahlûk olan Ey ins ve cin topluluğu! sizin böyle bir güçle varlık göstermeniz değil, hayal dahi etmeniz imkânsızdır. Bedenen ve varlık olarak çıkışınızın imkânsız olduğu açık ve kesin olduğu gibi, düşünceler ve tasavvurlarla dahi çıkışınızın imkânsız olduğu zorunludur. Zira mahlûktan kim olursa olsun,

[506] Bu âyet fazladan yazılmıştır.
[507] Rahmân Sûresi, 55/33.
[508] Rahmân Sûresi, 55/33.
[509] Rahmân Sûresi, 55/33.
[510] Rahmân Sûresi, 55/33.

Allah'ın ilmi ve mülkü hangi yönden tahayyül edilirse edilsin, ömür boyu tasavvur etse ve bu konuda zihnini ne kadar yorsa ve tasavvurunu ne kadar genişletse de ulaştığı sınır, Allah'ın mülkü ve mümkün olan ilminin sonu ve nihayetidir diye kesin bir şekilde hüküm veremez; yani tasavvurun sonunun ötesinde Allah'ın mülkünün bulunmadığına dair kesin bir kanaate varamaz. Nerede kaldı ki, insan aklı bunun ötesine geçip kavrayabilsin! Bu durumda, bu konuda düşüncelerin ve tasavvurların nihayeti, acizlik ve hayret içinde kalmaktır. Böyle bir hâlde, Allah'ın imkân âlemine ve yaratışına dair mahlûkatın fikrî olarak ihata etmesi (kavraması) mümkün değildir. Çünkü Allah'ın mülkü ve yaratışları, onun ilmi ve bilgisine uygundur. Allah'ın ilmi ise hem mümkün hem de imkânsız olanı içine alır. İş bu halde, Allah'ın bilgisine bir son tahayyül etmek katbekat imkânsızdır. Bir de Kâdir-i Mutlak(Mutlak kudret sahibi), Cellet Azametühû(Azameti yüce olan) Hazretlerinin yokluk hâlinden kâinatın yaratması ve mülkünü(saltanatını) meydana getirmesi, apaçık kudretinin âşikar ve herşeyi kapladığını gösterir. Yokluk hâlini olduğu gibi bırakması, yani yokluğu yok etmesi (iʿdam), başlangıçtaki yokluktan kâinatın ve mülkün yaratılması ile meydana getirilmesi, İlâhî kudretin parlak gücüne uygun oldu. Yokluğu yok etmek de yaratma fiili ve Allah'ın tüm ilâhî tasarruflarından biridir. Kudretinin gereği olarak O'na nihayet ve sınır takdir etmek dahi imkânsız ve mümkün olmayan bir şeydir. Durum böyle olduğuna göre, mahlûkatın aczi, özellikle de tam anlamıyla acizliği ve zayıflığı âşikar apaçık olan insanın ve cinnin bedenle, düşünceyle ve tasavvurla Allah'ın mülkünden çıkması, zorunlu olarak imkânsız ve apaçık bir şeydir.

Bu yüce âyet, mahlûkatın aczini en açık şekilde ilan etmekte ve hiçbir şüphe ya da tereddüde yer bırakmaksızın, en yüksek derecede acizliğini ortaya koymaktadır. Aczin açıklanmasında, en yüksek derecede ve eşsiz mertebelerde, mükemmel ve yüce bir nazm vardır. Bazı kıymetli müfessirler, bu nazm-ı celîli açıklarken, Allah'ın mülküne bedenlerinizle nüfuz edemez ve yükselemezsiniz. Fikirlerinizle yükselebilirsiniz diye açıklamışlardır. Ancak böyle bir yorum tarzı, doğru değildir ve gerçeklikten çok uzak bir yaklaşımdır. Yaratılmışlara son derece aciz olduklarını bildirerek onları uyarması, en büyük nimetlerdendir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[511] ayetinde olduğu gibi, mutlak nimet verici olan Allah'ın hangi nimetini inkâr edip ne delille yalanlayabilirsiniz?

Kâinatın Yaratıcısı olan Allah, varlık âlemini ve onun içinde icat edip yarattığı tabiatları, dengeleri; insan ve cinlerin yaratılışındaki nitelikleri; onlara lütfettiği büyük nimetleri ve ilahî yükümlülükleri beyan ettikten sonra, ahiret yurdunun gerçekleşeceğini ve vuku bulacağını; başlangıç hâlinin nihai durumlara ulaşacağını açıklamak suretiyle, yaratılmışları uyarmayı ve irşat etmeyi murat etmektedir.

Bu doğrultuda Allah şöyle buyurur: **(Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız.)**[512] Buradaki (شواظ), alev ve sıcaklık anlamına gelirken, (نحاس) bakır ya da benzeri bir madde olarak yorumlanır. Kurrâ imamlarından İbn Ömer ve Ya'kûb'un okuyuşuyla, İbn Kesîr'in kırâatine uygun olarak, kelime kesre ile okunmuş ve (نار) üzerine atfedilmiştir. Duman ulaşmış ve miktarı asıldır. Her iki görüşe göre de, nazm-ı celilin manası: kâinatın varlığı ve sürekliliği hakkında, Fâtır-ı Fıtrat(fıtratları yaratan), Azze Şânuhû(Şânı şerefli olan) Hazretlerinin kâinatın yaratılışında takdir buyurduğu belirli bir sınır ve sona erecek bir zaman dilimi vardır. Kâinatta mevcut olan ve yukarıda ifade edilen denge ve düzen, zayıflık, bozulma, aksama ve düzensizlik gibi durumlarla karşılaşacak; böylece kâinatın düzeni değişecek, kurallar ve denge karışmış ve bozulmuş olacaktır. (Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında;)[513] aynı şekilde (Yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp boşaldığı zaman,)[514] nazm-ı celîlleri ve benzerleri, apaçık ayetlerin açıklığı ve açık deliller ve belirgin işaretler üzerine yer sarsıldığında ve depremlerin devamlı hale gelmesi, şiddetinden meydana gelen çatlaklar, yarıklar ve delikler; yerin derinliklerinden çıkan sıcaklık, alev ve dumanın birikmesi, ya da yerin ilk yaratılışından kaynaklanan patlamalar ve saldırıların etkisiyle oluşan dehşet, ateşin saldırısı ve korku hâli; yerin derinliklerinden çıkan ateşten kaynaklanan durumlar… Sonuç olarak, her ne kadar çaba ve gayret gösterilse, Ey iki varlık(insan ve cin) da nihai aşamada yardımlaşma

[511] Rahmân Sûresi, 55/34.
[512] Rahmân Sûresi, 55/35.
[513] Zilzâl Sûresi, 99/1.
[514] İnşikâk Sûresi, 84/3-4.

ve dayanışma ile bir birlerinize yardımcı olmaya çalışsanız bile o korkuyu engelleyemez ve def edemezsiniz. Dayanışmanız ve yardımlaşmanız hiçbir şekilde fayda sağlayıp da kurtuluşla yardıma ulaşamazsınız. Nerde kaldı ki yalnızca tek başına kurtuluşa eresiniz. Bu halin kesinleşmiş olan meydana gelişini hikmet nazarıyla ve aklî çıkarımlarla hatırlayarak ve düşünerek inanç, eylemleriniz ve hallerinizde adalet dengesini zarar vermekle nimetleri inkâr etmeyiniz. Gerçekleşecek korkunç hâl anınız uyanış ve dikkat sağlamak için bir nimet olarak verilmiştir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[515] Bârî Teâlâ'nın hangi nimetini inkâr edebilir ve hangi delille O'nun nimetini yalanlayarak nankörlük etme cesaretini gösterebilirsiniz?

Zelzeleler ve dehşet verici durumlar derece derece şiddet kazandığında, kâinatın yok oluşa ve fani olma hâline ulaşıp başlangıcına ve aslına dönüşmeye yöneldiği bir anda, **(Gök yarılıp gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman!)**[516] **(وردة)** "Kırmızı bir gül" anlamında ve (دهان) "erimiş kırmızı bir boya" gibi anlamlar taşır. Nazm-ı celîlin manası, yukarıda zikredildiği üzere, dengelerin bozulması ve çözülmesinden -Allah'a sığınırım.- (Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır.)[517] ve (Gökyüzü (yerinden) sıyrılıp koparıldığı zaman,)[518] ve (Gök yarıldığı zaman, Yıldızlar saçıldığı zaman,)[519] gibi hikmetli ayetlerinin açıklamalarıyla ilgili içerdiği yüce manalar gereği, zelzeleler ve şiddetlerin başlangıcı olarak, zaman zaman meydana gelen korkunç depremler şiddet kazandıkça kâinatın varlıklarında yarıklar ve çatlaklar oluşur. Bu yarıklardan fışkıran alev ve ateşlerle birlikte, önceden sabit olmayan varlıklar doğal olarak yerlerinden kopar ve bu kopmalardan kaynaklanan çarpışma şiddetleriyle toz ve duman hâline gelir. Ve şu hâl şiddetlerin etkisiyle galip gelen bir sarhoşluk hâline benzeyen (bir karmaşa olarak) ateş, alev ve hararetten kaynaklanan toz maddeler göğe yükselir ve âlemin boşluğunu kaplar. Hararetin ve ateşin şiddetiyle, kırmızı deriye benzeyen bir gökyüzü (hava) tabakası meydana gelir. Bu hâl, o durumun devamına sebep olan şartların (niteliklerin) yok

---

[515] Rahmân Sûresi, 55/36.
[516] Rahmân Sûresi, 55/37.
[517] Hacc Sûresi, 22/1. (Bu âyet matbu eserde yanlış yazılmıştır. Biz burada eserin aslına sadık kalarak yazdık.)
[518] Tekvîr Sûresi, 81/11.
[519] İnfitâr Sûresi, 82/1-2.

olması ve sona ermesiyle tamamen ortadan kalkar ve nihayetinde tam bir fani (yok olma) durumunu meydana getirir. Ve bundan sonra -Allah'a sığınırım- (Öteki yaratma da (öldükten sonra diriltme) O'na aittir.)[520]. Bu apaçık hikmet gereğince, zayıflık ve hareketsizlikten münezzeh ve daha önce benzeri nice âlemleri yaratıp var eden büyük kudreti açıkça görünen Hakîm-i Mutlak(Mutlak Hikmet Sahibi), Cellet Azametuhû(Azameti yüce olan) Hazretleri, ikinci bir yaratılışı (yeniden dirilişi) gerçekleştirmeye yönelir ve ona odaklanır.

Gelelim; Filozofların çoğu ile tabiatçı ve maddeci düşünceye sahip kimseler arasından dikkatle inceleme yapanlar(mudakkıkîn) ve derinlemesine düşünenler (muammıkîn), bu kâinatın yok olup harap olacağına ve tamamen sona ereceğine dair asl-ı evvele(ilk sebebe) dönüş ve geri dönüş (yeniden var oluş) esasına dayanan maddi, doğal deliller ve hikmetli kanıtlarla istidlal ve ispatta bulunmuşlardır. Böylece, âlemin yok oluşunu kabul ve tasdik etmişlerdir. Şu kadar ki, bahsedilen asıl (ilk kaynak), başka bir yaratılış âlemini (yeni bir varlık boyutunu) gerektirir mi, yoksa gerektirmez mi? Başka bir ifadeyle, illet-i evveli(ilk sebep) ve asl-ı evvel(asıl kaynak), bu kâinatın yok olup sona ermesinden sonra başka bir sonuç olarak ortaya çıkacak bir âlemin, yani ceza ve ödül günü (kıyamet ve ahiret) için bir yaratımı ve varlığı zorunlu kılar mı, yoksa kılmaz mı?

Sonuç olarak, kıyamet günü ve sonraki varlık âlemi (ahiret) yaratılacak mıdır, yaratılmayacak mıdır? İşte bu noktada tereddüt ve şaşkınlık içerisindedirler.

Bu kimselerin söz konusu tereddüt ve şaşkınlıkları, bu âlemin yaratılışında, âlemin kaynağı ve Hâlık-ı Kâinât(kâinatın yaratıcısı) Cellet Azametuhû(Azameti yüce olan) Hazretlerinin sadece başlangıçta zorunlu bir şekilde (isteksiz olarak) bir asıl (ilk sebep) ortaya koyduğu ve o asıldan bir başka sonuç (mâlûl), ardından bir başka sonuç, böylece adım adım kâinatın zorunlu bir şekilde oluştuğu şeklindeki görüşlerinden kaynaklanmaktadır.

Bu düşünce ve açıklamaların yanlışlığı ve geçersizliği deliller ve kanıtlarla açıkça ortaya konulmuş ve bunların zikredilen bu görüş ve açıklamaları, Bârî(Yüce Allah)'nin fiillerindeki iradenin devre dışı bırakılmasını, ilim ve bilgilerinin sınırlı olduğunu, ayrıca kabul ettikleri Kemâlât-ı İlâhiye(Allah'ın mutlak kemal

[520] Necm Sûresi, 53/47.

sıfatları)'nin eksik olduğunu gerektirdiği için, bu düşüncelerin imkânsız ve mümkün olmayan şeyler olduğu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Bu fani dünyadan sonraki ahiret günü ve ödüllerle cezaların gerçekleşmesi konusundaki tereddüt ve şaşkınlıklar, başlangıçta zikredilen inanç ve görüşlerin türevlerinden olup, bu görüşlerin geçersizliği ve bâtıllığı aklî ve hikmetli delillerle ortaya konduğu gibi, bu tereddüt ve şaşkınlıkların da geçersiz ve bozuk olduğu, yine aklî ve hikemî delillerle apaçık ortadadır.

Zira bu tereddüt ve şaşkınlıklar, o geçersiz görüşlere dayanıp onların devamını gerektirdiğinden, hepsinin hatalı ve batıl olduğunu ortaya koyduğu gibi, onların geçersizliği de hikmetli delillerle açık bir şekilde sabit olmuştur.

Zikredilen bu gereklilikten başka bir açıdan bakıldığında, bütün varlıkların özeti ve bileşimlerin özü olan insanın; akıl, düşünce, fiil ve davranışlarında güç, irade ve seçme özgürlüğüne sahip, canlı, akıllı ve irade sahibi bir varlık olarak; tüm fiil, davranış, inanç ve iradeye bağlı hallerinde, kendisi için yaratılan şeylere uygun bir şekilde adalet, denge ve düzen ilkelerine göre sorumlu tutulması, hikmetin gereği iken, eğer başka bir yaratılış safhası (ahiret) ve hesap günü olmasaydı, böyle bir akıllı, iradeli ve güç sahibi varlığın yaratılışı anlamsız olurdu.

Ayrıca, bu varlıkların yaratılışı ile kâinatın yaratılışı arasındaki ilişki ve bağ anlamsız kalır, hikmetin geçerliliği ortadan kalkar ve hikmetin gerektirdiği şeylerin yerine getirilmemesi durumu ortaya çıkardı. Bu durumun gerektirdiği sonuçlar ise batıl olup, bu batıllığın hikmetli delillerle sabit olduğu aşikârdır.

Aynı şekilde, Vâcibu'l-Vücûd Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nin mükemmel hikmeti ve hikmetinin gerektirdiklerinden asla sapmayacağı gerçeğini kabul ve tasdik ettikleri halde, söz konusu tereddüt ve şaşkınlıkların gerektirdiği yaratılışın anlamsızlığı ve boş yere olduğu inancı, bu hikmeti tasdik ve kabul eden görüşlere tamamen aykırıdır.

Allah'a sığınırım. (Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık.)[521] yani, anlamsız olarak yaratmadık. Aynı şekilde, (İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.)[522] yani, başıboş bırakılıp yaptıklarından hesaba çekilmeyeceğini mi sanıyor? Allah'ın apaçık hikmetinin gereği olarak, Allah'ın yarattıklarının boş ve anlamsız olması; O'nun yaratma

[521] Duhân Sûresi, 44/38.
[522] Kıyâme Sûresi, 75/36.

gücünün etkisiz ve sınırlı olduğu, ilminin ve fiillerinin hikmetten yoksun olduğu gibi bir düşünceyi gerektirir ki bu, Hakîm(Hikmet Sahibi) ve Zü'l-Celâl(Celâl Sahibi olan Allah)'in hikmetine ve yaratılışına tamamen aykırıdır. Bu tür düşünceler, sadece zayıf ve delilsiz bir tereddüt ve temelsiz bir şaşkınlıktır.

Hatta nakli deliller ve akli-hikemi deliller bir kenara bırakıldığında dahi, akıllı ve iradeli varlıkların fiil ve davranışlarının ödüllendirilmesi ve cezalandırılması gerekliliği ile kâinatın yaratılışının boş ve anlamsız olduğu fikrinin hikmete aykırı olduğuna dair insan kalbi, zihni ve düşüncesi bu gerçeği kabul eder ve tasdik eder. (Kalbine danış) ilkesi, hikmetin doğruluğunu onaylayan bir gerçektir.

Bu durumda, Hakîm-i Mutlak(Mutlak Hikmet Sahibi)'nin hikmetinin gereği ve (O her an yaratma halindedir.)[523] ilkesinin anlamı gereğince, Allâm(çok iyi bilen), Fa'âl(etkin), her türlü gevşeklikten ve ataletten münezzeh ve yüce, tüm detaylı gerçek kemalleri kendisinde toplayan Hakîm-i alâ'l-Itlâk Azze Şânuhû(Mutlak Hikmet Sahibi Şânı Yüce olan) Hazretleri'nin, bu ilk yaratılışı (dünyayı) yarattığı gibi, kıyamet günü olan ikinci yaratılışı da (ahiret) yaratması kesin ve gereklidir.

Ey Rabbim! Söz konusu gruba (yanılgı içinde olanlara) akıl, düşünce ve zihinlerini Kur'an'la hidayet et!

(İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz (çünkü her şey apaçık ortadadır).)[524] İşte o zaman, kâinatın unsurlarının sarsılması, çözülmesi, erimesi ve yok olmasıyla birlikte dünya atmosferinin bir kan gölüne dönmesi ve o hâlde tamamen yok olup anlam itibarıyla yokluğa dönüşmesi gerçekleştiğinde; sakinlik ve durağanlık hâli ortaya çıktığında, yaratılmışlar o dönemde fiil ve amellerinden sorumlu tutulmazlar. Çünkü o dönemde, yok oldukları için bir nevi rahatlığa kavuşmuşlardır.

İşte, Allah'ın nimetlerini inkâr ederek adaleti ve hakkı çiğneyen suçluların sakinlik döneminde sorguya çekilmemesi ve azap görmemesi onlar için bir nimet olacaktır.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[525] Bu dünyadaki ilk yaratılış zamanında sayısız nimetlerle ikram edildiği gibi, hesap, azap ve mükâfat günü olan ikinci yaratılışın başlangıcındaki sakinlik hâli de ins ve

[523] Rahmân Sûresi, 55/29.
[524] Rahmân Sûresi, 55/39.
[525] Rahmân Sûresi, 55/40.

cinlerin (iki sorumlu türün) sorgudan uzak tutulduğu bir rahatlık dönemi olarak yine bir nimet sayılır. İşte, Bârî Teâlâ'nın hangi nimetini inkâr edebilir ve hangi delille yalanlayabilirsiniz?

Ne zaman ki Vâcib Teâlâ Hazretleri, birinci âlemin (yani bu dünya hayatının) yaratılışını, halleri ile sona erip yok olma (fani olma) niteliklerini ve ardından sükûn (huzur ve durgunluk) safhasını zikredip beyan ettikten sonra, ikinci âlemin (yani ahiret âleminin) hallerini açıklamak maksadıyla şu ifadeyi buyurur: **(Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.)**[526] şu nazm-ı celîl'in anlamı ve tefsirinden anlaşıldığı üzere, ((Ta'yînü'l-Vezâif fî Hakkı'l-Muteşâbihât) adlı Türkçe kitabımızda da izah edildiği gibi, insan aklı, düşüncesi ve bakışı yaratılışı gereği maddi sebepler ve illetler çerçevesinde dolaşmaktadır. Bu çerçeveyi aşan meseleler zaruri olarak akıl yürütme yoluyla ulaşılabilecek bir husus olmadığından, ahiret âleminin halleri aklın bu çerçevesinin ötesinde yer almaktadır. Bu sebeple, kıyamet gününün halleri ve nitelikleri akıl ve düşünce gücüyle tam anlamıyla bilinemez. Ahiret âlemi bu dünyadaki hislerden olmadığından, yani; gözle görülenlerden değil ki görme duygusuyla, elle hissedilenlerden değil ki dokunma duygusuyla, ağızla tadılanlardan değil ki tat alma duygusuyla, burunla koklananlardan değil ki koklama duygusuyla, kulakla duyulanlardan değil ki işitme duygusuyla bilinsin. Aynı şekilde, ahiret âlemi de mütevâtirâttan değil ki yani; hiçbir kimse ahiret alemini görmüş gelmiş de hallerini ve niteliklerini detaylı olarak tevâtür yoluyla bize nakletmiş ve anlatmış kimse yok ki tevâtürle bilinsin.

Bu şekilde âhiret âlemi, aklî bir istidlal ile bilinemeyeceği gibi, duyular veya tevatür yoluyla da bilinmesi mümkün değildir. Ancak bu bilgiler, akıl ve nazardan üstün ve onların ötesinde yer alan bir "kudsî idrak kuvveti" ile bilinebilir. Bu yüksek kuvvet ise ancak "nübüvvet kuvveti"dir. Zira nübüvvet kuvveti, aklın ötesindeki halleri ve işleri algılar, kavrar ve bunları tasdik eder. İşte bu yüzden, bu yüksek kuvvetin sahipleri (peygamberler), gayb âleminden haber verir ve mucizeler gösterir.

Bu durumda, kıyamet günü ile ilgili ayrıntılı bilgilerin, peygamberlerin doğruluğunu ispat eden mucizeleri ve verdikleri haberler üzerinden tasdik edilmesi gerekir. Bu haberlerin doğruluğu, "haber-i sâdık" (doğru haber) olarak kabul

[526] Rahmân Sûresi, 55/41.

edilmelidir ve saf ve temiz nefislerin bu haberleri kesin bir şekilde doğrulaması gerekir.

Özetle, kıyamet günü ile ilgili konularda akıl ve nazar yoluyla yalnızca ilâhî atâletin (eylemsizliğin) ve Allah Teâlâ'nın fiillerindeki nihayetsizliğin imkânsız olduğu; ayrıca akıl sahibi ve irade sahibi varlıkların işlerinin başıboş bırakılmasının hikmet-i ilâhiyeye aykırı olduğu gibi aklî delillerle sadece ikinci yaratılışın (âhiretin) meydana geleceği hususunda genel bir bilgi edinilebilir. Ancak hesap, mükâfat, ceza, ödül, azap gibi kıyametin ayrıntılı halleri hakkında geniş bir bilgiye, ancak nübüvvetin doğruluğu ispatlanmış olan peygamberlerin beyan ve haberleriyle ulaşılabilir.

Bununla birlikte, yukarıda bahsedilen durumlar, ilâhî kudrete dayanmakta olup ilâhî kudret açısından kesinlikle bir engel veya mani bulunmamaktadır. Aynı şekilde, bu birinci yaratılış (dünya hayatı) ve onun içinde yer alan acı, ceza, azap ve mutluluk gibi durumlar, birer ibret örneğidir.

Bu nazm-ı celîl'in anlamı şudur ki: Şimdi, bir durgunluk hâli olan yokluk (yani varlık âleminde olmama) ve hiçlik kavramı sona ermiş, başka bir yaratılış (ahiret) ortaya çıkmıştır. Bu durumda, her bir sorumlu kişi (mükellef), kendisi için yaratılmış olan amaçlara uygun bir şekilde davranıp davranmadığını göstermek üzere, emaneten kendisine verilmiş olan akıl, güç ve irade sermayesini nasıl kullandığının hesabını vermek için Allah'ın adalet divanına çıkarılacaktır. Allah tarafından emanet olarak verilmiş olan güvenilir sermaye, yani akıl, irade ve güçlerini, yaratılış amaçlarının dışında harcayıp israf eden; Allah'ın varlık ve birliğini inkâr eden; şirk koşan; üçleme gibi inançlarla Hak Teâlâ'nın zatını ve sıfatlarını tahrif eden; gerçek yaratıcı ve nimet verici olan Allah'tan başkasına ibadet eden; birçok hüküm, mucize ve kesin delillerle peygamberlik ve risaleti sabit olan yüce peygamberi ve Rabbinin elçisini yalanlayan; kıyamet gününün gerçekleşeceğini inkâr eden ve Allah'ın adalet terazisini küçümseyerek O'nun nimetlerine nankörlük eden suçlular, bu nankörlükleri ve büyük günahları nedeniyle büyük ceza ve ağır azaplara layık olduklarını kesin olarak anlayacaklardır. İdam ve infaz için ceza yerine götürülen suçluların yüzleri gibi korkunç, dehşet verici ve hüzünlüdür. Çünkü dünya cezalarının acısı geçici, kıyamet gününün azabı ise sürekli ve sonsuzdur. Yüzleri daha korkunç ve ürkütücü bir hale geldiğinden, onların nankörlük eden ve emanete

ek s. 120

ihanet eden kimseler oldukları, (adeta hâl diliyle konuşarak) yüzlerinden açıkça anlaşılır ve kesinleşir. Dünyada ağır suçlar işleyen kişilerin yaka paça tutulup acımasızca hapse atıldıkları gibi, nankörlük eden ve emanete ihanet eden bu suçlular da yaka paça tutularak ceza yeri ve azap mekânı olan cehenneme atılırlar. Böylece müşrikler ve kâfirler, mahşer halkından ilk anda ayrılır ve mahşer meydanı, onların yoğun şekilde birikmiş ve küfürle kirlenmiş varlıklarından temizlenir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[527] Nankörlük eden ve emanete ihanet eden müşrik ve kâfirlerin ayrılması, yoğun sıkışıklığın bir derece hafiflemesine sebep olduğundan diğer insanlar için bir nimettir. Artık Allah'ın hangi nimetini inkâr edebilirsiniz?

(Günahkârların yalan saydıkları cehennem işte bu!)[528] Suçlular arasında sizin gibi şirk ve küfür gibi büyük günahlar işleyen, varlığını inkâr eden ve bu konuda peygamberlerin haberlerini yalanlayan kimseler için bu cehennem, atılacağınız yerdir. Oraya sevk edilip atılmanız, ya görevlendirilmiş bir melek tarafından ya da cehennemin kendisinin görevlisi tarafından azarlayarak gerçekleşir.

Ara söz(Bir Parantez); Dünyada dahi büyük suçlar işleyen, tekrar tekrar ağır cürümler ve sürekli kötülük peşinde olan kişiler tutuklanıp zindana atıldığında, onları yakalayan ve hapse atan ya da hapishane görevlisi tarafından azarlandıkları görülür.

(Onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler.)[529] "Ateşin içine" ya da "kızgın bir kaynağa"(deniz) düşen bir insanın en uç noktadaki dehşeti ve çırpınışlarından dolayı parçalanarak ateşe ve o kaynar yere doğru gidip geldiği gibi, o suçlular da cehennemdeki şiddetli çırpınışları, korkuları, acıları ve etkileri arasında, kızgın ateş ile aşırı sıcak suyun bulunduğu yerlerde çırpınır ve koşturur. Bu durum, alaycı bir üslupla ifade edilerek (يطوفون) şeklinde belirtilmiştir.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[530] **(Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır.)**[531] Kulların inançlarının, fiillerinin, hâllerinin ve amellerinin muhasebesi için Allah Teâlâ'nın huzurunda duracakları o büyük hesap günü ve hesap verme makamına olan imanlarıyla, Allah Teâlâ'nın birliğine (tevhidine), peygamberlerine (risaletine) ve

[527] Rahmân Sûresi, 55/42.
[528] Rahmân Sûresi, 55/43.
[529] Rahmân Sûresi, 55/44.
[530] Rahmân Sûresi, 55/45.
[531] Rahmân Sûresi, 55/46.

ahiret gününün gerçekleşeceğine kesin olarak inanarak, O'nun rızasını talep etmek için çabalayan, amellerinde samimi olan, günahlardan ve kötü yollardan sakınarak O'nun nimetlerine şükreden; böylelikle Allah'a yönelen ve O'nun yüceliğinden korkan ya da bu korku makamında bulunan kimseler için, biri inançları ve güzel amelleri dolayısıyla, diğeri günahlardan sakınmaları ve Allah'ın lütfuna nail olmaları sebebiyle olmak üzere iki cennet vardır.

Bu iki cennet, biri daha maddi (bedensel), diğeri daha manevi (ruhsal) nitelikte olmak üzere ebedî bir huzur ve mutluluk yurdudur. Ve Cenâb-ı Mün'im (lütuf sahibi) Celle Celâlühû Hazretleri, onlara sürekli bir zevk ve ebedî bir makam bağışlamak üzere o iki tür cenneti ihsan eder.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[532] Böyle büyük bir nimet ve muazzam bir lütfu ikram eden Bâri Teâlâ Hazretleri'nin hangi nimetini inkâr edebilir ve hangi delille yalanlayabilirsiniz?

(İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur.)[533] (افنان) kelimesi (فن) kelimesinin cemîsi(çoğulu) veya (فنن) kelimesinin cemisi(çoğulu)'dir. Bahsi geçen iki cennetin anlamı, ruhanî ve cismanî cennetlerdir. Bu cennetler, her türden meyveyi barındırır ve bol yapraklı, dallarıyla güzellik sergileyen, kudret sanatının harikalarıyla yetiştirilmiş ve mükemmel bir düzen ve terbiye ile şekillendirilmiş her çeşit ağaçtan oluşan huzur verici bir güzelliğe sahiptir. O cennetlerdeki ağaçlar, zarafet ve düzen içinde Rabbi'lerinin sanatını yansıtır. Her bir bahçe ve ağacın dalları, meyveleri ve huzur verici şekilde yayılmış gölgeleri, duyulara, bakışlara, ruha ve vicdana sevinç, saflık, genişlik ve zevk kazandırır.

(İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır.)[534] O cennetlerin her birinde, yaratılışlarına ve fıtratlarına uygun, ruhani ve cismani iki ırmak bulunur. Cennet sakinleri, bu ırmakları diledikleri zaman, diledikleri mekânda ve diledikleri şekilde kullanabilirler.

(Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[535] **(İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur.)**[536] Bahsedilen cennetlerin her birinde, sakinlerinin fıtratlarına uygun, bilinen ve bilinmeyen, yaş ve kuru her çeşit

[532] Rahmân Sûresi, 55/47.
[533] Rahmân Sûresi, 55/48.
[534] Rahmân Sûresi, 55/50.
[535] Rahmân Sûresi, 55/51.
[536] Rahmân Sûresi, 55/52.

meyve vardır. Cennet sakinleri, bu meyveleri diledikleri zaman ve mekânda, istedikleri şekilde yiyerek keyif alabilirler.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[537] **((Cennettekiler) içleri atlasla dokunmuş sergiler üzerine kurulmuşlardır.)**[538] (متكئين)(yaslanmışlar) kelimesi, (من خاف) (korkan kimse) ifadesinde geçen (من) kelimesinden türeyen bir övgü sıfatı hâldir. Nazm-ı celîl'in anlamı uyarınca, bahsedilen cennetlere girenler, tam bir nimetlenme, övünç ve mutluluk içinde, şanlarına ve alışkanlıklarına uygun bir şekilde, içi kalın ipekten doldurulmuş şilteler veya yastıklar üzerinde yaslanıp rahatlayarak keyif süreceklerdir. Bu şilte ve yastıkların içi ipekten olduğu düşünüldüğünde, yüzeyinin değeri ve zarafeti ne kadar üstün olur, bir kıyas et.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[539] **(Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır.)**[540] Bahsedilen cennetlerin her birinde, meyve ağaçlarının dalları üzerindeki toplanmaya hazır meyveler sahiplerine yakındır. Bu (cennetteki meyveler), dünyadaki meyveler gibi ekim, aşılama ve bakım işlemleriyle zahmet çekilerek elde edilmeye ve sahip olunmaya ya da toplanırken sıkıntılara maruz kalmaya gerek duyulmaksızın, meyve mevsimini beklemek gibi bir zorluk ya da zahmet içine girmeden; hangi zaman ve mekânda arzu edilirse, en mükemmel kolaylık ve rahatlıkla elde edilip alınması ve tüketilmesi son derece kolaydır. Bu ifade, büyük bir kolaylık ve erişilebilirlik anlamında bir kinayedir.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[541] **(Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.)**[542]

İki cennetin içinde bulundurduğu saraylar ve mekânlar, yalnızca sahiplerinin isteklerine ve arzularına özgüdür. Ve itaatleri ve teslimiyetleri, yalnızca sahibine mahsustur; orada, sahiplerine bağlı olan genç kızlar vardır. Sahipleri olan Hâifînden(Allah'tan korkan kullar) önce yaratılmışlardan olan insan ve ya cinden

[537] Rahmân Sûresi, 55/53.
[538] Rahmân Sûresi, 55/54.
[539] Bu âyet fazladan yazılmıştır.
[540] Rahmân Sûresi, 55/54. (Bu âyet yanlış yerde yazılmıştır.)
[541] Rahmân Sûresi, 55/55.
[542] Rahmân Sûresi, 55/56.

hiçbir fert onlara dokunmamıştır. Ve onlar sahiplerini bulduktan sonra dahi sahiplerinden başka bir ferdin onlara dokunamayacağı âşikardır.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[543] **(Sanki onlar yakut ve mercandır.)**[544] İlk olarak, gözleri sadece eşlerine yönelik olan, yüzleri ve beyaz tenleriyle pürüzsüz ve zarif, hoş bir görünüş ve göz zevki sunan, saf yaratılışlarıyla her biri tıpkı yakut ve mercan gibidir. Araplar, bedenin saflığı, fıtratının zarafeti, vücut yapısının güzelliği, alnının çekiciliği, yüzünün parlaklığı tek ve eşsiz olanları vasfedip övdükleri zaman "O, tıpkı yakut ve mercan gibidir." ifadesini kullanırlar.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[545] **(İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir**.)[546] (İhsan, Allah'a onu görüyormuşcasına ibadet etmendir. Nitekim sen O'nu görmesen de, O seni görüyor.)[547] yüce anlamı gereği Allah'ın birliği (tevḥid), Hz. Peygamber'in risâletinin doğruluğu, kıyamet günü ve ceza ile mükâfatın gerçekleşeceğine dair kesin bir iman ve inanç, Allah Teâlâ'nın azameti karşısında duyulan korku, tam bir kulluk (ibadet), amellerde samimiyet ve ihlas, Allah'a yönelme ve Bârî'nin lütuf ve nimetlerine şükrederek kullukta bulunmak, o derece korku, iman, ibadet ve şükrün karşılığına uygun bir mükâfat gerektirir. Bu mükâfat ise, yukarıda nitelikleri açıklanan manevi (ruhani) ve maddi (cismani) cennet ile ebedi nimetlerdir.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[548] **(Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır.)**[549] Kâdı Beyzâvî (rahmetullāhi aleyh) ve bazı diğer müfessirlerin, bu yüce âyeti tefsir ederken, 'korku içinde olan yüce bir topluluğun (Tâife-i âliye-i hâifîn) derecelerinin hemen altında bulunan, 'saygın bir topluluk (zümre-i muhtereme)' için, önceki bölümde açıklanan cennetlerin derecesinin altında iki cennetin daha olduğunu ifade ettikleri gibi, başka bazı müfessirler de (rahimahumullâhü teâlâ), (دون) kelimesini (غير) (başka) ve (ماعدا) (hariç) anlamında yorumlamışlardır. Buna göre, korku içinde olan yüce topluluk için

---

[543] Rahmân Sûresi, 55/57.
[544] Rahmân Sûresi, 55/58.
[545] Rahmân Sûresi, 55/59.
[546] Rahmân Sûresi, 55/60.
[547] Müslim, İman, 1, 5; Buhârî, İman, 37; Tirmizî, İman, 4; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Nesâî, Mevâkît, 6; İbn Mâce, Mukaddime, 9.
[548] Rahmân Sûresi, 55/61.
[549] Rahmân Sûresi, 55/62.

açıklanan cennetlerden başka, yine bu topluluk için iki bahçe (ravza) daha olduğunu belirtmişlerdir.

İhsân'ın farklı dereceleri ve kişilerin amellerinde titizlik (itkân) ile ibadetlerinde eşit olmamaları, bu yorumları doğrulamakta ve açıklamaktadır. Nitekim halktan ve sıradan kimselerin amellerindeki titizlik ve kulluğu, âriflerin amellerindeki titizlik ve kulluk derecesinde değildir. Aynı şekilde, peygamber ve resûl olmayan âriflerin amellerindeki titizlik ve kulluğu, peygamber ve resûl olan âriflerin derecesine ulaşmamaktadır. Bunun gibi, peygamberlerin ve resullerin titizlik (itkan) ve kulluk ubudiyet (ubudiyet) derecesi hakkında (İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.)[550] nazm-ı celîli üzerine ve bu konuda (Ta'yînü'l-Vezâif fî Hakkı'l-Müteşâbihât) adlı kitabımızda açıklandığı üzere, her birinin irfan (manevi bilgi) ve ubudiyet dereceleri farklı olduğu gibi, bu yönlerden dolayı sevap ve nimetlerin de irfan ve ubudiyet derecelerine uygun olması, ilahi adaletin gereği olarak tefsir edilmesi daha uygundur. Bu durumda nazmın doğrusu 've limen dûnihim min dûnihimâ cennetân' (onlardan aşağıda olanlara bunlardan başka iki cennet daha vardır) üslûbunda olmalı idi. Ancak (لمن دونهم) (onlardan aşağıda olanlara) ifadesinin kullanılmaması, iman eden ve tevhid ehli olanların tamamının, korkanlar (hâifîn) ve Allah'a yakınlaşanlar (mukarrabîn) derecesinde, irfan ve ubudiyet sahibi olmak için çaba göstermelerini teşvik etmek amacıyladır. Ve o dereceye olan ilahî sevgiyi hatırlatmakla, bahsedilen şânın yüceltilmesidir. Ve o dereceye ulaşamayan değerli şahsiyetleri, hakarete uğramış ve aşağılanmış bir izlenim vermekten tamamen uzak tutmak ve bahsedilen hakka hürmet etmek içindir. Allah ve Rasûlü en iyisini bilir.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[551] (İkisi de yemyeşil.)[552] Şu iki cennetin her birisinde o derece çok bitkiler ve çiçekler vardır ki; yeşilliklerinin yoğun inceliğinden hoş bir karanlık görünür. İlk cennetler ile bu bahçelerin(ravza) arasındaki fark ve benzeşmezlik açıkça görünür. Çünkü açık ayetlerde ilk cennetlerde ağaçlar ve meyveler çoğunluktadır, oysa bu cennetlerde bitkiler ve çiçekler çok daha fazladır. Aşağıda gelen ayetler dahi bazı farklılıklara dikkat çekmiştir

[550] Bakara Sûresi, 2/253.
[551] Rahmân Sûresi, 55/63.
[552] Rahmân Sûresi, 55/64.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[553] **(İkisinde de gürül gürül akan iki su kaynağı bulunur.)**[554] Bu cennetlerden her birinde, ikişer su kaynakları bulunmaktadır ki; berrak, leziz ve coşkun bir şekilde fışkırarak etrafa ferahlık verir.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[555] **(Her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar var.)**[556] Bu bahçelerin her birinde hem tanıdık hem de eşsiz türlü türlü meyveler ve yemişler bulunmaktadır. Hurma ve nar, diğer meyvelerle aynı türde yer almakla birlikte, üstünlükleri sebebiyle özellikle zikredilmiştir. Çünkü hurma hem keyif almak için yenir (tefekküh) hem de besleyicidir (teğaddi). Nar ise hem keyif için yenir hem de şifa verici özellik taşır. Bu iki meyve, bu çift özelliği kendilerinde barındırmaktadır.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[557] **(Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var.)**[558] (خيرات), (خير)'nin çoğulu, (حسان) ise (حسناء)'ın cemisi(çoğulu)dir. Anlam olarak, zikredilen iki cennetin barındırdığı yerler ve saraylarda, insanların nefislerinin ve tabiatlarının arzuladığı, ruhlarının ve vicdanlarının özlemle yöneldiği sevgililer (eşler) bulunmaktadır. Bu sevgililer (eşler), mükemmel yaradılışları, zarif huy ve ahlakları, bedenlerinin uyumu ve güzellikleriyle öne çıkmaktadır.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[559] **(Otağlarına kapanmış hûriler var**.)[560] (حور) müennes isim olup, (خيرات) kelimesinin karşılığı (bedel) veya açıklayıcı bir ifadesi (aṭf-ı beyân)'dir. (مقصورات) kelimesi, onun(حور) sıfatıdır. Manası şudur: İlk cennetlerdeki(خيرات حسان) (güzel ve hayırlı kadınlar)'dan bedel ya da bu (خيرات) ve (حسان), zikredilen cennetlerin bozkırlarında ve mesire yerlerinde veya saraylarının ve mekânlarının bahçe ve eklentilerinde dikilmiş otağlarda, ilgi, bağlılık, itaat ve boyun eğme duyguları sadece eşlerine yöneliktir. Böyle eşler vardır.

---

[553] Rahmân Sûresi, 55/65.
[554] Rahmân Sûresi, 55/66.
[555] Rahmân Sûresi, 55/67.
[556] Rahmân Sûresi, 55/68.
[557] Rahmân Sûresi, 55/69.
[558] Rahmân Sûresi, 55/70.
[559] Rahmân Sûresi, 55/71.
[560] Rahmân Sûresi, 55/72.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[561] **(Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.)**[562] Evvelce belirtilen özelliklere sahip olan hâifînin(Allah'tan korkan kullar) içinde bulunduğu cennetlerdeki kızlar gibi bu sevgililere dahi eşlerinden önce insan ve cinden hiçbir fert dokunmamış evlendikten sonra da dokunamayacağı aşikârdır.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[563] **(Yeşil, hârikulâde güzel yastıklara yaslanmışlardır.)**[564] (متكئين) kelimesinden kastedilen ve manası (من)(kim) olan dâhilin(cennete girenler)'den haldir. Refref halı veya yastıktır.(حسان) mana itibariyle (رفرف) veya (عبقرى) kelimesinin sıfatıdır. Manası şudur: Cennetlerde bulunanlar, tam nimetler ve en yüksek güvenlik içinde huzurla ve güvenle rahat ederler. Şan ve geleneklerinden aldıkları itibara göre kendisiyle övünülen zarif, ince ve güzellik ve zarafeti yüksek derecede olağanüstü bir şekilde harika yeşil ipek kumaştan halı veya yastık üzerine rahatlık içinde uzanır, genişlik ve keyif elde eder ve övünür. Ve onların ruhları, tabiatları, nefisleri ve vicdanlarının arzuladığı her şey, onlar için hazır olduğunda, tam güven içinde, kaygı taşımadan, rahatça eğlenirler. Gizli kalamaz ki herhangi bir şeyin zarafeti, inceliği ve sanatındaki güzellik ve nezaketi en üst düzeyde ve hayret verici bir şekilde olursa, Araplar o şeyin en yüksek zarafet ve incelikte olduğunu (عبقرى) ifadesiyle dile getirip tarif ederler.

(Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?)[565] Ey iki varlık âlemi (cinler ve insanlar), özellikle de ey cömertlik ve iyilik sahibi olan insanlar! Bârî Teâlâ ve Tekaddes(Yüce ve mukaddes olan Allah Teâlâ,) Hazretlerinin, sadece keremi ve lütfuyla size bahşettiği ruhani ve cismani yaratılışınızdaki sayısız büyük nimetlerin hangisini inkâr edebilirsiniz? Ve bu nimetlerin hangisini Rabbü'l-Müteâl (Yüce Rab) tarafından geldiğini hangi delil ve nasıl bir burhanla(kanıt) yalanlayabilirsiniz? Gizli kalamaz ki, ahiret âlemi hakkındaki durumları ve oradaki ruhani ve cismani acı ile nimetleri, Cenâb-ı Allah daha önceki açık ayetler aracılığıyla açıklamıştır. Daha önce zikredilen açık ayetler, ruhani ve cismani acılar ile nimetleri net bir şekilde açıklayıp beyan ettiği gibi, bu

[561] Rahmân Sûresi, 55/73.
[562] Rahmân Sûresi, 55/74.
[563] Rahmân Sûresi, 55/75.
[564] Rahmân Sûresi, 55/76.
[565] Rahmân Sûresi, 55/77.

cismani acı ve nimetleri inkâr eden bazı kavimlerin ve filozofların görüş ve sözlerini de reddeder ve çürütür. Çünkü ahiret hayatı ve oradaki nimetler ile azapların varlığı, mümkün bir gerçeklik olup, bu durumun dünya hayatına bir örnek ve ibret teşkil etmesi, ayrıca Kâdir-i Mutlak Azze Şanuhû (mutlak güç sahibi şânı yüce olan Allah Teâlâ)'nun her mümkün olanı yaratıp var etme konusundaki sonsuz ilahi kudretine dayandığı açıktır. Bu, hem semavi vahiylere dayalı şerʿî naklî delillerle hem de felsefi kanunlar ve bilimsel delillerle sabit olan bir iman ve inanç meselesidir. Herhangi bir inkârın mümkün olmadığı bir gerçekliktir ki, nimetler Allah'ın kudretinin eserleridir. Bu eserlerdeki kemal (mükemmellik) ya da noksanlık, o eserlerin Allah'ın güç ve kudretine olan bağı ve delil oluşlarına dayanır. Kudret-i Kâmile-i Bârî(Mutlak kudret sahibi olan Allah)'nin eserlerinde kemalin bulunması gerektiği gibi, o eserlerin kemali de Allah'ın etkileyici kudretinin mükemmelliğine rehberlik eder. İnanç ve kulluk noktasında, Allah sevgisinin merkezine ulaşan ve O'nun hoşnutluğunun bir tezahürü olan kimselere, Allah'ın önceden vaat ettiği şekilde tam bir nimet, mükemmel bir ihsan ve lütuf esirgemeksizin bağışlanır. Zira Allah'ın bu lütfu esirgemesi, Zât-ı Bârî'ye uygun olmayan ve imkânsız bir durumdur. Bu nedenle, Allah'ın birliğine ve kudretinin yüceliğine iman eden, bu inançlarında sağlam olan ve kulluk görevlerini eksiksiz yerine getiren üstün mertebeye sahip, Allah'tan korkan ve yakın olan kimseler ile sağ ehli (ashâb-ı yemîn), Allah'ın tam ve mükemmel kudret ve inayet eserleri olan ruhani ve cismani nimetlerle eksiksiz bir şekilde ödüllendirileceklerdir. Buna karşılık, Allah'ın kudret eserlerinden ve gerçekleşmesi mümkün olan cismani nimetlerden şüphe duyan ya da bunları inkâr edenlerin, bu mükemmel nimetlerden mahrum bırakılacakları kesin bir gerçektir.

(Azamet ve kerem sahibi rabbinin adı ne yücedir!)[566] Kâinatın aslında ve başlangıcında yaratıcısı (mübdiʿ) olan ve şehadet âleminde (görünen âlemde) özü ve en saf özü (zübde ve hulâsatü'l-hulâsa) teşkil eden, Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının yansıdığı ayna olan yüce sevgilisi (Habîb-i Zîşân), kâinatı kudretinin harikalarıyla yaratan, düzenleyen ve sayısız nimetleri bahşeden; ahiret âlemini, oradaki hesap, ceza ve mükâfatı, ruhani ve cismani nimetleri lütfeden sonsuz merhamet sahibi ve yüce şanına yaraşır bir şekilde her şeye kadir olan Rab ve

[566] Rahmân Sûresi, 55/78.

mâbudundur. O’nun “Rahmân” gibi yüce, güzel, yüksek ve daima baki olan Celil ismi bu ilahi hakikatin bir örneğidir.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a; salât ve selam, alemlere nur, hidayet ve rahmet olarak gönderilen Peygamberimiz Muhammed’e, onun âline, ashabına ve tüm tabiîlerine olsun. Cenâb-ı Allah’a sonsuz şükürler olsun ki, yukarıdaki kitapta arz edildiği üzere, "Rahman Suresi"nin yüce anlamlarını tefsir yolunda, âcizâne bir başlangıç yaparak kaleme aldığım ve "Hikmetü’l-Beyân fî Sûreti’r-Rahmân" adını verdiğim Arapça bir eserimi, Türkçe dile nakil ve tercüme etmekle sona erdirmeyi muvaffak kıldı.

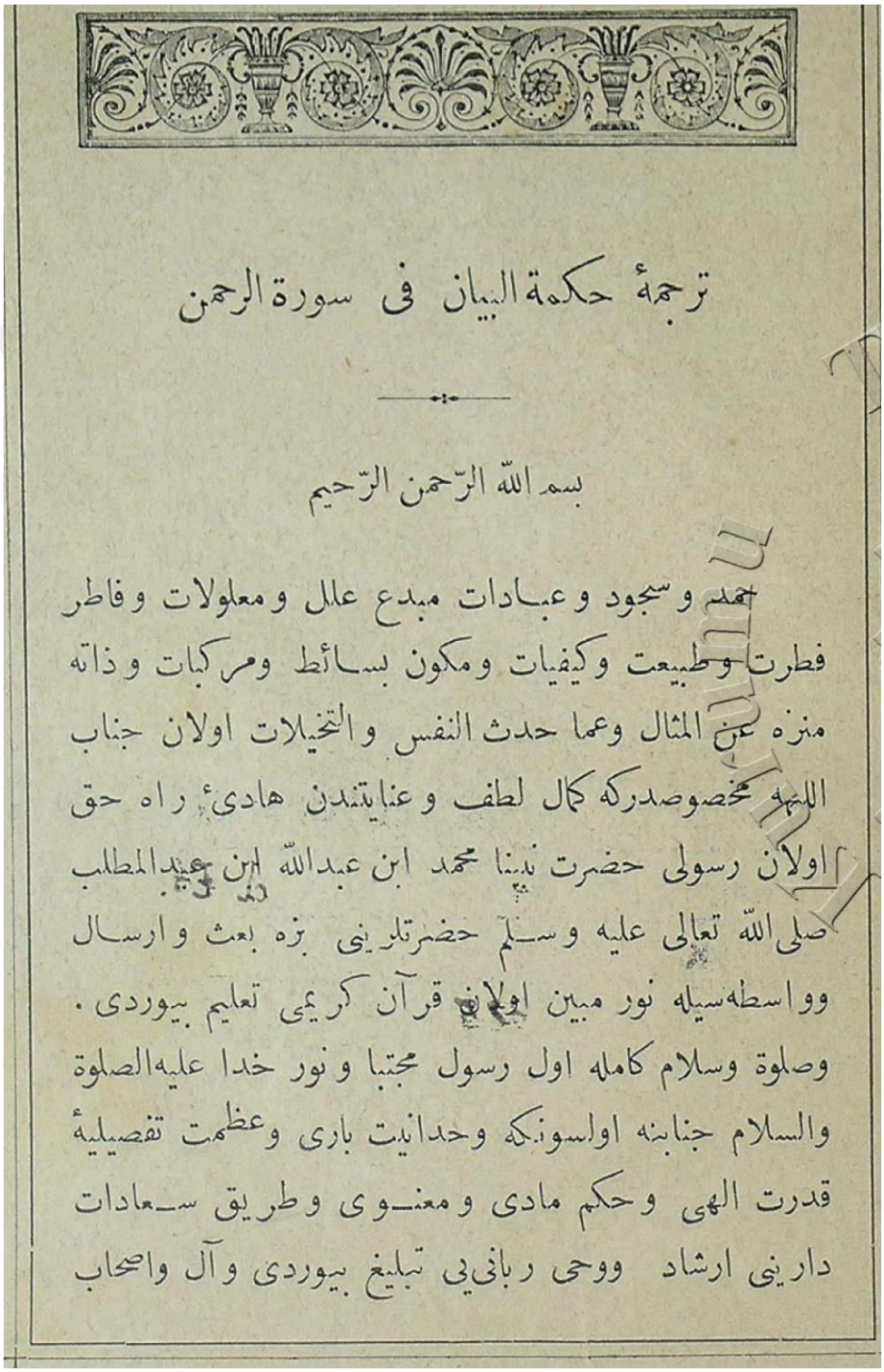
Eksiklik ve kusur içeren hatalarım ile gaflet eserlerimin, lütufla tashih edilmesini yüce gönüllülük ve insaf sahibi değerli okuyuculardan istirham ve rica ediyorum.

Hicrî. Cemaziye’l-evvel 1304 (Rumî. 17 Kanûn-i Sânî 1887)

Leskovik Mutasarrıfı

Ahmed Rüşdî

EK 4: Ahmed Rüşdü Paşa'nın Tercüme-İ Hikmetü'l-Beyân Fî Sûreti'r-Rahmân Adlı Eserin Başlangıç Ve Bitiş Görselleri

ترجمهٔ حکمة البیان فی سورة الرحمن

بسم الله الرّحمن الرّحیم

حمد و سجود و عبادات مبدع علل و معلولات و فاطر فطرت و طبیعت و کیفیات و مکون بسائط و مرکبات و ذاته منزه عن المثال و عما حدث النفس و التخیلات اولان جناب اللهه مخصوصدرکه کمال لطف و عنایتندن هادیٔ راه حق اولان رسولی حضرت نبینا محمد ابن عبدالله ابن عبدالمطلب صلی الله تعالی علیه و سلم حضرتلرینی بزه بعث و ارسال و واسطه‌سیله نور مبین اولان قرآن کریمی تعلیم بیوردی. وصلوة وسلام کامله اول رسول مجتبا و نور خدا علیه‌الصلوة والسلام جنابنه اولسونکه وحدانیت باری و عظمت تفصیلیهٔ قدرت الهی و حکم مادی و معنوی و طریق سعادات دارینی ارشاد ووحی ربانی‌یی تبلیغ بیوردی و آل واصحاب

قدرتله خلق وايجاد وامورينى تنظيم ونيچه نعمتلرى انعام ايليان ونشأئه اخرى وآنده حسابى اقامه ومكافات ومجازات ونعم روحانى وجسمانى احسانينه على الاطلاق قادر عميم. الرحمة وعظيم الشان اولان رب ومعبودكك متعالى اولان اسماسى مثللو رحمن اسم جليل وجميلى عالى ودائمدر الحمدلله رب العالمين والصلوة والسلام على رسولنا محمد الذى بعث نورا وهدى ورحمة للعالمين وعلى آله واصحابه واتباعه اجمعين جناب اللهه شكر فراوان اولسونكه بالاى كتابده عرض اولنديغى اوزره سورهٔ جليلهٔ رحمنى معرض تفسيرده عاجزانه مقدملنه قلم آلوب « حكمة البيان فى سورة الرحمن » توسيم ايلديكم عربى العباره كتابك لسان تركى يه نقل وترجمه سنك ختامنه موفق بيوردى بشريتيم وقلت بضاعم حسبيله واقع اولان خطا وقصور وآثار غفلتمك لطفاً تصحيحنه عنايت بيور. لمسى قارئين كرام اولى الكمال والانصافدن مسترحم ومسترجادر.

٥ جمادى الاولى سنه ١٣٠٤ وفى ١٧ كانون ثانى سنه ١٣٠٣

لسقويك متصرفى

احمد رشدى

تم